

P. II 608
Sublet,

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a) Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 1-2 *coplet*

PTP. 497

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 1

PH. 497

COMITETUL DE REDACȚIE

Prof. D. BERLESCU, Prof. C. CIHODARU, Prof. A. LOGHIN,
Conf. Gh. PLATON

Prof. D. BERLESCU }
Prof. C. CIHODARU } *Redactori responsabili*

T. GALAN, *Secretar de redacție*
V. DUMISTRĂCEL, *Tehnoredactor*

S U M A R

	Pag.
STUDII	
C. CIHODARU — Oștirea bizantină în Cîmpia Munteană la sfîrșitul secolului al VI-lea și toponomastica	1
— L'armée byzantine dans la Plaine Valaque à la fin du VI-e siècle et la toponomastique	7
E. BOLD — Planul Young și România (II)*	9
— Le plan Young et la Roumanie. (II)	29
ARTICOLE, COMUNICĂRI, NOTE	
I. GRĂMADĂ — Politica externă a Franței înaintea războiului de 30 de ani.	31
N. GOSTAR — A propos de deux inscriptions des <i>Analecta</i> de Zamosius	33
GH. PLATON — Nicolae Șuțu și Unirea Principatelor	61
V. RUSSU — Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866—1871). <i>Încercări de revizuire a constituției</i>	67
D. RUSU — Cu privire la lupta clasei muncitoare din România împotriva corporațiilor	85
PREZENTĂRI, RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE	
I. AGRIGOROAIEI — Realizări recente ale istoriografiei noastre privind mișcarea muncitorească din perioada 1918—1921 și crearea Partidului Comunist Român	103
PAUL TOMBER et A. STAINIER — Les méthodes et les travaux du Centre de traitement électronique des documents (Gh. Platon).	109
GH. ZAHARIA și colab. — România în anii Revoluției democrat-populare, 1944—1946 (Em. Bold).	111
Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol” (Ion Agrigoroaiei) . . .	113

OȘTIREA BIZANTINĂ ÎN CÎMPIA MUNTEANĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL VI-LEA ȘI TOPONOMASTICA

DE

C. CIHODARU

Într-un studiu publicat cu cîțiva ani în urmă, subliniam contribuția adusă de arheologii noștri în adunarea materialului documentar privind existența populației băștinașe romanizate sau neromanizate în regiunea carpato-dunăreană după anul 271¹. Cercetările în această direcție au continuat și s-au adăugat noi dovezi². În studiul citat arătam cît de necesară este cercetarea sub acest raport a operelor unor scriitori bizantini și, mai ales, studierea toponimiei pentru a se separa în cadrul ei fondul moștenit de la lumea băștinașă de ceea ce este slav. Se vor putea, de asemenea, scoate pe această cale în evidență influențele culturale reciproce și se vor aduce unele precizări asupra oamenilor și evenimentelor.

Ne vom opri deocamdată la unii scriitori bizantini care se ocupă de evenimentele din regiunea dunăreană de la sfîrșitul secolului al VI-lea. Vom lua în primul rînd în discuție numele purtat de conducătorul de triburi slave Daurentios. În legătură cu această căpetenie,

¹ C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice în regiunile carpato-dunărene în sec. III—IX, e. n.* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ Iași, (istorie), XV (1969), I, p. 1—19.

² v. Dan Gh. Teodoru, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, XIX (1968), 2, p. 227—277, (în cont. SCIV), Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la sec. V—XI*, în „SCIV“, XX (1969), 2, p. 288—313. Pentru sec. III—IV v. Gh. Diaconu, *Țirgșor, Necropolă din sec. III—IV*, Buc., 1965, Geza Bakó, *Autochtoni și migratori la Țirgșor în sec. al IV-lea*, în „SCIV“, XXII (1971), 1, p. 69—85. Pentru urmările luptelor dintre bizantini și slavi sau avari la sfîrșitul sec. al VI-lea v. M. Sîmpetru, *Situația Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrșitul sec. al VI-lea și începutul celui de al VII-lea*, în „SCIV“, XXI (1971), 2, p. 217—245.

scriitorul bizantin Menandru Protector³ ne dă următoarea informație: În primii ani de domnie ai împăratului Tiberiu al II-lea (578—582), sclavinii pustiiseră o mare parte din teritoriul Peninsulei Balcanice, iar imperiul, încurcat într-un lung război cu perșii, se găsea în imposibilitate de a stăvili atacurile lor. Din această cauză, el a cerut sprijinul chaganului avar Baian, care, fiind supărat pe sclavini pentru faptul că refuzau să-i devină tributari, a acceptat propunerile curții bizantine.

Corăbiile romane au transportat cetele avarie pe malul drept al Dunării și după un marș de-a lungul fluviului spre răsărit, le-au trecut din nou în nord, probabil, în Cîmpia Munteană. Aici avarii au năvălit „pe neașteptate în satele sclavinilor“, au pustiit ogoarele și au tirat după ei sau au răpit tot ce a putut⁴. Chaganul spera să găsească aici multe bogății, deoarece ținuturile romanilor fuseseră pustiite în mai multe rânduri de către sclavini, în timp ce „pămîntul lor nu fusese călcat niciodată de alte neamuri“. Ultima parte a acestui pasaj trebuie să fie subliniată, întrucît ne arată cît de precară era viața romanicilor din sudul Dunării și în același timp și gradul de stabilitate politică realizată la nord de fluviu de căpeteniile barbare.

Din textul de mai sus reținem, în primul rînd, numele de Daurentios, purtat de căpetenia sclavinilor. Evident, numele acesta a fost rău transmis în textul lui Menandru Protector și se impune să fie restabilit în forma sa originală. El este menționat de mai multe ori sub forma aceasta și o singură dată ca Dauritas. Evident că o linie lăsată de o literă de pe pagina următoare sau precedentă a putut transforma ușor pe λ (1) în Δ (d)⁵ și de aici un nume ca Λαυρέντιος (Laurențiu) să fi fost corectat pretutindeni de un copist neavizat.

Chiar dacă nu s-ar fi produs nici o alterare în transmiterea acestui nume, n-am putea susține că, chiar sub forma menționată — Daurentios — el este obișnuit în onomastica slavă. Sub forma de Laurentius s-a transmis din antichitate atît la romanici, cît și la slavi mai tîrziu. (Lavrentie). Evident sîntem aici în prezența unui nume de origine latină sau împrumutat de la romanici, căci nume de această formă există numai la aceștia. E vorba de nume derivate de la o formă particulară a unui verb oarecare, nume, ca de exemplu, Auxentius⁶, Maxentius⁷, Gaudentius⁸, Florentius⁹ sau chiar Constantius. O astfel de constatare

³ Scriitor bizantin din a doua jumătate a secolului al VI-lea. Pe la începutul domniei lui Mauriciu (582) a scris *Istoria*, în care descrie evenimentele dintre anii 558—582. Continuă astfel pe Procopius din Caesarea și pe Ogethias.

⁴ *Izvoarele istoriei românilor*, II, București, 1970, p. 518—519.

⁵ O corupere în sens invers a suferit termenul δεβα (în text λεβα) „oraș la traci“ în *Lexiconul* lui Hesychius din Alexandria, *Ibidem* p. 388—389.

⁶ Auxentius din Dorostolon pe la 380, *Ibidem*, p. 111.

⁷ Maxentius, comandant roman, ucis în timpul răscoalei lui Vitalian din anul 514, *Ibidem*, p. 357.

⁸ Gaudentius din Dorostolon, tatăl lui Aetius, *Ibidem*, p. 427.

⁹ Florentius, consul în anul 315—325, *Ibidem*, p. 365, 503, 599. Florentius, martor creștin din Sirmium, *Ibidem*, p. 709.

nu vine să anuleze calitatea de sclavin atribuită de Menandru acestei căpetenii, ci să constituie o nouă dovadă despre influența populației romanice și a creștinismului asupra neamurilor masate la granițele imperiului.

Desigur Laurențius nu este singurul nume împrumutat de barbari de la romanici sub influența creștinismului. Se pot lua în discuție multe altele, dar noi ne vom opri mai ales asupra numelui Dulcilla, purtat de fiica unui rege got. După ce împreună cu mama ei Gaatha a adunat moaștele unor creștini martirizați de goții păgini în timpul împăraților Valens și Valentinian, ea a trecut cu mama ei pe teritoriul Imperiului Roman unde a ajuns până la Cyzic¹⁰. Unele nume din lista celor uciși, precum și afirmația autorului listei, ne arată că într-adevăr avem de a face cu goți, însă numele de Dulcilla este latin și a fost împrumutat de la populația romanică sub influența creștinismului. În lista menționată apar, pe lângă nume general creștine, ca Anna sau cel, evident tragic, de Anemais, și altele ca Arphilas, Silas, Suerilas, care trebuie să fie examinate cu mai multă atenție. Trebuie să recunoaștem aici că onomastice prezentînd sufixul secundar —l— se întîlnesc la mai multe popoare europene din vechime, ca, de pildă, germani, lituanieni, traci, greci, iliri și romani. E de observat însă că la germani sufixul în cauză apare sub forma de —el— ca în Wrangel, Mendel etc. La goți el a luat însă forma de —ila ca, de pildă, în Totila¹¹, Wulfila¹², Traustila¹³, Godila¹⁴ etc. ca și la numele purtate de traci. E de ajuns să amintim aici numele Scorilo, purtat de un rege dac sau gravat pe un vas descoperit la Grădiștea Muncelului¹⁵.

Intrucît onomastice de tipul acesta se întîlnesc și la huni, ca de exemplu, Roilas sau Rugila¹⁶ și chiar Atila, putem trage concluzia că numiri de felul acesta s-au modelat aici în spațiul culturii materiale Sîntana de Mureș-Cerneahov sub influența elementului etnic autohton. Numele de Atila suna, probabil, Etzil, și sub forma apropiată, de Etzel, a circulat la germani¹⁷. Aspectul pe care-l ia însă acest nume în izvoarele romano-bizantine se datorește populației băștinașe care l-a răspîndit într-o formă obișnuită ei. Pe lângă influența culturală exercitată

¹⁰ *Ibidem*, p. 726—727.

¹¹ Rege got în timpul războaielor gotho-bizantine din Italia.

¹² Episcop. Traducătorul bibliei în limba gotă.

¹³ Tatăl conducătorului de oști bizantin de origine gepidă, Mundus.

¹⁴ Comandant roman de origine gotă, *Izv. ist. românilor*, II. p. 503—601.

¹⁵ C. Daicovici, O. Florea și colab. *Rapoartele asupra săpăturilor arheologice de la Grădiștea Muncelului* în SCIV și Materiale pe anii 1950 și urm. Pentru Scorilo, rege dac, la istoricul roman Frontinus sau la Iordanes, v. *Istoria României*, 1960, p. 294—295.

¹⁶ *Izvoarele istoriei românilor*, II, p. 236—237.

¹⁷ Că forma aceasta este mai apropiată de cea originară o dovedește numele de Ezelech purtat de unul din nepoții lui Arpad, căpetenia triburilor maghiare de la sfîrșitul sec. al IX-lea v. Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. Bonn, 1840, p. 175.

de populația băștinașă din regiunea carpato-dunăreană asupra neamurilor în trecere ne mai interesează aici și prezența numirilor topice cu sufixul *-ila* în aceste părți, ca Brăila, Surdila, Burila și altele de aceeași formă. O dată cu aceasta trebuie să ne punem, de asemenea, problema cine sînt acei care ni le-au transmis.

Am citat, nu întîmplător, numele dac Scorilo, pentru a face legătura cu toponimicile terminate în *-ila* din vremea noastră, ci pentru faptul că un nume exact de aceeași formă ca și cel de pe vasul de la Grădiștea Muncelului există în toponimia noastră actuală. E vorba de numele satului *Scorila*, din com. Vlădaia, jud. Mehedinți¹⁸. Numele acesta ne amintește de altul, *Burila* de prin aceleași părți și de tribul burilor din vremea războaielor daco-romane¹⁹. Ele s-au putut păstra ca hidronimice și de la hidronimice au trecut la nume de așezări sau s-a transmis prin intermediul unor onomastice. Toate acestea ne duc la concluzia că numirile de locuri terminate în *-ila*, ca *Scorila*, *Brăila*, *Surdila*, *Burila* sînt o moștenire din fondul toponomastic indigen. Întrucît în sufixul menționat *-l-* intervocalic nu s-a transformat în *-r-* ca, de pildă, în *solem* „soare“, *salem* „sare“ etc., trebuie să admitem că astfel de grupe băștinașe s-au românizat destul de tîrziu în perioada de asimilare a slavilor.

Date în legătură cu prezența populației băștinașe în regiunile din nordul Dunării s-ar putea scoate și din o cercetare mai minuțioasă a unor pasaje din opera scriitorilor bizantini Teofilact din Simocatta și Teofane.

Primul și-a scris opera în prima jumătate a secolului al VII-lea și se ocupă în ea de evenimentele din istoria bizantină dintre anii 582 și 602, iar cel de-al doilea a scris cu două secole mai tîrziu și tratează o perioadă cu mult mai întinsă, dar în cazurile care ne preocupă reproduce într-o largă măsură și rezumază pe primul.

De la ei aflăm că împăratul Mauriciu se hotărîse să pună capăt prădăciunilor săvîrșite de cetele sclavinilor în Peninsula Balcanică. Comandant al puțin numeroaselor oști pe care le mai avea imperiul în această parte a fost numit Priscus, un om deosebit de capabil și energic.

În primăvara anului 585, el a venit la Odessos (Varna), unde iernaseră oștile bizantine și le-a îndreptat spre Dunăre, cu planul de a da o aspră lecție triburilor sclavine din Cîmpia Munteană.

Pregătirile pentru trecere le-a făcut, după Teofilact, la Dorostolon (Silistra), unde a stat 12 zile. La capătul acestui interval, după construirea navelor necesare, a trecut pe neașteptate în cursul nopții la nord de fluviu, în regiunea unde s-a format mai tîrziu orașul Călărași

¹⁸ *Marele dicționar geografic al României*, București, 1890, vol. 5, p. 358, vol. 3 și *Județele României socialiste*, București, 1969, p. 365.

¹⁹ O așezare Buridava pe malul drept al Oltului, mai jos de Rîmnicul Vilcea.

și a surprins acolo pe sclavini nepregătiți. Conducătorul lor, Ardagast abia a putut scăpa în mlaștinile Dunării, după o urmărire plină de peripeții. În luptă, un mare număr de sclavini au fost măcelăriți. După distrugerea recoltelor, o pradă bogată și un mare număr de prizonieri au fost îndreptați spre Constantinopol²⁰.

În ziua următoare, după ce Priscus s-a convins că sclavinii părăsiseră regiunea, a poruncit tribunului Alexandru să treacă, cu trupele de sub comanda sa, peste riul Ilivachia. În urmărirea sclavinilor, oștirea bizantină s-a îndreptat, probabil, pe cursul acestui râu spre vărsare și s-a împotmolit în niște mlaștini de unde cu greu a scos-o comandantul amintit.

În timpul când efectua asemenea operații, s-a prezentat înaintea sa un gepid creștin care l-a informat că cetele altei căpetenii barbare, Musokios se găseau numai la o distanță de 30 de parasange și puteau fi cu ușurință surprinse.

Gepidul a fost dus în fața lui Priscus, care după ce l-a cercetat cu amănuntul, a pus din nou oștirea bizantină în mișcare și s-a îndreptat spre locul indicat. Cu ajutorul unor luntre monoxile, a trecut peste riul pe care locuitorii îl numesc Paspirios și aici a surprins pe neașteptate pe „barbari”. Conducătorul lor Musokios, care se afla în stare de beție, căci în ziua precedentă dăduse un praznic, în amintirea fratelui său mort, a fost ucis.

După victorie, bizantinii s-au dedat fără grijă la petreceri, și, surprinși de barbari ar fi pierit, dacă nu ar fi intervenit pedestrima comandată de Genzon. Drept pedeapsă pentru neglijență, comandantul străjilor a fost tras în țeapă, iar unii dintre oștenii aflați sub comanda lui au fost biciuiți cu cruzime²¹.

Datele acestea prezentate de Teofilaet din Simocatta și reproduse mai târziu rezumativ de Teofane, comportă o disecare mai amănunțită. În primul rând trebuie să se stabilească mai precis locul unde s-au petrecut evenimentele arătate și credem că lucrul acesta se poate realiza.

Punctul de pornire în urmărirea itinerariului parcurs în Cimpia Munteană de oștile bizantine îl dă orașul Dorostolon (Silistra) unde a avut loc trecerea lor în nordul Dunării. Aici după înfringerea lui Ardagast, ele s-au îndreptat spre nord prin Bărăgan și au trecut peste riul Ilivachia, care, fără nici o îndoială, este Ialomița²². Am arătat că în continuare ele au urmat cursul acestui râu spre vărsare, căci într-acolo trebuie căutate mlaștinile în care s-a împotmolit oștirea bizantină. Aici

²⁰ Până aici ne-a servit textul reprodus și tradus în *Izv. ist. rom.*, II, p. 451—453. E regretabil că pasajul privind această campanie nu a fost reprodus în întregime.

²¹ *Theophilacti Simocattae Historiarum libri acto*, Bonn, 1834, p. 257—260. Theophanis, *Cronographia*, I, Bonn 1839, p. 418—419.

²² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, București, p. 254, propune o identificare cu Ilfovul.

este lacul Coșcovata, care comunicînd cu Dunărea, transformă, cînd apele acestui fluviu cresc primăvara, cîmpia înconjurătoare, pînă de-a parte, într-o mlaștină²³.

Nu prea departe de aici se ascundeau cetele lui Musokios. Pentru a ajunge la el, bizantinii au trebuit să treacă din nou o apă, pentru care traducătorii de la Bonn, întrebunțează, pentru a-l reda în limba latină, termenul „fluviu“. Se folosesc din nou monoxilele. „Fluviul“ poartă numele de Paspirios. Nu este Calmățuiul și cu atît mai puțin Buzeul. Credem că nu este greșit să se identifice acest fluviu, cu apele lacului Mozoc, situat puțin mai la nord de gura Ialomiței, lîngă satul Giurgeni²⁴. Mozoc ar fi deci lacul regelui barbar Musokios de pe la 585. Pe lîngă acestea se mai poate observa că cetele barbare din nordul Dunării se masau la vadurile de trecere peste fluviu, vaduri cum sînt cele de la Giurgeni și Silistra.

Numele, purtat de Musokios²⁵, nu este un nume slav, ci nume geto-dac. El ne amintește numele lui Rundakios (Rundacius) din inscripția descoperită în castrul de la Bărboși. Convingerea aceasta crește dacă îl comparăm și cu numele cîmpiei Muzakia din Albania²⁶. Numele de Ilivachia și Paspirios sînt, de asemenea, băștinașe. Numai în mediul trac găsim numiri cu terminații asemănătoare ca, de pildă, Versinikia, Calinikia, Muzakia, Kapadokia etc. Mai tirziu, sufixul *-akia* a fost înlocuit cu sufixul slav *-ița* și prin transformarea lui *-v-* în *-m* — ca în *Stevnic* → *Stemnic* sau *Stavnic* → *Stamnic*, s-a ajuns la forma actuală Ialomița.

Ogoarele pe care le pustiiseră bizantinii sînt ale acestor băștinași, iar pomii distruși cu aceeași ocazie sînt tot ai acestora. Din viile lor provenea vinul care amestise atît de tare pe Musokios.

Cîțiva ani mai tirziu, după un marș de-a lungul Dunării și după unele ciocniri cu bulgarii așezați de avari pe la vărsarea Tisei în Dunăre, oștile bizantine conduse de Petru, fratele vitreg al împăratului, au reluat operațiile militare din Cîmpia Munteană. Locurile sînt aceleași și lipsa de apă de care suferă oștirea bizantină indică Bărăganul. De aici, ni se întărește convingerea că identificarea Ilivachiei, menționată și de această dată, cu Ialomița, este justă²⁷.

Amestecați cu sclavinii și băștinașii, se mai aflau aici și un mare număr de romanici transferați în urma pustiirilor săvîrșite de huni,

²³ *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 684, col. 3.

²⁴ *Marele dicționar geografic al României*, III, p. 410.

²⁵ *Ibidem*, sate cu numele de Mozăceni mai spre apus, unul în județul Argeș, pe apa Dîmbovicului și altul, mai la sud, pe Vedeu.

²⁶ Apropierea o face și N. Iorga, *op. cit.* p. 252.

²⁷ Pentru aceste expediții v. și N. Iorga, *La „Romania“ Danubienne et les barbares au VI-siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire“, t. VI (1924), p. 35—50 și *Les plus anciens états raumains sur la rive gauche du Danube*, în „Revue des études slaves“, t. V, p. 3—4.

avari și de slavi în sudul Dunării pe teritoriul muntean. Mulți au ajuns la înțelegeri cu barbarii și au trecut la ei de bună voie. E cazul celor care au dat numele orașului Oltenița. Acesta este un diminutiv de la numele orașului Oltina (Altina) de pe celălalt mal al fluviului.

L'ARMÉE BYZANTINE DANS LA PLAINE VALAQUE A LA FIN DU VI-e SIÈCLE ET LA TOPONOMASTIQUE

Résumé

Les résultats obtenus par les archéologues roumains dans leurs recherches concernant la continuité de la population autochtone dans la région carpato-danubienne pendant la migration des peuples peuvent être confirmés par les traces qu'elle a laissées dans la toponymie. Dans la présente étude, l'auteur examine de ce point de vue la toponymie et l'onomastique enregistrées par les historiens byzantins Théophilacte de Simocatta et Théophane dans l'information qu'ils donnent sur l'expédition de l'armée byzantine dans les régions situées au nord du Danube pendant l'année 585.

Sous la commande de Priscus, elle a passé le Danube dans la Plaine Valaque à Silistra (Derostolon). Sur la rive opposée, elle anéantit les bandes des esclavins d'un chef Ardagaste. En continuant sa marche vers le nord, elle passa la rivière d'Ilivachia et puis, près du „fleuve“ Paspirios, elle vainquit les tribus d'un roi appelé Musokios.

L'auteur identifie la rivière d'Ilivachia avec l'actuelle Ialomița et le fleuve Paspirios avec le lac de Mozok situé non loin de la bouche de celle-ci, près du village de Giurgeni où se trouvait un gué, utilisé par les barbares pour passer le Danube. La ressemblance entre les deux noms est visible.

Les noms d'Ilivachia, de Paspirios et de Musokios sont des noms thraces.

L'auteur montre aussi que les toponymes présentant le suffixe *-ila* rencontré également dans l'onomastique gothique et aussi dans celle des Thraces, sont hérités, sur le territoire de notre pays, de ces derniers. Un témoignage en ce sens nous fournit le nom du village de Scorila de l'Olténie, nom qui nous rappelle le nom du roi dace Scorilo. Il a été transmis par l'intermédiaire d'un hydronyme.

Dans cette étude on rectifie aussi en Laurentios le nom du chef des esclavins Daurentios, mentionné avec les siens en cette Plaine Valaque, dans un passage de l'écrivain byzantin Ménandre. Même sans cette rectification, le nom de Daurentios n'est pas un nom habituel chez les Slaves. C'est un emprunt de la population romane chrétienne habitant les bords du Danube.

PLANUL YOUNG ȘI ROMÂNIA. (II)*

DE

EMILIAN BOLD

În momentul în care s-a anunțat oficial că marile puteri intenționau să înlocuiască planul Dawes cu un nou sistem de plăți a reparațiilor, cercurile politice românești s-au arătat deosebit de interesate. Anumite motive de ordin politic și economic determinau România să acorde noului sistem al reparațiilor preconizat considerația necesară. Așa, de pildă, pînă la data elaborării planului Young reparațiile orientale, în care România era direct interesată, se aflau încă în stadiul incertitudinilor; noul plan încerca să rezolve numai reparațiile germane din care România primise o cotă neînsemnată; anul 1929 aducea primele simptome ale crizei economice în România cu repercusiuni grave în situația ei financiară; unele țări învinse, care promovau o politică de revizuire a tratatelor, se bucurau de bunăvoința Angliei și Italiei. La toate acestea se adaugă intenția marilor puteri ca, în cadrul discuțiilor pentru planul Young, să se procedeze ca în trecut cînd țările cu „interese limitate“ au fost excluse de la dezbaterile și hotărîrile cele mai importante privind soluționarea sistemului de reparații. De altfel, o serie de informații din perioada premergătoare planului Young confirmau această intenție a marilor puteri. Conștient de gravitatea situației, cu atît mai mult cu cît România făcea parte din categoria statelor cu „interese limitate“, G. G. Mironescu, pe atunci ministru de externe în primul guvern P.N.T., cerea delegatului român la Comisia reparațiilor să intervină pe lângă guvernele Franței, Angliei și a altor țări și să ceară ca statele care nu figurau în listele comitetului de experți, deși erau creditoare Germaniei, să obțină, totuși acest drept. „Cerința noastră este — scria el — să fim ținuți la curent,

* Partea I a articolului a fost publicată în Analele șt. ale Universității „Al. I. Cuza“, Tomul XVII, fasc. 2/1971.

în mod oficial, cu lucrările experților și aceste lucrări să fie supuse ulterior unei conferințe în care România să-și spună cuvântul¹.

La rîndul său, N. Titulescu a inițiat o serie de sondaje pe lingă guvernele țărilor importante. Intervenția lui avea menirea să determine marile puteri ca, în negocierile viitoare, să se discute întreaga problemă a reparațiilor (germane și orientale) și să se ajungă la o rezolvare acceptabilă pentru toate țările interesate, indiferent dacă ele erau mari sau mici. N. Titulescu atrăgea atenția că numai rezolvarea reparațiilor germane — așa cum își propunea comitetul de experți — constituia o încălcare a normelor tratatelor care conțineau obligația colectivă și solidară a Germaniei, Austriei, Ungariei și Bulgariei de a plăti reparații².

Discuțiile purtate de N. Titulescu cu unele personalități guvernamentale franceze sau engleze s-au dovedit a fi infructuoase. Revendicările sale relative la rezolvarea integrală a reparațiilor, la anularea cotei de eliberare sau a valorii bunurilor cedate, ca și la reprezentarea României în comitetul de experți n-a găsit înțelegerea deplină nici din partea guvernului englez și nici din cea a guvernului francez³. În una din telegramele prin care N. Titulescu informa Bucureștiul asupra negocierilor purtate de el în Anglia, nu-și ascundea dezamăgirea pentru faptul că problemele majore, în care statele mici erau interesate ca și hotărârile marilor puteri de a nu le da satisfacție, erau „socoteli din timp chibzuite“⁴.

Demersurile lui Titulescu au continuat, totuși, la Lugano, în Elveția, unde Edouard Herriot, N. Chamberlain și Gustav Stresemann purtau discuții asupra evacuarii anticipate a zonei rhenane. Este adevărat că nici de această dată el n-a putut obține consimțămîntul ca România să participe la lucrările comitetului de experți. În schimb, el a primit asigurarea scrisă că recomandările comitetului de experți nu vor fi valabile decît atunci cînd ele vor fi examinate și acceptate oficial de către toate puterile interesate, inclusiv România⁵. Promisiunea scrisă avea o mare importanță, atît pentru România cît și pentru alte state mici. Acestea puteau condiționa aderarea la noul plan numai în funcție de satisfacerea unor revendicări asupra reparațiilor generale.

¹ Arhiva istorică centrală (A.I.C.), Fond Casa regală, Dos. nr. 24/1926, f. 301, Mironescu către Zeuceanu, teleg. nr. 77.277/16 dec. 1928.

² Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, Buc., 1934, p. 788.

³ „Recunoaștem — i s-a declarat lui N. Titulescu în Anglia — că România și Serbia au interese în această chestiune (a reparațiilor orientale — E. B.). Avem altfcea dificultăți să punem pe picioare un comitet de experți numiți de șase puteri, încît o cerere de sporire a experților nu are șansă să fie admisă“ (v. N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. pol., Buc., 1967, doc. nr. 149, p. 252). Franța s-a arătat mai intransigentă decît Anglia în legătură cu numărul experților. N. Titulescu scria că „punctul de vedere francez pare mai dăunător intereselor noastre ca cel britanic“. (*Ibidem*, doc. nr. 150, p. 253).

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 147, p. 250.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 153, p. 259.

În timpul dezbaterilor, membrii comitetului de experți n-au oferit țărilor mici nici o informație în legătură cu conținutul noului plan, deși unele promisiuni au fost date în prealabil. Când prevederile noului plan au devenit cunoscute tuturor, prin publicarea lor în presă, delegații țărilor mici și-au manifestat din nou indignarea. Hotărârile comitetului, avantajoase numai statelor mari, au spulberat speranțele statelor mici legate de aplicarea principiilor de echitate și egalitate între țări în recuperarea reparațiilor. „Am fost tratați întotdeauna ca fii vitregi“, scria fostul ministru de finanțe, M. Popovici, către legația română din Paris, când a aflat de perpetuarea unui tratament inamical aplicat României cu ocazia planului Young. „Nu s-a terminat cu acest tratament?“, se întreba el pe bună dreptate⁶.

În aceste condiții, preocuparea de bază a lui N. Titulescu a fost crearea unui front comun a țărilor mici interesate în reparații, care să determine marile puteri să-și schimbe optica și să promoveze o politică mai realistă față de acestea. Totodată, N. Titulescu a discutat cu delegații belgian și iugoslav în Comisia reparațiilor și a recomandat guvernului de la București să medieze o înțelegere similară între Polonia și Iugoslavia⁷. Înțelegerea preconizată de diplomatul român trebuia să reziste presiunilor marilor puteri și să facă imposibilă eliminarea țărilor cu „interese limitate“ de la discutarea problemelor esențiale ale reparațiilor.

Între timp, Alexandru Zeuceanu, delegat pe lângă Comisia reparațiilor, fiind în posesia textului planului Young, anunța, în două telegrame succesive, că se acorda României sume mult mai mici decât planul Dawes. El își exprima îngrijorarea că, în asemenea condiții, România n-ar fi putut acoperi în viitor datoriile sale contractate în timpul războiului față de S.U.A., Anglia, Franța sau Italia⁸.

La 25 iunie 1929, delegația română aflată la Paris a trimis ministrului de externe o dare de seamă detaliată asupra raportului comitetului de experți, completată cu 21 de tabele și 17 note explicative. Semnatarii acestui document au căutat să privească toate consecințele planului Young asupra drepturilor României la reparațiile germane ca și repercusiunile ce le avea noua reglementare a plăților din punct de vedere financiar. În acest sens, ei arătau că :

⁶ Arhiva Ministerului afacerilor externe (A.M.A.E.), Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, teleg. nr. 39.697/24 iunie 1929. „Modul cum a fost tratată România în toate aranjamentele internaționale — scria I. D. Condurache, autorul unui raport asupra planului Young — este departe de a corespunde speranțelor ce dînsa și-a pus în stricta și loiala aplicare a dispozițiilor Tratatului de la Versailles care, în articolul 237 dispune următoarele: Vărsămintele succesive efectuate de Germania pentru a satisface reclamațiile de mai sus, vor fi împărțite de guvernele aliate și asociate după proporții determinate de ele de mai înainte și bazate pe echitatea și dreptatea fiecăruia“. (Ibidem, Dare de seamă asupra raportului comitetului de experți pentru elaborarea unui reglement definitiv al problemei reparațiilor (Planul Young) 25 iunie 1929).

⁷ N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 150, p. 255.

⁸ A.M.A.E., Fond 9, Convenții, G₁, VIII, vol. II, teleg. nr. 483/18 iunie 1929.

1. anuitățile fixate pentru România erau insuficiente pentru ca prin ele să se poată acoperi, în fiecare an, plățile externe în contul datoriilor de război ;

2. cota minimă stabilită prin procentul de la Spa și cea fixată de conferința miniștrilor de finanțe, în ianuarie 1925, a fost mărită într-o foarte mică proporție. Mărimea, consemnau ei, era iluzorie întrucât ea se acorda ultimelor unități și deci România nu realiza din această „favoare“ nici un folos imediat ;

3. valoarea totală a anuităților acordate României prin planul Young era cu 492,3 milioane mărci mai mare decât cea care i s-ar fi atribuit dacă planul Dawes ar fi rămas în vigoare, pe perioada stabilită de noul plan. Totuși, prin citirea atentă a conținutului planului se observă că în primii 16 ani (1929—1946), când necesitățile economico-financiare ale României ar fi fost mai mari și plata mai sigură, valoarea anuităților Young era sensibil inferioară celei ce rezulta din planul Dawes ;

4. din cauză că anuitățile Young erau în primii 16 ani mai mici decât anuitățile Dawes, angajamentele statului român pentru livrările de materiale, contractate cu case furnizoare din Germania, până în 1931, rămâneau, în parte, neacoperite. Din această cauză, ele urmau să fie extinse pe o perioadă mai îndelungată ori să fie restrinse ;

5. plățile externe provenind din datoriile interaliate ale României, nefiind acoperite integral de anuități, sarcina urma să fie trecută asupra bugetului statului care, după cum se știe, era aproape permanent deficitar ;

6. România nu primea prin planul Young nici un sold substanțial pentru pagubele sale de război și nici pentru resortisanții săi, urmînd ca tot statul să preia această sarcină suplimentară. De asemenea, rămâneau neacoperite și indemnizațiile pe care statul român se angajase să le achite sinistratilor petroliști din Anglia și Franța, cu ocazia consolidării datoriilor de război⁹. Diferența dintre ceea ce trebuia să primească și ceea ce trebuia să achite în contul datoriilor interaliate se observă din următorul tabel¹⁰, sumele fiind raportate la valoarea anului 1929 :

Valoarea sumei totale a anuităților atribuite de planul Young României (în milioane mărci aur)	Valoarea sumei totale a anuităților pe care România trebuia să le plătească pentru datoriile sale externe (în milioane mărci aur)	Diferența	
		în plus	în minus
		milioane mărci aur	
396,8	431*	—	34,2

* Această sumă reprezintă valoarea (1929) anuităților grupate pe anii calendaristici și nu pe anii financiari, diferența rezultatului de la an la an, fiind neglijabilă.

⁹ Ibidem, Dare de seamă..., 25 iunie 1929.

¹⁰ A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 42/1929, f. 50—51.

Ținând cont de toate acestea și mai ales de faptul că România, prin aplicarea planului Young, era nedreptățită, N. Titulescu sfătuia guvernul român să refuze aderarea la noul sistem de plată al reparațiilor¹¹.

Îngrijorate de rezultatele negative ale planului, cercurile politice aflate la putere, n-au întârziat să-și manifeste nemulțumirea. La 3 iulie 1929, Grigore Gafencu a avut o convorbire la Londra cu ministrul englez Greg căruia i-a declarat că guvernul său este „adînc jignit de raportul experților” și nemulțumit de „sprijinul Angliei în satisfacerea revendicărilor României”¹². Cîteva zile mai tîrziu (12 iulie), guvernul român a trimis guvernului francez un memoriu conținînd observațiile asupra planului Young, în care se exprima nemulțumirea provocată de noua organizare a plății reparațiilor germane. Memoriul avertiza guvernul francez că la viitoarea conferință preconizată a se ține la Haga, România nu va adera la plan în astfel de condiții¹³. Guvernul român cerea, totodată, lui N. Titulescu și Al. Zeuceanu să insiste, în convorbirile lor cu reprezentanții marilor puteri din Comisia reparațiilor, asupra dificultăților create României de neexecutarea unor comenzi făcute industriei germane în timpul planului Dawes, dificultăți care se perpetuau în condițiile aplicării planului Young¹⁴.

Pe baza unor memorii detaliate, România și-a expus oficial atitudinea atît membrilor Comisiei reparațiilor cît și guvernelor aliate¹⁵. În aceste

¹¹ N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 182, p. 314. Alex. Zeuceanu considera însă că refuzul singular al României n-ar putea aduce nici o schimbare. El insistă asupra înțelegerii guvernului român cu puterile avînd interese similare cu cele ale României. (A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. III, teleg. din 22 noiembrie 1929).

¹² A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, 1929, teleg. din 3 iulie 1929.

¹³ Ibidem, vol. II, 1929, teleg. nr. 10.761/12 iulie 1929.

¹⁴ A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 34/1926, f. 293, teleg. nr. 42.537/7, iulie 1929; A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, 1929, teleg. nr. 43.070/9 iulie 1929. Situația comenzilor în Germania a fost în măsură să îngrijoreze pe industriașii germani. Legația română din Berlin informa că industriașii, în cadrul unei ședințe, au hotărît să intervină pe lîngă autoritățile germane și să le atragă atenția asupra situației defavorabile creată industriei lor din cauza tratamentului aplicat României prin planul Young. Ei își manifestau temerea pentru faptul că România nemaiputînd primi nimic din reparațiile germane în intervalul 1 sept. 1929—1 aprilie 1930, conform comitetului de experți, comenzile românești în industria germană, plătite de Germania în contul reparațiilor, nu se mai puteau efectua. De aceea, reprezentantul României la Berlin, care furniza informația, considera, ca o ironie a soartei, că înșiși „delegații germani ar putea fi cei mai buni aliați ai noștri în materia fixării cotelor” (A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II—1929, teleg. nr. 8.257/29 iunie 1929). De altfel, guvernul P.N.T. a încercat să facă unele presiuni amenințînd cu ruperea contractelor (Ibidem, teleg. nr. 44.271/13 iulie 1929, Grigore Gafencu către N. Petrescu—Comnen).

¹⁵ La 11 martie 1929, delegația română a trimis un memoriu Comisiei reparațiilor în care a prezentat, ca la Londra (1924) și la Paris (1925) un tabel cu drepturile și obligațiile României derivînd din tratate. Se cere, cu acest prilej, corectarea unor nedreptăți săvîrșite României în trecut, în eventualitatea că se rediscută problema reparațiilor (v. A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 34/1926, f. 257).

memorii, guvernul își manifesta rezervele impuse de situația creată României prin planul Young și însera condițiile care ar fi permis o eventuală aderare la noul plan, adică: acoperirea integrală din reparațiile germane a plăților pe care România trebuia să le efectueze S.U.A., Angliei, Franței, Italiei cu titlu de datorii interaliate. La acestea urmau să se adauge anuitățile pentru sinistralii de război; atribuirea din reparațiile germane a unui sold substanțial, echitabil, destinat acoperirii tuturor obligațiilor României din tratate, inclusiv despăgubirile pentru terții particulari. Era vorba de restituirile bunurilor particularilor români în virtutea tratatelor și acordurilor forfetare încheiate, ca și de efectuarea comenzilor în contul reparațiilor și daunelor de război. În continuare, memoriile subliniau faptul că rezolvarea parțială a reparațiilor (numai a reparațiilor germane) ar fi lăsat deschisă calea unor neînțelegeri între țările din sud-estul Europei și ar fi stins obligația colectivă și solidară a Germaniei cu foștii ei aliați. De aceea se cerea ca, pe lângă rezolvarea reparațiilor germane, să se acorde atenția cuvenită și celor orientale. Reparațiile orientale trebuiau să atribuie României un sold destinat acoperirii tuturor obligațiilor ei din tratate și anume: valoarea bunurilor cedate, cota de eliberare, pagubele sinistralilor de război etc. Se mai sublinia că tratatele, în mod logic, nu puteau crea României un bilanț pasiv¹⁶; întrucât România încheiasă cu case germane contracte de furnituri omologate de Comisia reparațiilor și de comitetul de transferuri, se cerea acoperirea acestor comenzi, în valoare de 35.954.203 mărci, plătibile de la 1 septembrie 1929 la 31 august 1930. De asemenea, guvernul român, care încheiasă în martie 1929 un acord forfetar cu Germania pentru restituirea de bunuri românești aflate pe teritoriul german, în valoare de 36 000 000 mărci, cerea să i se atribuie echivalentul acestui angajament; ultima condiție avea în vedere participarea României la organizarea administrației Băncii Reglementelor Internaționale și acceptarea unui reprezentant român în consiliul de administrație¹⁷.

Referindu-se la aceste revendicări, N. Titulescu sublinia că nu era dispus să facă nici o concesie întrucât ele constituiau o obligație morală în apărarea intereselor românești. „Poziția noastră morală — declara el — este atât de puternică, încât cu nu evit s-o proclam, la lumina zilei, în fața lumii întregi”¹⁸.

Aceleași revendicări au fost prezentate și la conferința de la Haga, din august 1929, de delegația română compusă din G. G. Mironescu, ministrul de externe, M. Popovici, ministrul de finanțe și N. Titulescu, ministrul plenipotențiar la Londra¹⁹. După cum se știe, lui Titulescu i-a revenit rolul principal în susținerea drepturilor românești.

¹⁶ Ibidem, f. 258—260.

¹⁷ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 787.

¹⁸ C. Murgescu, *Nicolae Titulescu and the question economic relations between states*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 3, 1966, p. 406.

¹⁹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, bis.

De la început, el s-a opus manevrelor reprezentanților marilor puteri de a înlătura țările mici de la negocieri. De asemenea, N. Titulescu a cerut cu insistență ca dreptul de a lua hotărâri definitive să fie acordat adunării plenare a conferinței, unde intrau, fără excepție, cei 12 creditorii ai Germaniei, între care figura și România. A protestat apoi, împotriva unor prevederi ale planului care, în diferite perioade de aplicare, atribuia României cote inferioare celor de la Spa. N. Titulescu cerea modificarea acestor cote de așa manieră încât plățile să acopere integral daunele suferite de România în timpul războiului²⁰. În ședința de încheiere a conferinței, N. Titulescu a declarat deschis marilor puteri că delegația română rămânea fermă pe poziția înfățișată în memoriu și nu era dispusă să facă nici o concesie. „Țin să declar în mod formal — spunea el — că adeziunea României la planul Young nu poate avea loc dacă făgăduielile date nu se realizează și condiționez consimțământul României la această adeziune de satisfacerea cererilor ce am formulat”²¹.

Intransigența diplomatului român poate fi apreciată, dar îndeplinirea integrală a revendicărilor României nu era posibilă din mai multe motive. În primul rând, obținerea unor plusuri din reparațiile germane trebuiau cerute de la aliați și era puțin probabil că aceștia ar fi acceptat. În al doilea rând, planul Young ar fi trebuit modificat. Cum autorii îl considerau ca un tot organic, indivizibil el trebuia acceptat fără nici o modificare. În această situație, N. Titulescu a propus ca modificările să se facă în interiorul sau în afara planului²². Propunerea lui a găsit înțelegerea unor delegați ai Angliei, Cehoslovaciei, Greciei, Iugoslaviei etc., fapt care a îngăduit încheierea unui acord în care se acceptau unele modificări în afara planului²³. În acest sens, s-a aprobat, în principiu, ca suma plăților rezervate României să fie mărită prin renunțarea în favoarea ei, a unui număr de 2 anuități franceze și 11 anuități italiene din reparațiile germane. De asemenea, România mai primea dreptul la 2,2 milioane mărci, peste ceea ce se prevăzuse, din distribuirea sumelor efectuată pînă la 31 august 1929, pe baza planului Dawes. Alte revendicări formulate de România în cadrul ședinței n-au fost, însă, soluționate. Așa, de pildă, cererea delegației române ca anuitatea de reparații a României să fie mărită cu o anuitate pe care ea (România) se obligase să o plătească sinistraților petroliști n-a fost satisfăcută. Totodată a fost respinsă reclamația de a i se acorda, peste anuitatea prevăzută, suma necesară în vederea îndeplinirii angajamentelor față de contractul de

²⁰ I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Ed. șt., Buc., 1966, p. 176.

²¹ *Ibidem*, p. 177.

²² „Guvernul român — menționa declarația întocmită de N. Titulescu — păstrează credința că dreptele revendicări ale României vor găsi satisfacție, fie în cadrul planului Young, fie în afară de el. De această satisfacere a legitamelor interese românești este subordonată adeziunea României la regularea chestiunilor reparațiilor” (v. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 787).

²³ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I bis, teleg. nr. 591/4, sept. 1929.

furnituri din Germania, începute pe baza și sub regimul Dawes. În sfârșit delegației române nu i s-a dat satisfacție nici în privința acoperirii sumei prevăzută de acordul forfetar de restituții (martie 1929); asupra acestui fapt, de altfel, nici nu s-a insistat prea mult. S-a considerat că soldul care rămânea României prin modificările în afara planului întrecea chiar suma de 36 000 000 mărci prevăzute în acordul amintit²⁴.

În urma cererilor insistente din partea delegației grecești, a delegației românești și a altor delegații, conferința de la Haga a luat în considerare problema reparațiilor orientale. La rîndul ei, Franța s-a angajat să sprijine respectiva revendicare²⁵.

Trebuie precizat că interesul pentru reparațiile orientale nu era determinat numai de cunoașterea în esență a obligațiilor Austriei, Ungariei sau Bulgariei, ci și de desființarea cotei de eliberare și a sumei privind valoarea bunurilor cedate, aflată în sarcina României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei. Așa cum s-a mai spus²⁶, conferința de la Haga a creat mai multe comitete tehnice dintre care unul pentru reparațiile orientale. Acesta avea menirea să recomande soluțiile cele mai eficiente în problema reparațiilor orientale și să le prezinte la cea de a doua conferință de la Haga, din ianuarie 1930²⁷.

Comitetul tehnic pentru reparațiile orientale și-a ținut ședințele la Paris, între 16 septembrie și 4 decembrie 1929. Discuțiile au fost caracterizate de aceleași neînțelegeri și diferențe ca și în reuniunile trecute. Declanșarea crizei economice de supraproducție, atît în țările creditoare cît și în cele debitoare, făcea să se întrevadă cu anticipație serioase piedici în calea unor înțelegeri privind problemele financiare puse în discuție. Totodată, între țările mici creditoare și cele învinse în timpul războiului nu existau puncte de vedere comune, iar încercarea de mediere întreprinsă de unele mari puteri, ele înșile avînd divergențe, nu s-a soldat decît cu rezultate parțiale.

În cadrul dezbaterilor ca și în afara lor, prin declarații oficiale, guvernele bulgar²⁸, maghiar²⁹ și austriac³⁰, speculînd lipsa de unitate a marilor puteri³¹, s-au opus continuării sistemului de reparații, cerînd anularea lui. Pe de altă parte, țările din Mica Înțelegeră (România, Iugoslavia, Cehoslovacia)³², prezentînd importanța reparațiilor orientale ca

²⁴ Ibidem.

²⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 788—789.

²⁶ v. Em. Bold *Planul Young și România*, I, în *Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași*, *Seria Istorie*, Tom. XVII, fasc. 2/1971.

²⁷ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, teleg. din 4 sept. 1929.

²⁸ Ibidem, teleg. nr. 2208/12 oct. 1929, Legația română din Sofia.

²⁹ Ibidem, teleg. nr. 3531/26 oct. 1929, Legația română din Budapesta.

³⁰ Ibidem, G₁, VIII, S₃, teleg. din Paris nr. 10.924/6 noiemb. 1929.

³¹ Ibidem, teleg. nr. 1908/30 noiemb. 1929.

³² Între statele mici creditoare existau, totuși, unele deosebiri în ceea ce privește reparațiile orientale. Ministrul grec de la București scria ministrului de externe român că oficialitățile grecești, respectiv Venizelos, cerea ca în chestiunea reparațiilor orientale cele două țări — România și Grecia — să facă o politică

mijloc de refacere a sectoarelor economice distruse în timpul războiului, avertizau că numai în condițiile unei rezolvări rezonabile a acestei probleme, ar putea adera la planul Young³³.

Un alt fapt însă a creat o atmosferă de încordare și a nemulțumit profund delegațiile Miciei Înțelegeri. Este vorba de atitudinea mai mult decât binevoitoare a marilor puteri față de țările învinse. Acestea au fost încurajate în politica lor revizionistă, li s-a netezit calea unor convorbiri particulare și li s-a creat o atmosferă cit mai optimistă. „O asemenea delicateță — remarcă N. Titulescu cu amărăciune — nu au avut aliații noștri cu statele mici în momentul discuțiilor planului Young“³⁴. De aceea, el acționa în sensul menținerii unității de vederi a statelor mici creditoare, nu numai pentru a evita eventualele complicații, ci, mai ales, pentru a rezista — așa cum scria la București — „în vije-lia care s-a năpustit peste tratate și distruge atâtea drepturi înscrise la creditul învingătorilor de odinioară“³⁵.

Cea mai dificilă problemă în discuțiile de la Paris a constituit-o cunoscuta afacere cu optanților care întreținea o atmosferă de încordare în relațiile româno-maghiare. Pornită de la interpretarea diferită a unora din paragrafele Tratatului de la Trianon, în legătură cu reforma agrară efectuată în România, afacerea optanților³⁶ a stat în atenția forurilor internaționale timp de mai mulți ani, până când s-a putut dovedi netemeinicia pretențiilor foștilor proprietari unguri expropiați. Pornind în întâmpinarea unei înțelegeri româno-maghiare, N. Titulescu propusese rezolvarea problemei optanților prin compensarea foștilor proprietari unguri din Transilvania dintr-o anumită cotă a reparațiilor maghiare, cuvenită României. Respingând această propunere, ca și altele, guvernul hortyst era încurajat de guvernul fascist italian și chiar de unele persoane din delegațiile engleză și franceză³⁷. Discuțiile asupra optanților au fost deosebit de violente și contradicțiile manifestate au pus comitetul tehnic în situația de a nu putea lua nici o hotărâre concretă asupra reparațiilor ungare la conferința de la Paris.

comună înaintînd memorii identice. Ministrul de externe român a răspuns afirmativ deși — scria el — „teza română nu se confundă cu desăvîrșire cu cea greacă“. (Ibidem, G₁, VIII, vol. I, bis, Legația greacă din București, teleg. nr. 49.029/26 iulie 1929).

³³ Ibidem, teleg. din Geneva nr. 591/14 sept. 1929.

³⁴ Ibidem, teleg. fără număr, 18 sept. 1929.

³⁵ N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 184, p. 319.

³⁶ Pentru afacerea optanților v. G. G. Mironescu, *Rezolvarea problemei reparațiilor și a optanților*, în „Independența economică“, XIII, nr. 2, 1930; C. D. Cutcudache, *Un mare conflict internațional: optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*, Tipog. „Revistei genului“, Buc., 1931; N. Titulescu, *Mémoire du gouvernement royal de Roumanie concernant la position du 9 mars 1928 dans l'affaire des optants hongrois de Transylvanie*, Paris, 1929; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Buc., 1966 etc.

³⁷ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, teleg. nr. 10.854/2 oct. 1929. N. Titulescu scria dealtfel că „partida cu Ungaria se anunță grea“.

Un alt fapt în care intervenția marilor puteri a fost defavorabilă României și altor state mici l-a constituit desființarea reparațiilor austriece și, legat de aceasta, desființarea cotei de eliberare și a valorii bunurilor cedate³⁸. Cota de eliberare și valoarea bunurilor cedate au fost sarcini impuse României, Iugoslaviei și Cehoslovaciei fără a se încerca vreo justificare plauzibilă. Numai obligația României se ridica la suma importantă de 1 435 000 000 franci aur (46 miliarde lei)³⁹. Unele promisiuni privind anularea acestor datorii i s-au făcut lui N. Titulescu, în 1925, de către guvernul englez, cu ocazia consolidării datoriei externe a României. În același timp s-au purtat discuții și cu guvernul francez pe aceeași temă, fără însă a obține de la acesta vreo promisiune asemănătoare cu cea a guvernului englez. Mai târziu, în septembrie 1929, Al. Zeceanu, chemat la Paris, a fost anunțat că guvernele Angliei, Franței și Italiei ar fi dispuse să renunțe la partea lor din datoria de eliberare și din valoarea bunurilor cedate numai în eventualitatea în care România ar renunța, la rîndul ei, la procentajul din reparațiile orientale în favoarea Greciei, ar încheia cu Austria un acord prin care să preia datoria-hîrtie a acestei țări înaintea războiului și ar accepta plata împrumutului Porților de Fier⁴⁰. Reprezentantul României a refuzat, firește, asemenea propuneri complet defavorabile țării sale⁴¹.

O nouă încercare a marilor puteri de a compensa cheltuielile de război ale Greciei cu reparațiile bulgare cuvenite României s-a făcut la 23 octombrie 1929. În răspunsul său N. Titulescu și-a manifestat indignarea față de modul cum aliații încercau să soluționeze o parte a reparațiilor orientale, prin noi sacrificii impuse României⁴². El a dezvăluit, mai ales, manevrele unor delegați francezi care, urmărind anumite calcule politice și economice, favorizau rezistența unor state învinse precum și interesul Italiei în zona balcanică⁴³. Delegația franceză considera că anularea cotei de eliberare și a valorii bunurilor cedate trebuia să aducă automat anularea dreptului României la reparațiile bulgare.

³⁸ Em. Bold, *Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la conferința păcii (1919—1920)*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași, a. Istorie, Tom. XVI, fasc. 2/1970, p. 222—223.

³⁹ G. G. Mironescu, *Cuvîntări*, Edit. „Tipografiile Române Unite“, S. A., Buc., 1930, p. 312.

⁴⁰ Împrumutul Porților de Fier a fost contractat de Austro-Ungaria în vederea curățirii acestei porțiuni a Dunării. Împrumutul, conform hotărîrilor tratatelor de pace, a trebuit să fie plătit de România și alte state riverane. Această măsură arbitrară a determinat înaintarea unor memorii organelor care se ocupau de executarea tratatelor. Deși s-au recunoscut legitime pretențiile românești de a se anula sarcina financiară respectivă, totuși, nu s-a mai revenit asupra acestei greșeli.

⁴¹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, teleg. nr. 8.070/4 oct. 1929; v. și A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 33/1929, f. 1—4.

⁴² A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I, teleg. nr. 10.915/24 oct. 1929.

⁴³ Ibidem, teleg. nr. C.R.925/13 noiemb. 1929.

Susținând o asemenea propunere, ea a încercat, totodată, să creeze, în mod artificial, animozități între delegațiile română și italiană, precum și între delegația română și cea iugoslavă⁴⁴. De asemenea, delegația franceză a susținut punctul de vedere italian potrivit căruia la viitoarea conferință de la Haga, Ungaria trebuia să fie sprijinită în revendicările ei referitoare la plata optanților. În sfârșit, francezii sfătuiau guvernul român să facă anumite comenzi industriei italiene⁴⁵, comenzi care ar schimba atitudinea Italiei față de problemele legate de reparațiile ungare și bulgare⁴⁶.

N. Titulescu, manifestându-și rezerva necesară față de asemenea propuneri, a demască jocul delegației franceze și, exasperat de presiunile care se exercitau asupra sa, a cerut, ca ultimă soluție, ca România să beneficieze de dreptul învinșilor, mult mai favorabil decât cel al țărilor mici învingătoare⁴⁷. Rezistența delegației române s-a dovedit a fi salutară. Comitetul tehnic a hotărât, în principiu, anularea datoriei de eliberare și a valorii bunurilor cedate și păstrarea cotei inițiale de 10,55%, stabilită la Spa, din reparațiile ungare și bulgare⁴⁸. Firește, anularea acestor datorii constituia o victorie a delegației române și ea poate fi pusă în lumină cu atât mai mult cu cât au putut fi învinse greutățile create chiar de aliați⁴⁹.

Singura problemă rămasă în suspensie la conferința amintită a fost cea a optanților. Îngrijorate de refuzul permanent al Ungariei hortyste de a tranșa reparațiile și problema optanților printr-un compromis, țările din Mica Înțelegere au hotărât să mențină poziția comună și la viitoarea conferință de la Haga. Totodată, G. G. Mironescu, într-o discuție

⁴⁴ Ibidem, S₃, teleg. din 9 noiembrie 1929.

⁴⁵ Ibidem, G₁, VIII, vol. I, teleg. nr. 68.325/14 noiemb. 1929. Mironescu către Titulescu.

⁴⁶ Jocul marilor puteri a fost înfățișat de N. Titulescu într-o telegramă trimisă Ministerului de externe din București. El menționa că „Briand trece ca mare pacificator al lumii, dar el își face discursurile după ce a asigurat Franței peste un miliard mărci aur de la Germania. Anglia este țara clasică a tranzacțiunii. Dar pentru 45 milioane mărci aur, Snowden n-a ezitat să fie gata să răstoarne planul Young. Italia... nu practică detenta decât după ce și-a asigurat acoperirea datorilor de război și un sold de 41 milioane mărci aur. Pentru România ce detentă să se facă? Să nu ia nici datoria de război de la Germania, să-și reducă reparațiile, să anuleze drepturile față de Austria, Bulgaria și Ungaria. Aceasta este o capitulare pur și simplu... și pierderea considerațiunii pe terenul internațional”. (Ibidem, teleg. nr. 914/12 noiemb. 1929).

⁴⁷ Ibidem, teleg. nr. 10.915/24 oct. 1929.

⁴⁸ N. Titulescu, *Documente...* doc. nr. 184, p. 318.

⁴⁹ N. Titulescu, scria că la conferința pentru reparațiile orientale de la Paris s-a ajuns la unele situații foarte complicate. În problema resortisanților unguri, de pildă, Franța era cu România iar Italia contra. În atitudinea față de Germania, Italia era cu Mica Înțelegere, iar Franța împotriva ei. Titulescu, dezamăgit de situațiile destul de penibile ce se creaseră menționa că „la conferința de la Paris am început să dansăm cadrilul. Nu știm dacă este mai înțelept să rîdem sau să plîngem”. (Ibidem, doc. nr. 181, p. 313).

cu Aristide Briand, a declarat categoric că România nu va participa la conferința proiectată și nu va adera la planul Young dacă „nu se rezolvă dinainte, în mod satisfăcător, chestiunea reparațiilor orientale” în așa fel încît să primească satisfacții ⁵⁰.

Depășindu-se numeroasele dificultăți, izvorite din interesele diferite ale marilor sau micilor puteri, conferința a doua de la Haga s-a putut deschide la 3 ianuarie 1930 ⁵¹. Ea a reușit, după multe discuții controversate, asupra cărora nu mai insistăm, să aprobe planul Young și să tranșeze, pe baza unor acorduri generale sau bilaterale, întreaga problemă a reparațiilor.

În cadrul celei de a doua conferință de la Haga, cea mai disputată chestiune sub aspect material și politic a continuat să fie aceea a compromisului dintre reparațiile maghiare și cererile optanților, compromis susținut, după cum s-a spus, de N. Titulescu ⁵². Delegația maghiară a respins și de această dată propunerea română. Conte Bethlen declara nu numai că Ungaria nu va plăti reparații după anul 1943 ⁵³, dar cerea, totodată, sume foarte mari în contul despăgubirilor pămînturilor optanților: 130 000 000 fr. aur de la România, 80 000 000 de la Iugoslavia și 90 000 000 de la Cehoslovacia ⁵⁴. Oricîtă îngăduință ar fi avut delegația română în încercarea aplanării diferendului cu Ungaria, totuși, în stadiul în care reparațiile maghiare nu erau cunoscute încă, sumele revendicate de contele Bethlen, nu puteau fi acceptate în nici un caz. România, ca și partenerii ei din Mica Înțelegere, ar fi devenit, pe mulți ani, debitoare Ungariei.

Întrucît cele două părți — Mica Înțelegere și Ungaria — nu cedau nimic din pretențiile lor, pericolul eșuării conferinței, ca și compromiterea planului Young, devenea iminent ⁵⁵. Pentru a preîntîmpina o asemenea eventualitate, marile puteri au făcut noi propuneri, menite să netezească calea unor raporturi normale între țările aflate în dispută.

⁵⁰ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, S₃, teleg. din Paris nr. 11018/dec. 1929.

⁵¹ Ibidem, vol. I bis.

⁵² Într-o discuție dintre N. Titulescu și Sapène, administratorul ziarului „Le Matin”, acest din urmă, care a făcut o călătorie în Ungaria, a declarat: „Ungaria nu vrea să plătească reparații după 1943. România nu vrea să plătească pe optanți; iată terenul de înțelegere”. Titulescu a răspuns că este formula propusă de el Ungariei. (N. Titulescu, *Documente...* doc. nr. 186, p. 321).

⁵³ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 793.

⁵⁴ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II—1930, teleg. nr. 141/15 ianuarie 1930.

⁵⁵ În ziua de 18 ianuarie 1930, cînd s-a pus problema garanțiilor, Snowden a declarat că este deziluzionat de rezultatele obținute pînă atunci în problema reparațiilor orientale și chiar a propus să se renunțe la ideea de a fi soluționată la conferința respectivă. După opinia lui, chestiunea trebuia lăsată în suspensie pînă cînd puterile interesate (Mica Înțelegere, Franța, Anglia, Italia, Bulgaria, Ungaria, Austria) se vor hotărî să se înțeleagă. (Ibidem, teleg. nr. 202/19 ianuarie 1930, Legația română din Haga).

Este vorba de crearea celor două fonduri — unul destinat optanților (Fondul A) și celălalt (Fondul B) rezervat celorlalte reclamațiuni ale resortisanților unguri — propunere care a găsit înțelegerea delegaților Miciei Înțelegeri⁵⁶. În felul acesta, discuțiile, referitoare la problemele ungare s-au putut încheia, la 20 ianuarie 1930, prin semnarea a patru acorduri: Acordul general, care fixa punctele principale ale înțelegerii; Acordul asupra creanțelor speciale, care stabilea sumele de plată ale Ungariei, după anul 1943, pe bază de anuități; Acordul pentru Fondul agrar A — optanți; Acordul pentru Fondul B, destinat celorlalte reclamațiuni maghiare. Pe baza acestor acorduri, Ungaria trebuia să achite României anuități în valoare de 9 025 132 mărci aur (20 735 000 cor. aur) între anii 1930—1942 și 3 096 200 mărci aur după 1943⁵⁷.

Fondul agrar A a fost fixat la suma de 219 500 000 cor. aur⁵⁸ și provenea din rentele de împroprietărire pe care România, Cehoslovacia și Iugoslavia le puseseră la dispoziția optanților. În felul acesta, România nu mai plătea optanților mai mult decât plătea moșierilor români expropiați. De asemenea, în componența Fondului A mai intrau: partea cuvenită Angliei, Franței, Belgiei, Italiei, Japoniei și Portugaliei din anuitățile plătite de Ungaria ca reparații de la 1931 la 1943 inclusiv; anuitatea de 6 100 000 cor. aur care se cuvenea României, Iugoslaviei și Cehoslovaciei din plățile pe care Ungaria urma să le efectueze între anii 1944—1966; vărsămintele ce urmau să le execute Belgia, Anglia, Franța și Italia timp de 36 de ani (1930—1966) pe care puterile de mai sus trebuiau să le primească cu titlu de reparații din partea Ungariei⁵⁹.

Pentru Fondul agrar A, România avea obligația să verse anual câte 500 000 cor. aur (aproximativ 17 000 000 lei) din 1931 și pînă în 1944 și câte 836 336 cor. aur de la 1944 la 1966. Prin aceasta, se stingea orice datorie financiară a României față de optanți⁶⁰. Sentințele ulterioare urmau să fie date împotriva sau în favoarea acestui fond și executate asupra lui⁶¹. Totodată, României i se ridica procentul asupra reparațiilor-

⁵⁶ N. Titulescu a cerut doar interpretarea justă a articolului 250 (arbitraj) din Tratatul de la Trianon și aplicarea articolului 161 din același tratat. El a mai făcut unele observații asupra fondului B, solicitînd, totodată, în numele Miciei Înțelegeri, concursul marilor puteri pentru tranșarea problemelor litigioase. (Ibidem, teleg. nr. 218 și 219/19 ianuarie 1930).

⁵⁷ Arhiva generală a Ministerului de finanțe (A.G.M.F.), Fond Datoria publică, dos. nr. 86/1930—1943, f. 10 și dos. nr. 82/1930—1931, f. 2. La sumele de mai sus, se percepea un supliment de 47.171 coroane aur, plătibil de la 1940 la 1943. (G. h. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 790).

⁵⁸ Inițial s-a fixat suma de 240.000.000 coroane aur. Apoi s-a redus la 219.500.000, prin acordurile semnate la Paris, la 28 aprilie 1930. (v. A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1933, f. 383. Acordul III privitor la organizarea și funcționarea unui fond agrar zis Fondul A).

⁵⁹ C. C. Cutcudache, *op. cit.*, p. 143—144.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 146—147.

⁶¹ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G., VIII, vol. I bis. Tribunalele arbitrale mixte, conform acordului, erau completate cu doi judecători numiți de Curtea Internațională de la Haga. Deci, ele aveau acum 5 în loc de 3 judecători din care

lor ungare și bulgare de la 10,55% la 13% din care motiv, împreună cu Cehoslovacia și Iugoslavia, renunța la creanțele speciale asupra Ungariei⁶².

În ceea ce privește Fondul agrar B, el a fost conceput cu un capital de 100 000 000 cor. aur și putea fi investit, ca și Fondul A, cu personalitate juridică⁶³.

Delegația maghiară a acceptat acest mod de soluționare a problemei reparațiilor și optanților cu observația ca sumele pe care Ungaria se angaja să le plătească să nu se numească reparații ci creanțe speciale⁶⁴. Întrucât denumirea plății nu interesa, România a acceptat propunerea ungară fără nici o obiecțiune.

Soluționarea diferendului româno-ungar printr-un compromis, în contorsionata problemă — reparații-optanți — relevă tendința delegației române de a accepta toate propunerile constructive menite să apere pacea în Europa. Faptul a fost exprimat cu claritate de către Nicolae Titulescu în prefața cărții lui C. Cutcudache „*Optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*”: „Cînd un stat — scria el — în lupta pacifică de toate zilele, susține o teză dreaptă, cu fermitate de curtenie și pune în slujba ei nu simple recriminațiuni de ordin național ci rezistența pe principiile mari internaționale care stau la baza

un președinte neutru și doi reprezentanți ai celor două țări. Avîndu-se în vedere că România nu mai avea nici un interes în procesele optanților, juristul român nu mai era obligat să participe la ședințele de judecată. (v. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 795).

⁶² În cadrul aranjamentului dintre puterile creditoare și Austria, Ungaria, Bulgaria, în art. 3 se spunea: Sub rezerva dispozițiilor artic. 4 și 5, sumele provenind din reparațiile bulgare și din plățile de reparații ungare, pînă în 1943, vor fi repartizate cum urmează:

Grecia 76,73% asupra reparațiilor bulgare și ungare;

România 13% asupra reparațiilor bulgare și ungare;

Cehoslovacia 1% asupra reparațiilor bulgare și ungare;

Iugoslavia 5% asupra reparațiilor bulgare și ungare.

⁶³ *Soldul*, în ceea ce privește plățile bulgare și ungare, va fi repartizat între celelalte puteri creditoare, proporțional cu procentajele lor din art. 2 al Acordului de la Spa și din acordurile suplimentare (A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 65 și A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 374).

⁶⁴ Sursele de alcătuire ale fondului B proveneau din 13 anuități de cîte 3.000.000 cor. aur, de la 1931 și pînă în 1943 inclusiv. Franța și Italia vărsau cota de 40%, cîte 1.200.000 cor. aur fiecare, iar restul de 20% — 600.000 cor. aur — reveneau a fi plătite de către Anglia; 23 anuități de cîte 7.400.000 cor. aur, de la 1944 la 1966, luate din suma de 13.500.000 cor. pe care Ungaria trebuia s-o plătească în contul reparațiilor în acest interval; fondul B putea fi, eventual, alimentat și din excedentul fondului A. El urma să fie administrat de un comitet de gestiune compus din 6 membri numiți de Anglia, Italia, Franța, România, Cehoslovacia și Iugoslavia (v. G. G. Mironescu, *Cuvîntări...* p. 337 și Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 797).

⁶⁴ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 791.

raporturilor actuale dintre state, punctul lui de privire sfirșește prin a se impune⁶⁵.

În adevăr, suma argumentelor aduse de N. Titulescu și ceilalți membri ai delegației române, justetea și profunzimea lor, au determinat sfirșitul unui conflict care, timp de mai mulți ani, a fost dezbătut sub toate aspectele, în fața forurilor internaționale și a opiniei publice europene. Sfirșitul afacerii optanților prin compromis, constituia, în acel moment, contribuția diplomației românești la cauza păcii și a normalizării relațiilor dintre popoare.

S-a spus că la conferința comitetului tehnic de la Paris a existat o opinie generală favorabilă desființării reparațiilor austriace. Acordul cu Austria, semnat la cea de a doua conferință de la Haga, consfințează acest deziderat, formulat încă la 4 ianuarie 1930 de către cancelarul Schober⁶⁶. O dată cu anularea reparațiilor austriece se stingeau și datoriile României provenind din cota de eliberare și din valoarea bunurilor cedate. Acordul consemna, de asemenea, că bunurile sechestrate sau care nu fuseseră deja lichidate rămâneau în cîștigul României, iar acelea nelichidate urmau să fie restituite proprietarilor austrieci.

Semnarea acordului cu Austria a determinat însă, anumite reacții din partea delegațiilor română⁶⁷ și cehoslovacă⁶⁸. Unele clauze ale acordului dezavantajau, în continuare, cele două țări. De pildă, România nu a reușit să lichideze integral datoriile ei financiare legate de Austria. În calitate de stat succesoral al fostei monarhii austro-ungare, României i s-a impus și de această dată să achite unele cote din împrumuturile contractate de fostul imperiu înainte de război. În acest sens, în sarcina României continua să rămână :

Renta austriacă 4% aur din 1876	florini 7432488
Renta ungară 4% aur din 1881	florini 136569293
Renta ungară 4,5% aur din 1913,	coroane 31514520
Bonuri de tezaur austriece 4,5% aur — 1914	coroane 102500037
Renta ungară 4% aur din 1910	coroane 60122700
Obligațiuni S.T.E.G.	fr. elvețieni 71941574
Renta austro-ungară plătită în florini argint și coroane hîrtie	cor. 634258534, fr. elv. 239596630

Sumele, destul de însemnate, trebuiau achitate aliaților și chiar unor persoane particulare austriece sau ungare care dețineau titluri din aceste

⁶⁵ N. Titulescu, *Discursuri*, Edit. șt. Buc., 1967, p. 292.

⁶⁶ A.M.A.E., Fond 9, Convenții, G₁, VIII, vol. II, teleg. nr. 39/4 ianuarie 1930.

⁶⁷ Ibidem, teleg. nr. 298/28 ianuarie 1930, din Viena.

⁶⁸ Rezistența Cehoslovaciei era determinată și de desființarea reparațiilor austriece ca și din cauză că era obligată să plătească cota de eliberare timp de 37 de ani, cîte 10.000.000 mărci aur anual (v. G. H. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 799).

împrumuturi⁶⁹. Chiar dacă ulterior s-au efectuat unele suspendări de plăți, totuși, sumele respective afectau serios bugetul statului român.

Acordul cu Bulgaria s-a putut semna doar cu două ore înainte de aderarea României la planul Young. Tergiversarea semnării lui a fost determinată de rezistența delegației române care n-a voit, sub nici un motiv, să accepte scăderea sumei de 270.000.000 lei, considerată drept valoarea bunurilor bulgare lichidabile⁷⁰.

Acordul fixa drept reparații pentru România suma de 53.981.680 franci francezi, eșalonată în 37 de ani, cu o anuitate medie de 11.000.000 fr. aur⁷¹. De asemenea, pe baza unei convenții speciale referitoare la bunurile sechestrate, Bulgaria se angaja să plătească în afara reparațiilor propriu-zise, suma de 110.000.000 fr. aur⁷². Pe de altă parte, România se obliga să restituie imobilele nelichidate până la data de 1 noiembrie 1929, cu condiția ca Bulgaria să plătească jumătate din suma de 110.000.000 fr. aur, într-un termen de trei luni de la ratificarea convenției. În același timp, delegații bulgari au declarat că n-au nici un fel de reclamații în legătură cu modul în care s-a efectuat reforma agrară în România⁷³. Astfel, se excludeau eventualele pretenții ale unor proprietari bulgari expropiați în România. Deosebit de cele 110.000.000 fr. aur, România urma să mai primească de la aliați cca. 160.000.000 fr., sub formă de anuități suplimentare, până în 1966, prin ridicarea de la 10,55% la 13%, a cotei reparațiilor bulgare⁷⁴.

Aplicarea planului Young n-a eliminat însă nemulțumirea guvernului bulgar⁷⁵ căruia i se impunea un efort serios pentru a achita în continuare reparațiile de război. Cu toate acestea, oficialitățile sofiote au grăbit votarea acordului de la Haga și au declarat că înainte de termenul fixat vor achita prima rată de 55.000.000 fr. ca astfel sechestrul aplicat bunurilor bulgare să fie ridicat cu un moment mai devreme⁷⁶. În adevăr, guvernul bulgar și-a respectat angajamentul, achitând această sumă României⁷⁷.

Suma reparațiilor germane fixată României de planul Young și eșalonarea anuităților crea acesteia serioase inconveniente financiare. După cum se știe, raportul experților atribuia României, pentru prima

⁶⁹ A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 83/1930, f. 32—34.

⁷⁰ N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 188, p. 324.

⁷¹ A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 79/1932, f. 64; A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 3, ș.u.

⁷² A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 79/1932, f. 64.

⁷³ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I.

⁷⁴ G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 328—329.

⁷⁵ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, teleg. nr. 209/30 ianuarie 1930.

⁷⁶ Ibidem, teleg. din Sofia nr. 276/8 februarie 1930.

⁷⁷ A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 37/1930—1946, f. 3.

perioadă de 37 de ani, o anuitate medie constantă de 20,1 milioane Rm. (800.500.000 lei) care — faptul a fost recunoscut de autorii planului — se solda cu un deficit anual de 0,6 milioane Rm. Cum însă experții neglijaseră la calcul totalul datoriei de război a României, ca și datoria ei față de Italia, deficitul era cu mult mai mare, ridicându-se la aproximativ, 1,6 milioane Rm. anual⁷⁸. Aceeași situație persista și în perioada a doua, de 22 de ani, când România ar fi primit o anuitate de 1.672.000.000 lei și ar fi avut de plătit, în contul datoriilor sale interaliate, 1.714.800.000 lei, consemnându-se un deficit de, aproximativ, 42.200.000 lei anual⁷⁹. În urma tratativelor delegației române cu delegațiile franceză și italiană, în cursul cărora s-au acceptat modificări în afara planului, Franța, prin convenția de la 17 ianuarie 1930, a redus cu aproape 55% datoria României pe cei 37 de ani (cca. 4.000.000 fr. anual) și a renunțat cu totul la anuitățile ei pe ultimii doi ani (1988—1989) de cca. 45.000.000 fr.⁸⁰.

La 20 ianuarie 1930, s-a semnat un acord similar și cu Italia. Acordul prevedea renunțarea Italiei la anuitățile pe care i le datora România de la 1 iulie 1967 până la 1 iulie 1976, în valoare de 65.000.000 lire italiene (572.000.000 lei)⁸¹. Din calculele efectuate se considera că, prin aceste reduceri, România își va putea acoperi toate datoriile sale de război (1.943.500.000 mărci aur) numai din anuitățile planului Young, rămânându-i un excedent anual de 86.000.000 lei, ceea ce pe 37 ani înseamnă 3.182.000.000 lei⁸².

Suma totală a reparațiilor germane pentru România, eşalonată între anii 1930 și 1988, se urca la 1.829.500.000 Rm.⁸³, la care se adăuga valoarea livrărilor în natură pe 10 ani de 58.000.000 Rm.⁸⁴.

După aproximativ șase luni de negocieri, bilanțul general al rezultatelor obținute de România prin aderarea ei la planul Young putea fi considerat pozitiv⁸⁵. Datoriile de război, conform calculelor, erau acoperite integral din reparațiile germane, fără nici o contribuție din bugetul statului. Din reparațiile germane și orientale România ar fi avut, în eventualitatea unor plăți normale, un excedent anual de 170 milioane lei până în 1943 și de 131 milioane lei anual până în 1966. Pretențiile ungare relative la optanți erau lichidate fără nici o plată din partea României și fără eventualitatea unor sacrificii în viitor. Datoria pentru bunurile cedate și pentru cota de eliberare, de aproximativ 46.5 mili-

⁷⁸ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. I.

⁷⁹ G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 322.

⁸⁰ G. H. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 788.

⁸¹ G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 324.

⁸² Etienne Weill-Raynal, *Les réparations allemands et la France*, Nouvelles Editions Latins, Paris, 1947, vol. III, p. 527—528.

⁸³ A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 20.

⁸⁴ A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 361.

⁸⁵ N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 188, p. 322—327.

arde lei, era anulată. În schimb, România renunța la lichidarea bunurilor austriece, ungare și bulgare, suspendându-se orice operație în această direcție ⁸⁶.

După calculele făcute cu anticipație, România ar fi obținut un beneficiu de aproximativ 90 miliarde lei, provenit din plata reparațiilor și din scutirile unei părți a datoriei externe.

Rezultatul, apreciabil pentru România, l-a făcut pe G. G. Mironescu să declare în parlament că acordurile de la Haga, care puneau capăt luptei duse timp de 11 ani în jurul obligațiilor financiare stabilite de tratate, constituia „cel mai mare eveniment mondial de la începutul războiului” ⁸⁷. Ziarele vremii consemnau, în egală măsură, rezultatele favorabile obținute de România prin acceptarea planului Young. Presa românească, alimentată de interese contradictorii, proprii structurii social-politice a țării, a furnizat cititorilor săi, pînă la planul Young, informații despre evoluția problemei reparațiilor, fără a se lansa însă, în prea multe speculații. O dată cu încheierea acordului general din ianuarie 1930 — de la Haga — ziarele au apreciat elogios activitatea delegației române. În numeroasele articole se sublinia importanța pe care o prezenta, în cadrul relațiilor internaționale, rezolvarea problemei optanților, succesul delegației române fiind considerat drept succesul ideii de pace și colaborare între popoare. Ziarele, ca și G. G. Mironescu în parlament ⁸⁸, subliniau cu putere rolul jucat de N. Titulescu și activitatea acestuia, pusă în slujba cauzelor drepte ale României, în apărarea cărora n-a „cruțat nici o efortare, nici o oboseală, nici un sacrificiu” ⁸⁹. Ziarul „Argus” consemna, de asemenea, că Titulescu „a știut, prin talentul și puterea sa de convingere, într-o conferință pornită pe concesi și compromisiuri (conferința de la Haga — E. B.) să obțină o dezlegare integrală pentru toate dreptele pretenții ale României” ⁹⁰.

Ca urmare a succesului, considerat a fi deosebit de valoros, parlamentul, la 21 mai 1930, a votat în unanimitate acordurile de la Haga ⁹¹. Instrumentele de ratificare au fost depuse la Paris și semnate la 15 iunie același an ⁹².

Speranțele cercurilor politice românești în rezolvarea integrală a reparațiilor prin punerea în vigoare a planului Young, s-au spulberat însă în scurtă vreme. Așa după cum s-a mai spus, planul Young, aplicat la începutul crizei economice din 1929—1933, n-a putut fi folosit decît în foarte mică măsură. Adîncirea crizei în toate sectoarele economice și mai ales în cel financiar n-a permis statelor debitoare să se achite

⁸⁶ A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, 1930, teleg. nr. 245/21 ianuarie 1930.

⁸⁷ G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 301.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 343.

⁸⁹ „Argus”, 25 ianuarie 1930.

⁹⁰ *Ibidem*. Opinii asemănătoare se găsesc în ziarele Adevărul, Viitorul, Curentul etc. (v. A.I.C., Fond Ministerul propagandei naționale, dos. nr. 295/1930)

⁹¹ A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 558.

⁹² A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G₁, VIII, vol. II, 1930.

de obligațiile asumate. Sumele mici obținute de România de la Bulgaria, Ungaria sau Germania, n-au putut contribui în nici un fel la redresarea economică, așa cum se spera⁹³.

După o evaluare făcută de ministerul de finanțe din București în 1939, România a primit drept reparații în contul armistițiului, a planului Dawes și a planului Young suma de 4.828.506.154 lei, iar din restituții și din lichidarea bunurilor inamice încă 471.997.756 lei⁹⁴. Raportînd-o la suma de 31.099.853.761 lei aur, recunoscută inițial de Comisia reparațiilor drept valoarea pagubelor suferite de România în timpul primului război mondial, observăm o diferență apreciabilă între ceea ce trebuia să primească și ceea ce a primit în realitate. Alte posibilități de recuperare a sumelor provenind din reparații nu s-au mai ivit; moratoriul Hoover și conferința de la Lausanne (1932) au pus capăt acestei probleme complicate și controversate. Cu toate acestea, România n-a fost scutită cu totul de anumite obligații financiare externe. Un caz pe care-l relatăm în continuare este semnificativ. Pe baza unei convenții din 2 aprilie 1932, încheiată între statul român și un număr de 9 societăți maghiare particulare, România se angaja să plătească prețul liniilor ferate din Transilvania, precum și folosința lor în trecut, în obligații ale Fondului agrar B. Deși fondul respectiv nu funcționa și nici n-avea să mai funcționeze, totuși, societățile menționate au intentat României mai multe procese la Tribunalul arbitral mixt de la Paris, cerînd suma de 12.016.561 fr. elvețieni. Reprezentantul României la Tribunalul arbitral mixt a cerut ca această sarcină să cadă asupra Ungariei, ca una din țările care erau debitoare României⁹⁵. Tribunalul însă, fără să țină seama de obiecțiunea delegatului român, a dat câștig de cauză celor 9 societăți particulare maghiare. În felul acesta, statul român a fost obligat să plătească despăgubiri în loc să aplice prevederile tratatelor, adică confiscarea bunurilor inamice.

Planul Young constituia, după conferința de pace și planul Dawes, cea de a treia etapă în evoluția reparațiilor. Dînd soluții mai mult sau mai puțin acceptabile problemelor financiare legate de primul război mondial, planul Young n-a reușit însă, mai ales după punerea lui în aplicare, să contribuie la ameliorarea contradicțiilor deja existente între

⁹³ În contul planului Young, România a primit de la Bulgaria suma de 252.557,42 dolari prin Banca Reglementelor internaționale (A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 3 ș.u.); apoi guvernul bulgar a vărsat aceleași bănci 40.732,53 dolari pentru fondul agrar A și 365.214,30 dolari la Federal Reserve Bank din New-York (Ibidem, dos. nr. 82/1930—1931, f. 150—151). Din partea Ungariei s-a primit 197.998,93 dolari (ibidem, f. 100). În ceea ce privește Germania, ea a achitat pe exercițiul 1929—1930 suma de 1.114.382,47 mărci, depusă la B.R.I. și 631.130 mărci, prestațiuni în natură. Pentru executarea planului Young, Germania a achitat, sub forma prestațiunilor în natură, 11.333.333,33 mărci, pe exercițiul 1 aprilie 1930—1 iunie 1931 (Ibidem, dos. nr. 87/1930—1946, f. 120).

⁹⁴ Ibidem, f. 72.

⁹⁵ Ibidem, f. 7.

țările interesate. Eșuarea lui numai după doi ani a fost determinată de criza economică care a pus în imposibilitate țările debitoare să onoreze sumele fixate la cele două conferințe de la Haga. Trebuie să spunem că la falimentul reparațiilor au mai contribuit măsurile arbitrare în locul unor negocieri corecte, încurajarea, în anumite momente, a politicii de revizuire a tratatelor de pace, atitudinea neamicală a marilor puteri față de țările mici aliate ale Antantei, divergențele internaționale, manifestarea unor scopuri înguste, meschine în dauna principiilor de drept ș. a.

Implicată în afacerea spinoasă și delicată a reparațiilor, România a încercat, și cu ocazia planului Yong, să-și apere drepturile înscrise în tratate, să obțină, pe cale diplomatică, un loc onorabil în cadrul relațiilor internaționale. Fără a adopta o poziție rigidă, delegația română, reprezentată mai ales de N. Titulescu, s-a opus presiunilor marilor puteri, a solicitat rezolvarea echitabilă și integrală a problemei reparațiilor — făcând concesii când a fost vorba de normalizarea relațiilor externe — a militat pentru egalitatea tuturor statelor în cadrul reuniunilor internaționale.

Aplicarea planului Young a constituit o profundă dezamăgire pentru cercurile politice românești. Neplata reparațiilor a contribuit la adâncirea crizei financiare, statul român fiind obligat, în continuare, să-și onoreze datoriile externe contractate în timpul războiului din surse proprii. Recurgerea la împrumuturile externe din anii 1929—1931, ca soluție extremă, a adâncit dependența țării față de capitalul străin, a accentuat criza politică internă și a înrăutățit condițiile de viață și de trai ale oamenilor muncii. Guvernul național-țărănist care încercase să exploateze în favoarea sa succesul lui N. Titulescu s-a discreditat iremediabil în fața opiniei publice românești.

Prin moratoriul Hoover (1930) și conferința de la Lausanne (1932) se încheia ultimul capitol din istoricul reparațiilor. După o febrilă activitate dusă timp de 13 ani, reparațiile se desființau, planul Young constituind primul pas spre această soluție. Pentru România, ca și pentru alte state mici, bilanțul reparațiilor se încheia cu un mare deficit. Ea rămânea, în continuare, debitoare nu numai marilor puteri ci și unor persoane sau societăți aparținând statelor învinse.

De situația aceasta sînt vinovate, în egală măsură, marile puteri occidentale care au promovat o politică imperialistă în relațiile internaționale și în problema reparațiilor, conjugată cu o atitudine binevoitoare față de statele revizioniste.

Sprîjinul solicitat de România Angliei și Franței cu ocazia planului Young, ca și în alte ocazii, în vederea eliminării nedreptăților făcute și pentru promovarea unor principii de echitate în raporturile internaționale n-a avut audiența necesară. Chiar dacă intervențiile delegației române și în special cele ale lui N. Titulescu au fost ascultate cu interes, de foarte puține ori însă, au fost primite și cu înțelegere. Nu

întimplător, de altfel — trecutul nu prea îndepărtat o îndreptăța — România, ca și alte state mici, au început să privească cu tot mai multă neîncredere politica marilor puteri occidentale a căror reprezentanți au cedat, mai ales după 1933, în fața agresiunii fasciste, în dauna suveranității și independenței țărilor din estul și sud-estul european.

LE PLAN YOUNG ET LA ROUMANIE. (II)

Résumé

Après avoir discuté dans la première partie de cette même étude les relations internationales envisagées au point de vue du plan Young, l'auteur se propose ici d'analyser l'activité diplomatique de la Roumanie aux deux conférences des réparations de la Haye — 1929 et 1930. La délégation roumaine ayant en tête Nicolae Titulescu, personnalité bien connue au monde diplomatique, a réussi à résoudre toutes les questions concernant les réparations générales (orientales et allemandes), également l'affaire des optants hongrois et à obtenir une réduction partielle des obligations financières étrangères de la Roumanie.

Ces succès, dans les conditions d'une application normale du plan Young, auraient permis donc, à la Roumanie de rembourser les emprunts contractés pendant la première guerre mondiale et de lui rester un solde nécessaire pour l'amélioration de son économie.

Mais, les succès obtenus par N. Titulescu, relevés dans les débats parlementaires et dans la presse roumaine, ont été éphémères. La crise économique de 1929—1933 a mis les pays débiteurs en impossibilité de payer les obligations prévues par le plan Young, plan qui a été d'ailleurs annulé après deux années.

La cessation des paiements a eu des graves conséquences sur la situation économique (surtout financière) et politique de la Roumanie qui, pendant l'application du plan Young n'a pas pu obtenir que des sommes dérisoires.

POLITICA EXTERNĂ A FRANȚEI ÎNAINTEA RĂZBOIULUI DE 30 DE ANI

DE

ILIE GRĂMADĂ

Intr-un articol *Lucrări, documente și puncte de vedere noi, cu privire la războiul de 30 de ani*, publicat în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, secț. III, Istorie, tom. XVII/1971, fasc. 2, aveam prilejul să constat că lucrări mai vechi și mai noi cu privire la războiul de 30 de ani se află pe poziții contradictorii, în legătură cu multe probleme: caracterul războiului, intervenția franceză, și între altele, adevărata poziție a Franței în politica externă, în preziua războiului de 30 de ani. (De pildă: Fr. Dickmann: *Der Westfälische Frieden* Münster 1959; A. Langer: *Neue Forschungen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*, în *Ztschr. f. Geschichtswiss.* XVI/1968; G. Livet: *La guerre de trente ans*, Paris 1963; Hauser H.: *La prépondérance espagnole (1559—1660)*, Paris 1940; Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660*, München 1967 și multe altele). Se pune și problema dacă acțiunile cu privire la îndeplinirea unui mare plan politic, referitor la „granițele naturale” sau granițele Franței „în limitele vechii Gallii”, au fost acțiuni conștiente sau întâmplătoare. Ce probleme complexe s-au pus și ce evenimente au determinat cursul de mai târziu al acțiunilor politice din vremea războiului de 30 de ani, prin politica europeană a lui Richelieu și Mazarin?

Despre aceste probleme complicate și mult discutate în istoriografia universală, în special în cea germană și franceză, va fi vorba în prezentul studiu.

1. Henric al IV-lea și conturarea unei politici naționale franceze. Problema „granițelor naturale”

Pacea din 1559 dădea Spaniei aproape întreaga peninsulă italică¹. În felul acesta ea nimicea relativul echilibru care se mai păstra în apusul Europei. Filip al II-lea era stăpîn pe Milano și Lombardia, Neapole și cele două Sicilii, Sardinia. Italia se găsea sub jugul greu al absolutismului și închiziției spaniole.

Avînd imense colonii, fiind în apogeul puterii sale, Spania era realmente încă un stat puternic, mai ales că stăpînea și Portugalia cu coloniile sale. Războaiele

¹ Hauser H.: *Le prépondérance espagnole (1559—1660)*, Paris 1940, p. 13 și urm. Vezi și Benedetto Croce: *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, Bari 1917 (vol. VIII din: *Scritti di storia letteraria e politica*).

civile din Franța îi permiteau să manevreze în voie în cursul secolului al XVI-lea. Regele Spaniei se considera un vicar temporar al lui Dumnezeu². Din acest drum impetuos Spania a fost oprită de grava înfrângere provocată de englezi prin distrugerea Invincibilei Armade, la 1588. Revoluția burgheză din Țările de Jos, victorioasă în cele din urmă, prin desprinderea Olandei la 1581, era o altă lovitură. Pe plan intern urma prăbușirea economiei naționale spaniole, datorită politicii greșite a guvernelor spaniole și în primul rând a revoluției prețurilor.

O etapă foarte importantă a fost: Henric al IV-lea împotriva lui Filip al II-lea (1589—1594). Pentru Franța au fost momente foarte grele, dar ea a fost salvată de diferite împrejurări. Însuși papa, iritat și gelos, de și pe puterea spaniolă, a refuzat să ia poziție împotriva bearnezului sau să acorde lui Filip al II-lea „protecția catolicilor din Franța”³. Henric al IV-lea a reușit să dezoace planurile spaniole și adunând forțele Franței răzvrătite împotriva pretențiilor spaniole, a înfrînt încercările militare și politice ale Spaniei⁴. Henric al IV-lea a reinstaurat absolutismul în Franța. El însuși spunea: „Voința mea ar trebui să servească drept rațiune... Eu sînt regele, vă vorbesc ca stăpîn, vreau să fiu ascultat”. Și în spiritul absolutismului monarhic continua: „Trebuie să fie dezobșinuți supușii de a-și face singuri dreptate”⁵. Întrebuința mijloacele caracteristice puterii absolute. Înlocuia oameni în administrație, desființa independența relativă a tribunalelor, se comporta ca un fel de tutore binevoitor față de șefii bisericii, căutînd să le impună tăcerea. Fără să știe, a deschis cariera adevăratului său urmaș, numind cu dispensă de vîrstă pe tînărul Richelieu ca episcop de Luçon. De aceea se afirmă că „monarhia sub Henric al IV-lea nu se deosebește, în principiu, de monarhia sub Ludovic al XIV-lea; ea nu se deosebește decît prin modul de guvernare”⁶. Deosebirea consta în faptul că Henric al IV-lea căuta mai întîi să convingă, înainte de a ordona. El venea cu temperamentul și caracterul său. Adeseori ordona, dar uita cu sau fără știință. N-a permis nici soției și nici metreselor să se amestece în afacerile de stat. Eticheta spaniolă încă nu-l cuprinsese pe regele Franței.

Interesul principal al regelui se îndrepta spre nobilime, care trebuia să servească pe rege, fără a face intrigi. Dar nemulțumiții erau cei mai numeroși. O mare parte din nobili se retrăsese în feudele lor, pîndind, așteptînd. Cei rămași la curte și-au supus neînțelegerile și certurile unui tribunal de onoare prezidat de rege.

Reorganizarea financiară necesară întăririi autorității monarhice se datorează lui Maximilien de Béthune, baron de Rosny, iar mai tîrziu, duce de Sully. Un mijloc de redresare a Franței a fost activitatea economică. Sully se interesa

² Hauser H.: *op. cit.*, p. 17.

³ *Ibidem*, p. 150, 153 și urm.

⁴ La 1595 Henric al IV-lea ataca Spania prin Burgundia, Franche-Comté, Luxemburg. Trupe franceze erau trimise și în Savoia. Cf. *Bailly Augustin: La réforme en France jusqu'à l'Édit de Nantes*. Paris, 1960, p. 512.

⁵ Lavis et Rambaud: *Histoire générale*, Paris, 1922, vol. V, p. 290 și urm. Vezi și Brinton și col., *op. cit.*, p. 127.

⁶ G. Pagès: *Naissance du Grand Siècle. La France de Henri IV à Louis XIV 1598—1661*. Paris, 1948, p. 40. — „Politicii”, grupul de oameni crescuți în școala dreptului roman, „legiștii” printre care Jean Bodin — cel mai reprezentativ legist și scriitor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea —, erau de părere că trebuie instaurată monarhia absolută. Numai așa credeau că va fi eliminată starea de descompunere a Franței. „Politicii”, erau convinși că Franța poate să dețină hegemonia politică în Europa, indiferent de forma religioasă creștină pe care ar practica-o cetățenii. Ideea hegemoniei o exprimau mai ales scrierile lui Jean Bodin în sensul politicilor, iar Calvin pe planul religiei Cf. Brinton, C., Christopher J. B., Wolff R. L.: *Modern civilization, A. History of the Last Five Centuries*. New Jersey, 1957, p. 127.

de agricultură, industrie și comerț. Chiar Henric al IV-lea îndemna pe nobili să se ocupe de buna gospodărire a posesiunilor lor funciare⁷. A început dotarea Franței cu drumuri bune, îngrijite. Pentru lucrări de drenare au fost aduși specialiști olandezi. La 1602 se crea un consiliu al comerțului. Armatorii din Rouen, Dieppe, Saint-Malô, La Rochelle începeau să-și organizeze activitatea, astfel că în viitor se vor deschide perspectivele dezvoltării unei puternice flote maritime franceze.

Societatea franceză cuprindea, în secolul al XVII-lea, aceleași clase și categorii sociale ca și în secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului XVI. Se ridica între timp o numeroasă categorie socială, formată din cei care cumpărau slujbe de la guvern. Dintre ei se ridicau marii financiari, judecatori, avocați, notari. Mulți deveneau nobili, numindu-se *noblesse de robe*, spre deosebire de vechea nobilime, *noblesse d'épée*. Burghesia sprijinea puterea centrală pentru întărirea monarhiei și supunerea nobilimii turbulente.

Desigur că masele populare au continuat să ducă greul. Distrugerile din timpul războaielor civile fuseseră imense. Ele trebuiau refăcute, dar mijloace nu existau. Răscoalele „disperaților” din 1594, în ținuturile Limousin, Périgord și Guyenne, explică tocmai acest lucru. Lui Henric al IV-lea i-a atribuit tradiția populară dorința ca fiecare țaran să aibă găina sa în oală, în fiecare duminică. Poate în acest sens Henric al IV-lea a luat măsuri pentru îndreptarea lucrurilor, printre care îndepărtarea mercenarilor și soldaților care prădau, ușurarea impozitelor și altele. Unii istorici sînt de părere că el a fost „cel mai uman dintre regii pe care i-a avut Franța” de-a lungul istoriei⁸.

Pe plan religios Edictul din Nantes rezolva într-un fel problema religioasă, dar mișcările hughenote au continuat și în vremea lui Richelieu. Henric al IV-lea le acordase egalitate civilă și drepturi în stat fără nici o discriminare. Situația hughenotilor a rămas oarecum „suspendată”, pentru că regele, și mai ales Sully, încercau să readucă la catolicism pe foștii lor „coreligionari”⁹. Contrareforma sau „renașterea catolicismului”, sprijinită în mod deosebit de iezuiți, a dus la limitarea ideii și a regimului de toleranță instituit prin Edictul din Nantes din 1598. Un aprins zel religios catolic a început să frămînte Franța primelor decenii ale secolului al XVII-lea. Nimicirea citadelei hughenote la 1628 prin cucerirea orașului La Rochelle, era tocmai răspunsul final la acest prea mare zel.

În afară de problemele interne, greu de rezolvat în condițiile încheierii unui război civil, în fața lui Henric al IV-lea stăteau probleme capitale de natură externă. Pe primul loc se găsea dușmănia deschisă, mereu manifestă a Spaniei. Rivalitatea dintre Franța și Habsburgii spanioli și austrieci era mult mai veche. Poate încă din vremea Ioanei Nebuna, din vremea moștenirii caselor de Burgundia, de Aragon și Castilia. Dar ea se agrava atunci cînd regele Franței concura la coroana Imperiului. Apărea evidentă competiția asupra Imperiului și Milanului, o luptă de securitate și de echilibru, care lua aparența unei rivalități personale, „a unei lupte de supremație și magnificență”¹⁰. Întreg secolul XVI arăta politici franceze că trebuie păstrate armele pentru a se apăra față de amenințarea spaniolă.

Un dușman neîmpăcat al lui Henric de Navarra era și liga catolică. Ligistii parizieni au scris, în septembrie 1591, regelui Spaniei, angajîndu-se cu „toată cre-

⁷ Un nobil, Olivier de Serres, a scris un fel de tratat de agronomie, intitulat *Théâtre d'agriculture*. El vorbea de calitatea solului, arături adînci, culturi agricole. La 1597 se reglementa tăierea pădurilor, fiind numit un „intendant general pentru apele și pădurile Franței”. Organizînd economia și, mai ales, producția de lux, Sully (1560—1641) a reușit să aducă Franței o balanță comercială pozitivă, fiind precursor al mercantilismului lui Colbert. Cf. Brinton și col.: *Modern civilization. A History of the Last Five Centuries*, New Jersey, 1957, p. 169.

⁸ Brinton și col., *op. cit.*, p. 169.

⁹ Pagès: *Naissance...*, p. 70.

¹⁰ Fagniez: *Le père Joseph et Richelieu*, I—II, Paris, 1894, vol. I, p. 2.

din" față de el¹¹. S-a întocmit și un proiect de chartă, în care se enumerau privilegiile clericilor, nobililor și celor care cereau protectoratul lui Filip al II-lea, care trebuia să devină rege al Franței. Între timp el fusese proclamat conte de Burgundia și de Artois.

În ianuarie 1593 s-au adunat statele generale la Paris. În discursul președintelui Mayenne ca și în discuțiile purtate, oscilațiile mergeau de la acceptarea unui rege din dinastia Bourbon, dar eretic, până la ideea de a alege un rege străin. Filip al II-lea a căutat să pună piciorul în Franța, în mod oficial. Ducele de Feria, ambasadorul spaniol la Paris, prezenta formal candidatura infantei, la 28 mai 1593. Adăuga că această viitoare regină a Franței va fi căsătorită cu arhiducele Ernest de Austria. Majoritatea membrilor statelor generale s-a împotrivit, în numele legii salice, pentru a nu alege o femeie și un străin pe tronul Franței. Președintele Mayenne, făcând jocul intereselor spaniole, sprijinea ideea căsătoriei infantei cu ducele de Guise și astfel pe tronul Franței ar fi fost adus un principe francez.

În aceste împrejurări, extrem de importante pentru Franța, Henric al IV-lea a trecut la catolicism la 27 februarie 1594. Statele generale au înțeles că încearcă zădarnic să aleagă un rege, căci Franța avea acum un rege. În acest moment, sentimentul național francez a învins orice rețineră. În schimb ura și antagonismul franco-spaniol s-au întărit. „Francezii spaniolizați” cum îi numea pamfletul *La Satire Ménippée* din 1593, erau ridiculizați și arătați odioși, în fața pericolului străin, mai ales spaniol.

Henric al IV-lea n-a mai întâmpinat rezistență. La 22 martie 1594 a intrat în Paris fără vărsare de sînge. Împotriva, era primit cu strigăte de bucurie. Garnizoana spaniolă din Paris a obținut o capitulare onorabilă și s-a retras defilînd prin fața lui Henric. Surfîzînd, acesta le spunea: „...recomandați-mă stăpînului vostru, dar nu reveniți aici”¹².

Henric al IV-lea fusese ajutat și de regina Elisabeta a Angliei. După abjurare, ea a avut un timp rețineri față de Henric. Însă prin tratatul de la Greenwich din mai 1596, Henric al IV-lea promitea solemn că nu va face pace cu spaniolii fără a se înțelege mai întîi cu Anglia și cu Olanda. Regina Elisabeta îi scria lui Henric al IV-lea: „Între papă și mine este o diferență: papa a vrut să vă facă supusul lui și eu v-am făcut rege”¹³. Pentru ajutorul acordat ea îi cerea cedarea definitivă a portului Calais, ceea ce Henric al IV-lea refuza categoric.

Un război acoperit cu Spania se purta de multă vreme, dar nu fusese declarat oficial. La 17 ianuarie 1595 Henric al IV-lea pornea un război deschis împotriva Spaniei. Luptele s-au dat în Țările de Jos, la frontierele Picardiei și în Burgundia. Cei care au vorbit primii despre pace au fost dușmanii lui Henric al IV-lea. Filip al II-lea descurajat de prăbușirea tuturor planurilor sale, a luat inițiativa negocierilor. Tratatul de la Vervins din 2 mai 1598 reedita de fapt tratatul de la Cateau-Cambrésis. Prin acest tratat Henric al IV-lea era recunoscut și de Spania ca rege al Franței, reînnoindu-se status quo-ul existent la 1559, dar reafirmîndu-se independența Franței¹⁴.

Henric al IV-lea acceptase încheierea tratatului de la Vervins după multe ezitări. Pacea cu regele Spaniei putea întoarce împotriva lui toți aliații protestanți, lăsînd Franța izolată în Europa. De fapt, în pacea cu Spania, el căuta doar o „securitate provizorie”. Căci în timp ce Henric al IV-lea, cu miniștrii săi Sully și Villeroy, căutau să amîne socotelile, să realizeze un fel de prelungire a armistițiului, mulți observatori străini vorbeau de „nehotărîre”, acolo unde în realitate nu era altceva decît „abilitate și prudență”¹⁵.

¹¹ Lavissee et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 270—272.

¹² Lavissee et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 276.

¹³ Vezi Lavissee et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 278 și urm.

¹⁴ Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660*, München, 1967, p. 110.

¹⁵ Pagès G.: *Naissance...*, p. 78.

Henric al IV-lea cunoștea bine opoziția de interese dintre Spania și Franța. El își dădea perfect de bine seama de pericolul care amenința Franța, acum când Spania își lungise posesiunile de-a lungul frontierelor franceze de la est și nord-est, din regiunea Milano până în Țările de Jos, precum și de faptul că din Milano până în Franche-Comté și din Franche-Comté până în Luxemburg și Țările de Jos spaniole, treceau permanent trupe spaniole.

Henric al IV-lea era jenat și de anumite dorințe ale papei Clement al VIII-lea, care îi acordase iertarea. Sub presiunea papei, Henric al IV-lea renunțase la marchizatul Saluzzo, ceea ce însemna renunțarea la politica italiană a Franței, atunci când semna la 1601 pacea de la Lyon cu ducele de Savoia.

Henric al IV-lea a profitat de luptele dintre Spania și Anglia pentru a reglementa o veche neînțelegere cu ducele de Savoia. Franța deținea câteva porți importante de trecere spre Italia, printre care pe primul loc se găseau Pignerol și Saluzzo. În urma refuzului papei de a deveni arbitru în disputele dintre Franța și Savoia, ducele a venit la Paris în anul 1599, unde au început discuțiile care au durat multă vreme. În schimbul marchizatului de Saluzzo, Carol Emmanuel promitea să dea Franței unele teritorii de limbă franceză.¹⁶ S-a ajuns la unele înțelegeri, dar de teamă să nu fie „reținut”, ducele a fugit acasă, ba chiar a declarat război Franței (1600). Armatele franceze au ocupat fără nici o dificultate Savoia. Părăsit de spanioli, ducele a semnat tratatul de la Lyon din 17 ianuarie 1601, în condițiile pe care le refuzase la 1600. Henric al IV-lea renunța la Saluzzo, dar primea în schimb mai multe posesiuni și centre populate, printre care Bresse, Valromey și ținutul Gex, ajungând cu frontierele până aproape de porțile Genevei. Franța primea orașul și fortăreața Pignerol, iar ducele se obliga să dărîme fortul de la Bèche-Dauphin. Într-o discuție cu cei din Bresse, Henric al IV-lea spunea că el dorește ca toți cei ce vorbesc limba spaniolă să se afle sub stăpînire spaniolă, cei ce vorbesc limba germană sub stăpînire împăratului, iar cei ce vorbesc limba franceză să se afle sub stăpînire franceză.¹⁷ Pentru prima dată în istoria Franței se formula o asemenea concepție. Ambele țărîmuri ale Ronului erau acum franceze. Tratatul era apreciat de mareșalul Lesdiguières în formula: „Henric al IV-lea a făcut pacea ca un negustor, iar Carol-Emmanuel ca un prinț”.¹⁸ Este adevărat că Franța lua teritorii mai bogate, dar mai tîrziu i se reproșa lui Henric al IV-lea de a fi cedat marchizatul Saluzzo, care era o poartă de intrare în Italia.

La 1604 Henric al IV-lea încheia o alianță cu cantoanele elvețiene, pentru a garanta Franței trecătorile din Alpi și a împiedica pe spanioli să aibă legături cu ținuturile austriece. La 1604, Spania încheia și ea un acord cu cantoanele catolice, prin care i se permitea trecerea peste Saint-Gothard spre Rin.¹⁹

Nici în vremea lui Filip al III-lea (1598-1621), care era un rege mediocru, nu fusese părăsită ideea creării unui mare imperiu catolic sub conducerea Habsburgilor. Franța resimțea această politică dusă de Spania posesoare a numeroase teritorii în jurul granițelor franceze. De aici și politica realistă franceză față de Habsburgi, cu nuanțe naționale. La 1600 Sully observa că atîta vreme cît Flandra aparține regelui Spaniei, nu se va putea ajunge la o adevărată pace între Franța și Spania.²⁰ Așa se explică marele efort diplomatic al guvernului francez de a izola Spania. Toți dușmanii Habsburgilor (Anglia eretică, Olanda, principii protestanți germani) erau subvenționați de Franța, fără a ține seama de confesiunea lor.

¹⁶ Flassean de: *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie ou de la politique de la France (Depuis la fondation de la Monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI)*, I—III, Paris, 1811, vol. II, p. 200.

¹⁷ Zeller G.: *Histoire des relations internationales*; tome second: *Les temps modernes*, Paris 1953, p. 144.

¹⁸ Flassean, op. cit., II, p. 206.

¹⁹ Platzhoff, op. cit., p. 133. Vezi și E. Rott: *Henri IV, les Suisses et la Haute Italie, la lutte pour les Alpes 1598—1610*, Paris, 1882.

²⁰ Platzhoff, op. cit., p. 132.

Henric al IV-lea apărea în Italia ca un apărător dezinteresat al intereselor statelor mici. Printre ele se aflau Veneția și Florența, două vechi aliante ale Franței. El a dus o politică de mediator între papa Clement al VIII-lea și ducele de Ferrara (1597), apoi între Paul al V-lea și Veneția (1606). Conflictele s-au terminat satisfăcător pentru ambele părți. Pentru aceste servicii și pentru revenirea lui la catolicism, sub porticul basilicii din Laterau, s-a ridicat lui Henric al IV-lea o statuie, cu inscripția: *Propugnator Ecclēsiae*. (Cîtă ironie a destinelor!).

Pentru a-și întări poziția pe plan european, Henric al IV-lea se căsătorește cu Maria de Medici, înrudită cu casa de Austria. Se spune pe bună dreptate că politica franceză avea misiunea de „a supraveghea” casa de Austria²¹. Mai cu seamă că în primii ani ai secolului al XVII-lea erau vizibile semnele întăririi autorității imperiale în Germania. Se întărea mișcarea catolică condusă de casa de Austria, sprijinită de Filip al III-lea regele Spaniei. Așa putea Henric al IV-lea să încurajeze pe principii protestanți să reziste.

În Europa secolului XVI evenimentele politice internaționale au determinat formularea unor teze cu caracter de norme, pentru a preveni instabilitatea politică în relațiile internaționale. Cele mai însemnate principii cu caracter normativ au fost sintetizate sub formula „echilibrului politic” și a „granițelor naturale”.

Franța, care trecuse printr-un lung și greu război civil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu avea capacitatea să formuleze pretenții teritoriale sau de hegemonie. Diplomații și politicienii francezi ai secolului al XVI-lea au tras o serie de concluzii practice, dîndu-se seama de această situație. Henric al IV-lea, și mai ales Sully, au fost de părere că Franța trebuie să cucerească numai „ceea ce se poate păstra”. Atunci cînd pretențiile unui stat depășesc limitele, se nasc tot felul de alianțe contrare. În memoriile sale intitulate *Les économies royales* (*Principiile economiei statului*), Sully făcea o precizare extrem de importantă: „Fiecare rege al Franței ar trebui să se gîndească mai curînd cum să-și facă prieteni și aliați, strîns legați de el prin comunitatea intereselor — care este cea mai sigură legătură — decît să-și atragă ura și ostilitatea nepotolită prin proiecte care-i depășesc puterile”²².

În epocile mai vechi problema granițelor nu se punea prea mult. Războiul de 100 de ani deschidea acut această chestiune, căci era vorba de teritorii ale Franței care fuseseră acaparate de Anglia.

În vremea lui Henric al IV-lea problema granițelor a devenit o problemă de stat, o problemă a politicii externe franceze. Politicienii și diplomații francezi vorbesc acum adeseori despre necesitatea fixării unor granițe potrivite statului francez. Această chestiune a fost un punct de continuă discuție în secolele XVI și XVII. De secole, multe teritorii ale vechii Galii nu mai erau franceze. Sully știa că după destrămarea imperiului lui Carol cel Mare, Franța ajunsese în vremea *Capetienilor la un teritoriu redus într-o nișă „hotare înguste”*. *La sud exista un hotar natural, cel al munților Pirinei. A reconstitui Franța de odinioară, însemna să se pretindă restituirea unor „teritorii vecine care i-au aparținut cîndva”*²³, fiind vorba în primul rînd de Savoia, Franche-Comté, Lorena, Hainaut, Artois și Țările de Jos. Aceasta nu s-ar fi putut realiza decît prin războaie, prin luptă sîngeroasă cu țările vecine. Numeroase teritorii de pe țărmul Rinului, care făcuseră parte din vechea Galie, din statul franc, erau acum străine de Franța prin limbă, obiceiuri, interese; numai geografia mai „reunește” aceste populații²⁴.

Bourbonii au început să ducă o politică de refacere a granițelor statului francez. Absolutismul francez și-a făcut un mijloc de afirmare a monarhiei din

²¹ J. Bainville: *Histoire de France*, I—II, Paris, 1926, I, p. 199.

²² Potemkin și col.: *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962, p. 234.

²³ Potemkin și col., *op. cit.* I. p. 235.

²⁴ Lavallée Th.: *Les frontieres de la France*, Paris, 1866, p. 34.

această politică. *Le Grand Dessein*, *Marele Proiect*, este considerat de către mulți istorici ca punct de plecare în formularea mai precisă a politicii naționale externe franceze.

Sully, în ale sale *Économies royales*, reproduce un mare plan pe care l-ar fi elaborat împreună cu Henric al IV-lea, în legătură cu problemele politicii europene. Probabil Sully sau Henric al IV-lea, sau amândoi, se gîndeau la o hegemonie a Franței în lumea creștină. *Marele Proiect* atribuit lui Henric al IV-lea, prevede unele acțiuni politice de prin ordin pentru Europa, inclusiv pentru Franța. Indiferent care a fost partea lui Henric al IV-lea în acest proiect, documentele ne arată care a fost politica externă a Franței în anii domniei lui Henric al IV-lea, caracterizat printr-un realism deosebit. Se constată destul de limpede că el se gîdea la rotunjirea granițelor Franței. Pentru aceasta el aștepta momentul potrivit, anumite circumstanțe care să nu dea naștere la violențe. Pentru aceasta el considera că sînt necesare să fie îndeplinite două sarcini: continua slăbire a casei de Austria, a cărei putere se afla oarecum în declin în Spania, dar socotea că este mult prea puternică în Imperiu; și la aceasta se adăuga echilibrul european, prin care înțelegea satisfacerea intereselor altora, sub rezerva satisfacerii intereselor proprii, și stabilirea unui ponderat regim de toleranță, în felul Edictului din Nantes. *Marele Proiect* cuprinde în esență aceste și alte elemente care trebuiau să facă din Franța o putere de prim ordin. Se prevedea în acest proiect că Habsburgii trebuiau reduși la situația unor simpli monarhi ai Peninsulei Iberice. Trebuia restaurat imperiul Bizantin prin alungarea turcilor și tătarilor în Asia. Harta politică a Europei trebuia să capete o formă nouă. Europa trebuia împărțită în șase monarhii ereditare, cinci monarhii electivă și cinci republici. Aceste state urmau să fie conduse de un consiliu special care să vegheze asupra păcii generale și rezolvării litigiilor dintre state, dintre suverani și supușii lor. Președintele consiliului urma să fie papa, iar primul ministru, reprezentantul Franței. Gîndul lui Sully și al lui Henric al IV-lea era de a întări pozițiile Franței, a slăbi pe cele ale dușmanilor ei și a crea un cordon de state neutre în jurul Franței, state care trebuiau să se găsească sub „protecția” (= tutela) ei.

În timp ce *Marele Proiect* a rămas schițat doar în memoriile lui Sully, Henric al IV-lea s-a orientat spre o politică practică, realistă, la fel ca și Richelieu în timpul războiului de 30 de ani. El a urmărit cu fermitate aplicarea principiului „echilibrului politic”. În raporturile cu celelalte state, Franța trebuia să-și asigure integritatea față de orice agresiune externă. Trebuia păstrat raportul de forțe creat în cursul istoriei între statele europene și împiedicată dezvoltarea puternică a vreunui stat. Dacă un stat cucerea unele teritorii, statele mai slabe trebuiau să primească niște „compensații” care să refacă vechiul „echilibru”. Henric al IV-lea a susținut aceste principii atîta vreme cît Franța n-a dispus de forțe capabile să-i asigure extinderea ei teritorială prin mijloace de forță.

Vechile raporturi antagonice dintre Franța și Spania erau reluate în vremea lui Henric al IV-lea prin forța lucrurilor, căci Filip al II-lea și apoi Filip al III-lea duceau o politică de inmixtiune în afacerile interne ale Franței, sau cel puțin de încercuire a ei.

Relațiile politice, negocierile, alianțele, poziția politicii externe franceze era orientată în cea mai mare măsură după principiile generale, practice ale *Marelui Proiect*. Așa se puneau bazele unei politici naționale franceze, care va face din Franța un adevărat arbitru al Europei. În politica sa externă existau încă multe noduri gordiene care trebuiau lămurite sau rezolvate sau tăiate.

Unul din acestea era relațiile de război acoperit cu Spania, problemă care a întovărășit întreaga evoluție a evenimentelor din Franța în cursul secolului al XVI-lea. Acest nod gordian mai rămînea încă pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. El va fi lămurit și „rezolvat” cu ajutorul armelor.

Politica față de Anglia era un fel de cheie pentru un echilibru politic continental. Anglia ajutase pe Henric al IV-lea în vremile grele, ca rege protestant și dușman al Spaniei. În raporturile cu Elisabeta, Henric al IV-lea a reușit să aibă

o situație independentă. Cu Iacob I care se împăca cu Spania la 1604 fără a renunța formal la alianța franceză, a manevrat astfel încît a făcut din Anglia un satelit în problemele europene.

Olanda a fost un partener permanent al Franței, datorită faptului că noul stat era un dușman sigur și serios al Spaniei feudale. Franța a dus numeroase negocieri cu Olanda, care era epuizată de lungul război purtat cu Spania. Ele erau „ezitante“, pentru că la 1607 spaniolii luaseră inițiativa încheierii unui armistițiu. Henric al IV-lea căuta să prelungească ostilitățile și în acest scop a recunoscut Olanda ca stat liber. Abia la 23 ianuarie 1608 se încheia primul tratat public între Franța și Olanda, prin care Franța asigura olandezilor un sprijin ferm în cazul reluării ostilităților²⁵. Se afirmă că tocmai acest tratat a determinat guvernul spaniol să încheie armistițiul din 1609, pe timp de 12 ani, cu Olanda. Înțelegerea cu Franța nu pare să fi fost chiar atît de trainică, întrucît atunci cînd se declanșa conflictul cu privire la succesiunea provinciilor Klewe, Jülich și Berg la 1609, olandezii refuzau cererea lui Henric al IV-lea de a anula armistițiul încheiat cu spaniolii.

Manevra regilor francezi între monarhul spaniol și împăratul german se realiza și cu ajutorul otomanilor. Ambasadorii Savary de Bréèves și Jean de Gontaut-Biron au reușit să reînnoiască la 1604, vechile capitulații din vremea lui Francisc I. Statele care nu aveau reprezentanți diplomatici la Poartă, făceau transporturi în Levant sub pavilion francez. Franța a mai căpătat și dreptul de protecție a „sfîntului mormînt“. La Constantinopol a fost instalată o misiune ieziuită, care trebuia să combată influența venețiană. Așa cum mărturisesc François de Sales și Malherbe, Henric al IV-lea ar fi intenționat să cucerească Orientul Apropiat. În realitate, regele Franței se folosea cu abilitate de aliatul otoman, care amenința cu armatele pe împărat, iar cu flota pe regele Spaniei. Îndepărtata putere a sultanului asigura mai multă libertate de mișcare a Franței în apusul Europei. Numai în felul acesta Franța lui Henric al IV-lea, iar apoi a lui Richelieu și Mazarin, putea să ducă o politică destul de fermă atît față de Spania cît și față de casa de Austria, una din cele mai arzătoare probleme pentru Franța secolului al XVII-lea.

Pentru menținerea echilibrului politic, care atunci era favorabil Franței, s-a dus o politică de prietenie și alianță cu Anglia protestantă, care era dușmana declarată a Spaniei. Pe de altă parte, ambasadorii francezi de la Londra aveau misiunea de a se împotrivi tendințelor de supremație ale Angliei, (politică ce rezultă limpede din rapoartele și instrucțiunile ambasadorilor la Borderie, de Beaumont, Thumery).

Din punct de vedere politic, alianța cu imperiul otoman constituia un factor de siguranță pentru Franța. Dar, pentru a se acoperi față de statele creștine europene, Henric al IV-lea era de acord să se răsîndească zvonul despre pregătirea unei cruciade antiotomane.

Împăratul german era intimidat de regele Franței datorită raporturilor de prietenie și alianță ale regelui francez cu sultanul. Pericolul unei invazii amenința permanent Imperiul, iar atacurile maritime Spania. Vasele otomane și chiar ale pirăților islamici, aveau dreptul să intre în porturile franceze din Mediterana.

În Imperiu, Henric al IV-lea a dus o politică de alianță cu principii germani. Ambasadorul Bongars convingea pe principii protestanți că Henric al IV-lea rămîne un sprijinitor al lor și un sincer apărător al „libertăților germanice“. Întărirea libertăților și independenței acestor principii constituia o lovitură directă împotriva împăratului și ducea la slăbirea Habsburgilor. Henric al IV-lea a reușit să țină în clientela sa pe vechii aliați: landgraful de Hessa, electorul palatin, ducele de Würtemberg, electorul de Brandenburg. Intervenea în afacerile episcopatului de Strasbourg, în disputa dintre catolici și luterani.

²⁵ Richelieu: *Testament Politique*, Paris 1947, p. 109 notele 1 și 3; cf. și Flassan, *op. cit.* II p. 259, care observa că Richelieu căuta să fie prezent pentru a împiedica pe spanioli să cîștige ceva și pe olandezi să cedeze ceva.

Principii germani au rămas împărțiți în două tabere, luptând pentru interese teritoriale și politice în interiorul Germaniei, dar evitând să se alieze deschis cu Franța, pentru a nu fi calificați drept trădători față de interesele Imperiului. Desigur că Henric al IV-lea făcea totul pentru a și-i alia în vederea unei lupte deschise împotriva Habsburgilor. Aproape toate statele, mici sau mari, protestante sau catolice, erau mai mult sau mai puțin atrase într-o eventuală coaliție împotriva casei de Habsburg.

Cunoscând poziția regilor spanioli, Henric al IV-lea luase diferite măsuri concrete împotriva Spaniei, mai ales că se cunoștea amestecul lui Filip al III-lea în afacerile interne ale Franței. Henric al IV-lea a primit pe moriscii care erau alungați din Spania, cu condiția ca ei să devină creștini. Luptători pentru drepturile și libertățile populației din Aragon, ca Antonio Perez, își găseau refugiu la Paris.

Cu toate acestea, la curtea din Paris se găsea un partid destul de puternic prospaniol, care urmărea încheierea unei alianțe între cele două state. Sufletul acestei grupări era Maria de Medici. Acest partid căuta mijloace pentru a despărți Franța de Olanda. Se proiecta un plan matrimonial destul de interesant: dauphinul trebuia să se căsătorească cu o fiică a lui Filip al III-lea, iar o fiică a lui Henric al IV-lea să ia în căsătorie un principe de Asturia. Încercarea aceasta se făcea la 1602. Se mai vorbea de căsătoria unei prințese franceze cu un infant, care să guverneze Țările de Jos în comun. Încă la 1608 ambasadorul don Pedro de Toledo mai făcea ultimele eforturi, pentru că Henric al IV-lea asigura independența Olandei și pregătea asaltul împotriva Habsburgilor. Se ivise și un pretext.

La 25 martie 1609 murea Johann-Wilhelm, ultimul duce de Klewe, Jülich și Berg, fără urmași. Teritoriile în cauză, aflate la granița cu Țările de Jos, aveau o mare însemnătate strategică. Au apărut numeroși pretendenți, aparținând lagărului catolic sau protestant. Cei mai importanți erau electorul de Brandenburg, ducii de Neuburg și de Deux-Ponts, marchizul de Burgaw din casa de Austria și electorul de Saxonia. Împăratul voia să dispună de aceste teritorii ca de un fief propriu, de aceea a trimis pe arhiducele Leopold să le preia în calitate de comisar imperial. Principii care doreau să pună mîna pe această moștenire — intrată în istorie sub numele de *succesiunea Jülichului* — erau împărțiți în două partide. Cele mai multe drepturi le avea electorul de Brandenburg și palatinul de Neuburg. Aceștia se adresau monarhilor europeni cerindu-le asistența. Henric al IV-lea a declarat cu toată fermitatea că nu va admite o intervenție spaniolă în această zonă²⁶. Totodată a trimis ambasadori, pe Bongars, și pe Sainte-Catherine, ca să vadă la fața locului care este situația în Germania. Aceștia i-au adus vești foarte favorabile și-l anunțau că orașele libere și delegați ai principilor se vor întruni în Suabia. Henric al IV-lea a trimis ca ambasador la această adunare pe Jean de Thumery de Boissise. El asigura pe cei prezenți de sprijinul regelui Franței, care se bucura de un mare renume militar. De Thumery expunea adunării ideea că regele Franței se gîndea doar la „libertatea Germaniei și la „libertățile germanice”, iar prietenii Franței din Germania pot „să se bucure de pace”, urmînd „a fi păstrate drepturile lor”. El insinua că toate acestea nu vor fi asigurate atîta vreme cît Germania va fi stăpînită de casa de Austria, iar regele Spaniei va stăpîni o mulțime de teritorii germane, chiar în interiorul Germaniei²⁷.

Ca urmare a acestor negocieri, la 11 februarie 1610 se semna la Halle în Suabia, un tratat de alianță cu Uniunea evanghelică, în primul rînd cu electorul de Brandenburg, la care au aderat și alți principii protestanți ai Imperiului. În esență tratatul prevedea că: a) principii confederați nu vor părăsi cauza moștenitorilor Jülichului, indiferent de poziția împăratului; b) principii vor furniza 4.000 infanteriști, 1200 călăreți și 15 tunuri; c) electorii de Palatinat și de Brandenburg promiteau că în caz de război între Franța și Spania, ei vor sprijini

²⁶ Flassan, *op. cit.*, II, p. 272.

²⁷ Flassan, *op. cit.*, p. 272—273, vol. II.

Franța cu 4.000 infanteriști și 1.000 călăreți. Franța promitea că în cazul că unul din ei va fi atacat, ea îi va ajuta cu 8.000 infanteriști și 2.000 călăreți; d) regele Franței nu va face pace separată fără acordul principilor semnatari ai tratatului²⁸. Fiecare parte se pregătea de război. Numeroși membri ai Uniunii evanghelice s-au aruncat asupra provinciilor, au alungat pe Leopold și au pus mâna pe averile eclesiastice. Împăratul s-a grăbit să trimită noi trupe arhiducelui Leopold. Henric al IV-lea trimisese trupe la granițele ținutului Champagne, fără a ține seama de demersurile făcute de Spania.

Pentru a avea spatele acoperit, Henric al IV-lea trimisese la 1609 ambasadori la ducele de Savoia, cu propunerea de a încheia o alianță și a căsători pe fiica sa cu principele de Piemont. În decembrie 1609 se încheia un tratat cu Savoia care era ratificat de Henric al IV-lea la 7 ianuarie 1610. Astfel Henric al IV-lea avea în Italia aliați împotriva Spaniei.

Catolicii au fost obligați să susțină politica împăratului. Sub conducerea ducelui de Bavaria s-a creat la 10 iulie 1609 Sfânta Ligă Germană (Liga Catolică), al cărei țel era de a împiedica pe protestanți să mai acapareze noi bunuri, sau eventual să le reia pe acelea care fuseseră luate de aceștia după 1555.

Spania promitea și ea ajutor în oameni. Războiul părea iminent. „Marele proiect” părea să capete viață o dată cu pregătirile lui Henric al IV-lea la 1610. Alianțele create, activitatea politică intensă păreau a deschide perspectiva concepției despre „republica europeană”, o idee „fantastică”, așa cum o caracterizau mulți contemporani²⁹. Henric al IV-lea își îndreptase antenele spre diferite state, teritorii, populații, cu care angajase alianțe destul de trainice. Prin tratatul din Suabia se aliase cu protestanții germani, pentru a ține o balanță echilibrată între principii și împărat. Prin alianța cu elvețienii, cu grisonii și cu ducele de Savoia, ținea la respect forțele spaniole din Italia. Tratatul cu Anglia și Olanda aveau menirea de a împune Spaniei. În Germania promitea să mențină instituțiile federative („libertățile germanice”), care însemnau în realitate propria sa securitate. Nădăjduia să scoată de sub stăpânirea Habsburgilor, Cehia și Ungaria. Victoriile obținute de Rudolf al II-lea întăriseră autoritatea împăratului, cu care principii germani nu erau de acord; ei se simțeau amenințați de puterea crescândă a acestuia. Împăratul își dădea seama că în jurul lui plutește o iritare și o nemulțumire generală. Cum nouă zecimi dintre nobili erau ostili bisericii catolice, cauza catolicismului și a împăratului părea pierdută în Germania. În primăvara anului 1610 Henric al IV-lea pregătea trei armate pe care le îndrepta spre Rin. O atenție deosebită o dădea regele Franței teritoriilor din ducatul Lorenei.

Urcând pe tron, Henric al IV-lea aducea la domeniul coroanei franceze două mici teritorii: comitatele Foix și Béarn din zona Pirineilor. În Italia el încerca să readucă Franței unele teritorii, în dauna principilor de Savoia. Schimba marchizatul de Saluzzo cu mai modeste teritorii Bresse și Bugey, care erau însă utile deoarece mutau frontierele Franței pe munții Jura. În vecinătatea aliaților elvețieni și a Genevei protejată de Franța. Henric al IV-lea voia să scoată Italia de sub stăpânirea Habsburgilor. Proiecta să dea regatul Neapole papei, Sicilia să o dea Venetiei, ducelui de Savoia ținutul Milano, făcând din stăruțele italiene o confederație independentă de Austria și Franța, dar atașată prin comunitatea de limbă, origine și religie, de francezi. Rotunjirea granițelor spre Alpi s-ar fi făcut alipind Savoia la Franța. Spre Germania socotea necesară alipirea Lorenei. Erau ținute în evidență Luxemburg, Limburg, ducatele Kleve și Jülich, iar pentru o etapă mai târzie veneau la rând Țările de Jos spaniole. Sully scria că această împlinire a granițelor „era singurul mijloc de a repune Franța în vechea ei splendoare și a o face superioară în întreaga creștinătate”³⁰.

²⁸ *Ibidem*, II, p. 276—277.

²⁹ Flassan, *op. cit.*, II, p. 292.

³⁰ Lavallée, *op. cit.*, p. 36.

Moartea lui Henric al IV-lea a oprit în faza de proiecte aceste planuri de expansiune.

Un proiect important se referea la unirea Lorenei cu Franța, idee politică ce a fost urmărită cu perseverență de urmașii lui Henric al IV-lea. Istoricul francez d'Haussonville exprima destul de amar dar și imparțial că „acapararea Lorenei, conform intereselor Franței și necesară măreției ei, a fost opera unei politici foarte abile, mai puțin grijulie de drept decât de forță, și mai mult națională, decât scrupuloasă”³¹.

Vechiul ducat al Lorenei se compunea din Lorena propriu-zisă, Vosgii și Lorena germană; de asemenea din ducatul Barrois (Bar), plasat sub jurisdicția parlamentului din Paris și Barrois (Bar) de sub jurisdicția curții ducale lorene. Pe acest teritoriu se mai găseau fiefuri ale împăratului sau regelui Franței, care împărțeau și mai mult ducatul Lorenei. Cele trei episcopate, Metz, Toul și Verdun fuseseră cedate Franței la 1552. Lorena nu avea, în afară de Vosgi, nici o barieră naturală pentru a se opune vecinilor. Vosgii o despărțeau de Franche-Comté și atingeau Imperiul prin Alsacia și Palatinatul renan. La nord se găseau ducatul de Luxemburg și arhiepiscopatul de Trier. Spre Franța nu exista nici un obstacol, în timp ce pentru a ajunge în Lorena germanii trebuiau să traverseze Rinul. Lorena era foarte bogată în grâne, finete, minereuri, sare.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea Lorena era amenințată de ducii de Burgundia. Carol Temerarul, ducele Burgundiei, cădea sub zidurile orașului Nancy (1477), în lupta pentru acapararea Lorenei. Lupta continua împotriva casei de Austria, care pretindea ducilor de Lorena să le fie vasali. În urma acestor lupte, Carol Quintul era forțat la 1542 să acorde o patentă prin care Antoine era recunoscut ca suveran independent al Lorenei.

În această luptă temerară pentru independență, ducii de Lorena s-au sprijinit permanent pe Franța. Ducele René al II-lea era aliat în secret cu Ludovic al XI-lea. Antoine fusese crescut împreună cu Ludovic al XII-lea, iar fiii lui vor fi creștinați la curtea franceză. Încercând să scape de jugul habsburgic, ducii de Lorena au intrat fără să vrea sub o puternică influență franceză. Având nevoie de ajutorul regelui Franței, ducii de Lorena n-au putut refuza să presteze jurământul de credință și omagiu față de regele Franței, ca vasali ai acestuia, pe care îl datorau pentru Barrois care era fieful regelui Franței. Cu timpul ei s-au angajat în politica dusă de coroana franceză. După cedarea episcopatelor Metz, Toul și Verdun, strânsă alință a Lorenei cu Franța s-a transformat într-o subordonare completă față de Franța³². Franța pătrundea acum în inima ducatului. Verdun era un punct fortificat, la fel ca și Toul așezat pe Mosela. Episcopul de Metz avea multe fiefuri răspândite în întreaga Lorenă.

Domeniile lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea și Henric al III-lea i-au lăsat Lorenei un oarecare răgaz³³. Raporturile dintre curtea franceză și cea lorenească nu s-au limitat în acest timp numai la acte de curtoazie. Ducii de Lorena au trimis adeseori sume importante pentru acoperirea nevoilor financiare ale Franței, mai ales pentru plata mercenarilor în vremea lui Henric al III-lea.

Cum Henric al III-lea nu avea copii, la îndemnul Caterinei de Medici, ducele Carol al III-lea de Lorena a socotit că eventual, ar putea ocupa tronul Franței, de aceea a intrat și el în Liga catolică. La 1584 participa la tratatul încheiat între Henric de Guise și un delegat al regelui Spaniei, angajându-se să lupte pentru apărarea „dreptei” credințe catolice. Adeziunea ducelui de Lorena la Ligă n-a rămas necunoscută lui Henric de Navarra care, cu sprijinul protestanților germani pornea

³¹ D'Haussonville: *Histoire de la réunion de la Lorraine à la France*, I—II Paris, 1854—1856, I, p. 3.

³² D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 10.

³³ Acesta este destinul inevitabil al micilor state așezate prea aproape de marile imperii, care nu-și datoresc liniștea lor decât nenorocirilor abătute asupra periculoșilor vecini, remarcă D'Haussonville, *op. cit.* I, p. 11.

împotriva noului adversar. În fața pericolului, în august 1587, ducele de Lorena cerea ajutor regelui Henric al III-lea. Când trupele lui Henric de Navarra s-au apropiat, Carol al III-lea a socotit că este mai cuminte să nu se războiască, lăsând ca protestanții germani să ocupe Lorena. Cu atât mai mult cu cât spera să ocupe tronul Franței și nu dorea să fie antrenat în acest război. După respingerea trupelor de ocupație, prinții loreni s-au adunat la Nancy pentru a discuta „afacerile” Franței, ca și cum aceste probleme i-ar fi privit direct. În aceste împrejurări trimiteau un manifest lui Henric al III-lea cerându-i, sau mai mult dictându-i, unele condiții, printre care mari sume pentru plata mercenarilor loreni. Liga pariziană a fost de acord cu acest mesaj imperios.

Însă evoluția evenimentelor n-a fost favorabilă ducelui de Lorena. Murea Caterina de Medici, erau omorâți frații Henric și François de Guise. La moartea lui Henric al III-lea (1589), și ca urmare a răspunsului puțin favorabil după sondarea opiniei din sinul partidelor din Franța, ducele de Lorena s-a îndreptat spre Spania. Trimișii săi arătau lui Filip al II-lea jertfele și lupta permanentă dusă de Lorena pentru credința catolică și împotriva regelui de Navarra. Seniorul Voué de Condé avea misiunea să transmită regelui spaniol că „majoritatea *popoarelor franceze* și chiar membrii Sorbonei, își aruncă ochii asupra lui și asupra a lor săi, pentru așezămintele ce ar trebui să fie făcute de un rege; însă el nu poate pretinde această înaltă onoare fără protecția majestății sale catolice”, pe a cărui bunăvoință conta³⁴. Carol al III-lea de Lorena spera să devină rege al Franței cu ajutorul Spaniei.

Însă Filip al II-lea dorea ca el însuși sau cel puțin un membru al familiei sale să acapareze această coroană. Văzând că nu va reuși, a întocmit un plan de a dezmembra cât mai mult teritoriile Franței. Mai întâi a trimis trupe spaniole numeroase în Lorena. Apoi a ocupat câteva orașe de graniță (Stenay, Dun, Sainte-Menehould).

În fața acestei situații, ducele de Lorena, conștient că nu va reuși în fața unui rege victorios cum era Henric al IV-lea, și temându-se de o vecinătate periculoasă în cazul când pe tronul Franței s-ar fi plasat unul din membrii casei habsburgice spaniole, a dat instrucțiuni agentului său de la Paris să contracareze acțiunile dușmanilor lui Henric al IV-lea. După ce Henric al IV-lea trecea la catolicism, ducele de Lorena îl recunoștea ca rege legitim al Franței. Carol al III-lea s-a grăbit să ajungă la o înțelegere cu Henric al IV-lea. A fost de acord ca o parte din trupele sale să treacă în solda regelui Franței, cu ajutorul cărora Henric al IV-lea a putut da lovituri puternice trupelor spaniole din Burgundia.

Pentru a-și întări pozițiile, Henric al IV-lea a găsit cel mai sigur mijloc: o alianță de familie. În acest sens i-a propus lui Carol al III-lea, văduv din 1575, pe sora sa Caterina de Bourbon. Cum însă Caterina refuza să accepte căsătoria din cauza vârstei înaintate a lui Carol al III-lea, Henric s-a decis să o căsătorească cu fiul mai mare și urmașul lui Carol, cu Henric de Lorena, care în timpul discuțiilor purta titlul de duce de Bar. Caterina nu era de acord să-și schimbe religia sa, protestantă. Ea spunea că nu vrea să-și procure un soț, așa cum fratele își câștigase un regat, schimbându-și religia³⁵. În cele din urmă căsătoria a avut loc și a provocat multe discuții la Roma, ca și în Franța și Lorena. Papa a excomunicat pe ducele de Bar, iar catolicii s-au ridicat împotriva acestei căsătorii. După multe intervenții, cardinalii adunați la 1600 au discutat timp de patru ani dacă papa poate sau nu să acorde dispensa cerută. Atunci când se pronunțau, nu mai era necesar, căci în februarie 1604 prințesa Caterina de Franța murea.

În timp ce Caterina era bolnavă, Henric al IV-lea venise adeseori la Metz și Nancy pentru a o vedea. Moartea ei însemna o grea pierdere politică, căci persista ideea că ar trebui găsită „o ocazie favorabilă pentru a uni Lorena cu

³⁴ D'Haussonville, *op. cit.*, I, 49.

³⁵ *Ibidem*, I, p. 62. Vezi și discuții la nota 1.

Franța³⁶. Cu prilejul vizitelor făcute la Nancy, Henric al IV-lea a căutat să-și apropie pe ginerele său, pentru a îndepărta pe ducele de Lorena de împărat și a face din ducii de Lorena un pivot al politicii sale externe.

Înțelegând voința lui Henric al IV-lea de a încorona Lorena la Franța, dar dorind să-și mențină independența, a încercat să prevină acest lucru făcând numeroase vizite și întărind relațiile cu principii germani. De altfel, ducii de Lorena au avut aceleași poziții politice ca și principii germani: libertate și independență față de puterea centrală. Ei nu doreau să fie supuși nici regelui francez, nici împăratului de la Viena, ci încercau să-și păstreze o situație asemănătoare principilor din Imperiu.

Carol al III-lea murea la 14 mai 1608. Fiul său mai mare Henric al II-lea se recăsătorise la 1606 cu Margareta de Gonzague, nepoata Mariei de Medici, a doua soție a lui Henric al IV-lea³⁷. Noul duce de Lorena era deci înrudit cu curtea franceză și aliat al Franței. Îi lipsea însă energia pe care o avusese tatăl său. Nu avea nici autoritatea tatălui asupra supușilor. Au început certuri familiare.

La 1609 Henric al IV-lea se pregătea să dea lovituri nimicitoare amenințărilor care veneau din partea Habsburgilor. Dar el nu-și putea îndepărta gândul de la Lorena. Pentru a lega acest teritoriu prin legături directe, propunea căsătoria dauphinului cu fiica mai mare a lui Henric al II-lea de Lorena. Deocamdată dauphinul Ludovic nu avea decât cinci ani, iar prințesa Nicole trei ani! Richelieu amintește în memoriile sale despre acest fapt: Henric al patrulea socotea că cea mai bună afacere era căsătoria moștenitorului său cu moștenitoarea Lorenei: Bassompierre trebuia să fie agentul potrivit pentru rezolvarea urgentă a acestei probleme³⁸. Începea anul 1609 când Bassompierre ajungea la Nancy. Dar, cu 15 zile înainte sosise un ambasador de la Madrid, exact cu aceeași cerere: curtea spaniolă cerea mîna tinerei prințese pentru fiul lui Filip al III-lea. Pentru ducele de Lorena lucrurile erau încurcate, mai ales că la frontierele lorene apărușeră trupe franceze. Încurcătura lui Henric al II-lea provenea mai ales din faptul că, — deși se simțea onorat de această cerere —, își dădea seama că de fapt, regele Franței își crea în felul acesta drepturi la succesiunea statelor lorene. Mai știa că fratele său François, om hotărât și energic, care avea mulți băieți ce l-ar fi putut moșteni întrucît Henric al II-lea nu avea băieți, nu va fi de acord cu această alianță prin căsătorie, cu regele Franței. Era gata să refuze, dar își schimbă opinia și-și dete acordul la căsătorie.

Fratele lui Henric al II-lea de Lorena, François conte de Vaudemont, i-a cerut socoteală ducelui pentru avizul la căsătorie. El declara că nu va fi de acord să domnească altcineva în Lorena³⁹. Dragostea pentru „independența” Lorenei nu era altceva decât dorința de a domni, de a stăpîni acest teritoriu la fel ca și principii germani în Imperiu.

Cei doi frați s-au despărțit supărați și așa se creau două partide în Lorena. Dar înainte de a se ajunge la un conflict acut între cei doi frați, Henric al IV-lea era asasinat la 14 mai 1610 de fanaticul Ravaillac. Moartea lui Henric al IV-lea oprea toate acțiunile pornite împotriva Habsburgilor, iar regența schimba politica în favoarea spaniolilor. Marele lui Testament politic rămînea să fie dus la îndeplinire de alți oameni politici ai Franței.

Rezultatele obținute în politica internă și externă prin un amestec de suplețe

³⁶ *Mémoires de Sully*, livre XIV, p. 157; cf. D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 72—73.

³⁷ Henric al IV-lea se despărțise de Margareta de Valois, dar nu reușise să divorțeze. Margareta a murit la 8 aprilie 1599. În aprilie 1600, Henric s-a căsătorit cu Maria de Medici, nepoata ducelui de Toscana, unul din vechii săi aliați. Maria de Medici i-a născut cinci copii, primul fiind Ludovic al XIII-lea.

³⁸ De fapt, Bassompierre era într-un fel, alungat din Paris pentru ca Charlotte de Montmorency, care-i fusese promisă de soție, să se poată căsători cu nepotul lui Henric al IV-lea, prințul de Condé.

³⁹ D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 99—101.

și autoritate, calcul și elan, egoism și bunătate, e ceea ce distinge și ridică persoana și guvernarea lui Henric al IV-lea. Dar aceste rezultate erau mai mult strălucitoare decât durabile, căci moartea prematură a regelui, arăta starea precară a rezultatelor obținute. Mai întâi el nu putuse frîna planurile invadatoare ale Spaniei și nici pretențiile anarhice ale feudalității franceze. Henric al IV-lea știa că mai există multe de făcut pentru pacificarea internă și în politica externă. Este sigur că se pregătea pentru un război general care să elibereze Franța și Europa de dominația Habsburgilor.

Acțiunile lui politice și diplomatice sînt mult mai complicate decât ceea ce a rămas în urma morții lui. Probabil a avut planuri, vise, care se puteau realiza o dată cu evoluția evenimentelor. Mulți istorici sînt de acord că ceea ce cunoaștem astăzi sub numele de „marele proiect” constituie parte din „visele” lui Henric al IV-lea cu privire la viitorul dezvoltării politice a Franței ⁴⁰.

Oricare ar fi fost planurile lui Henric al IV-lea, mai mari sau mai modeste, ele au fost părăsite de regentă. Lumea dorea pacea, iar ea era legată și părea a avea drept gaj, așa numitele „căsătorii spaniole”. Se făceau destule iluzii despre bunele intenții ale Spaniei. Însă pentru a avea legături prietenești cu Spania, trebuiau jertfite toate vechile alianțe. Pentru francezi era greu să uite că Navarra fusese luată de la un principe francez, că Saint-Quentin, Provence, fuseseră pustiite, că Théroutanne și Hesdin fuseseră arse, că Parisul fusese ocupat de o garnizoană spaniolă. De asemenea, că activitatea politică și atitudinea Spaniei față de Franța demonstrau numai fapte potrivnice intereselor franceze. Abia după un deceniu aceste fapte vor fi din nou amintite poporului francez.

2. Oscilațiile politicii franceze în vremea minoratului lui Ludovic al XIII-lea și a regenței Mariei de Medici ; politica prospaniolă.

Cu cît un rege era mai puternic, cu atît lăsa la moartea sa un fel de gol care trebuia umplut cu ceva, mai ales în perioada absolutismului, pentru că un rege avea capacitatea de a reprezenta puterea în stat. Pentru a umple acest gol, sprijinită și împinsă de un grup de nobili, printre care Jeannin, Bassompierre, Villeroy, Sillery, Bellegarde, Guise, d'Épernon și alții, Maria de Medici impunea să se emită de către magistratii ei un decret în care se hotăra : „...Curtea a declarat și declară numita regină, mama regelui, regentă în Franța” ⁴¹. Se moștenise obiceiul ca după moartea regelui, fiul minor să se afle sub tutela celei mai apropiate rude, în mod obișnuit mama, dacă trăia. Regenta nu era reglementată prin nici o lege scrisă. Regentul conducea pe regele minor și înceta să mai acționeze direct în afacerile de stat, cînd minorul era proclamat rege. De aici și schimbarea pozițiilor politice în timpul multor regențe. Ceea ce se va întîmpla și în vremea regenței Mariei de Medici.

La 1610 părea că în Franța domnește prosperitatea, pacea, sub un ferm regim monarhic. În realitate, nobilii regretau situația pe care o avuseseră strămoșii lor, iar ei o pierduseră. Comunitatea lor de interese îi unea într-o forță organizată. Clauzele Edictului din Nantes făcea din hughenoți un stat în stat, „un fel de mică Olandă în marea Franța” ⁴², care își urmăreau propriile lor interese. Nobilii au constituit în timpul minoratului lui Ludovic al XIII-lea un permanent element de dezordine, o minoritate mereu nemulțumită. În memoriile sale, Rohan spune că la moartea lui Henric al IV-lea nobilii francezi „s-au bucurat foarte”. Instituțiile guvernamentale lăsate de Henric al IV-lea nu erau destul de puternice pentru a contrabalansa influența marilor seniori, mai ales a celor rebeli. Regele Ludovic al XIII-lea era un copil, mai curînd prizonier al acestor mari nobili.

Pentru conducerea statului s-a creat un consiliu de stat, care hotăra ceea ce decidea regenta, sub formula : „regele în consiliul său a hotărît...”. Alături de

⁴⁰ Cf. Fagniez : *Le Père Joseph*, I, p. 5.

⁴¹ Lavissee et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 326.

⁴² André L. : *Dix-septième et dix-huitième siècles*, Paris, 1927, p. 10.

consiliul oficial, se crease un mic consiliu secret, format din nuntialul papal, ambasadorul spaniol, iezuitul Cotton, confesorul regelui, avind ca șef pe aventurierul florentin Concini. Acesta era căsătorit cu Leonora Galigai, sora de lapte a regentei, care o ținea permanent pe lângă dinsa. Maria de Medici, femeie indolentă, de inteligență mediocră, se găseau sub influența acestui anturaj al său. Ea dirija întreaga activitate, în numele consiliului secret, nemulțumind repede pe hughenoti și pe nobili. În numele „binelui public“, s-au răscolat nobilii atunci cînd tezaurul public, a fost secătuit. În locul bătăliei, Concini, mareșal al Franței, a preferat negocierile cu răsculații. Prin pacea de la Meneshould din mai 1614, el a lăsat rebelilor toate fortărețele lor, ba le-a mai distribuit și cîteva sute de mii de livre.

În octombrie 1614, Maria de Medici a convocat statele generale. Ele erau destul de ascultătoare. Reprezentanții claselor dominante nu exprimau decît interesele lor particulare. Toate s-au petrecut după dorința regentei. În aceste state generale se găseau 130 membri ai nobilimii, 144 clerici și 192 reprezentanți ai stării a treia. Ele au arătat mari divergențe între membrii lor. Aristocrații căutau profituri în favoarea lor și cereau măsuri aspre împotriva orășenilor bogați. Clerul avea pretențiile sale catolice. Starea a treia venea cu unele propuneri în favoarea burgheziei în dezvoltare. Totuși, Robert Miron, prevotul negustorilor din Paris și președinte al stării a treia, insista asupra relexelor de care suferea poporul: apăsarea taliei, a corvezilor, a dărilor, „les exactions“ ale nobililor și soldătimii. El ruga pe rege să salveze „acest sărac popor care nu are mai mult decît pielea pe oasele lui“⁴³.

Deputații stării a treia au apărut în genunchi în fața regelui. Nobilii stăteau în picioare, cu pâlăriile pe cap. Ei considerau pe deputații din starea a treia ca în raporturile dintre nobili și vaeții lor. Deputații stării a treia au fost bătuți de nobili.

În aceste împrejurări politice și sociale, burghesia franceză care se dezvoltă, prefera o regalitate absolută, în locul nerușinatei și anarhice hegemonii a feudărilor.

Adunarea statelor generale n-a dat nici un rezultat. Lupta se ducea între nobilii care se încordau pentru dominația lor și între starea a treia care cerea suprimarea pensilor acordate aristocrației, și între clerul care susținea pretențiile papei la dominația universală și starea a treia care susținea că nici o putere spirituală sau temporală nu poate limita autoritatea regelui care este alesul lui Dumnezeu. Cardinalul du Perron și Richelieu pentru cler, Robert Miron prevotul negustorilor din Paris și Savaron, magistrat din Auvergne, pentru starea a treia, au luat cea mai activă parte la aceste discuții, care au rămas doar la nivelul discuțiilor. După votarea subsidiilor, regenta a pronunțat închiderea ședințelor statelor generale la 23 februarie 1615, și ele au rămas închise pînă la 1789.

La începutul anului 1615, statele generale se despărțiseră în două partide, pe problema religioasă și pe cea politică. În problema religioasă exista o mare dezbateră între partidul papist și prospaniol (ultramontanii) pe de o parte și partidul politicilor și galican pe de altă parte. Primul se baza pe regenta italiană, pe camarila compatrioților ei și anturajul clericilor. Al doilea se întemeia pe amintirea vie a lui Henric al IV-lea, care căzuse victima primului, și pe reacțiunea sentimentului național împotriva influențelor străine⁴⁴. Situația politică se va înrăutăți în cursul anului 1616 din alte motive.

•

Pacea de la Vervins nu anulasă socotelile politice dintre Franța și Spania, care nu puteau fi considerate încheiate în felul acesta. Franța nu se eliberase de pericolul habsburgic, spaniol. Însă nici în Franța nu exista unitate, Edictul din

⁴³ A. Rambaud: *Histoire de la civilisation française*, I, Paris, 1909, p. 561—562.

⁴⁴ Saint Aulaire comte de, *Richelieu*, 1932, p. 72.

Nantes nu era aplicat, iar marii feudali erau gata de rebeliune sau să-și creeze principate independente. Regenta, mediocră și lipsită de o viziune politică, avea înclinare spre iezuiți și chiar spre astrologi. Avea și o deosebită afecțiune pentru curtea spaniolă. La 1610 Ludovic al XIII-lea era abia un copil de 9 ani. Regenta purta discuții în consiliul de stat, dar în realitate expunea ideile sau „sfaturile” date de nunțul Ubaldini, de ambasadorul Spaniei sau de către Père Cotton, susținător al politicii spaniole.

În aceste împrejurări, politica față de împărat și regele Spaniei inițiată de Henric al IV-lea era părăsită. Maria de Medici refuza să ajute la eliberarea ducatelor Klewe și Jülich. Ea se orienta doar spre Madrid. S-a ajuns la o înțelegere de a logodi pe micul Ludovic al XIII-lea cu infanta Ana de Austria, și se pregătea căsătoria infantului Filip cu mica Elisabeta de Franța, sora lui Ludovic al XIII-lea.

Împotriva „căsătoriilor spaniole” se ridicau multe state vecine, Olanda, Anglia, ducele de Savoia, pentru că s-ar fi dat libertate de acțiune Spaniei în aceste țări. Discuțiile dintre curtea franceză și cea spaniolă din 1611, au fost urmate de un tratat de alianță semnat la Fontainebleau în 1612. Cele două țări înțelegeau să se sprijine reciproc împotriva oricărui atacant⁴⁵. Contractul de căsătorie a fost semnat la 20 august 1612, iar căsătoria a fost celebrată prin procură la Burgos, la 17 octombrie 1615. Această politică se încheia, în linii mari, abia la 1617.

Aceste negocieri și apropierea de Spania creau pentru iezuiți un moment propice: acțiunile politice se puteau uni cu cele religioase. Ereticii din Franța trebuiau să fie nimiciți. Însă influența prea puternică a iezuiților nemulțumea pe șefii partidelor politice. Polemisti francezi se arătau iritați, ca și spiritul opiniei publice, atunci când s-a răspândit în Franța cartea iezuitului spaniol Juan de Mariana (1537—1624), intitulată *De rege et regis institutione*, care făcea apologia lui Jacques Clément, ucigașul lui Henric al III-lea, deși în realitate el se gîndea la actul lui Ravaillac, ucigașul lui Henric al IV-lea de la a cărui crimă trecuse doar un an. Au început lupte între catolici și hughenoti.

Educația tânărului rege fusese încredințată unui nobil mărunț, Albert de Luynes. Regenta nu se gîndea la buna educare a regelui, ci la interesele ei mărunte. În această direcție era sprijinită de Leonora Galigai, venită la Florența cu soțul ei Concini. Franța vedea că nu este condusă de foștii miniștri ai lui Henric al IV-lea („les Barbons”), ci de acest străin care primise tot felul de favoruri și titlul de mareșal d'Ancre. În octombrie 1615 regenta mergea cu Ludovic al XIII-lea la Bordeaux unde se celebra căsătoria cu Ana de Austria. Ludovic avea 14 ani, iar Ana era cu câteva luni mai mică.

Marea nobilime, în frunte cu Condé, Bouillon, Maxenne, iritată și revoltată din cauza favorurilor acordate lui Concini, s-a unit cu hughenotii lui Rohan, care la rîndul lor erau neliniștiți și de căsătoria lui Ludovic al XIII-lea cu fiica lui Filip al III-lea, regele Spaniei. Împreună, ei au ridicat armele împotriva regentei, încurajări și de ura pe care o manifesta poporul împotriva coteriei străine. Concini, în loc să se războiască, a trecut din nou la negocieri. Pacea de la Loudun (1616) a fost mai scumpă decît cea de la Sainte-Menehould din 1614, plătind rebelilor șapte milioane livre.

Probabil sfătuit de Concini, regenta a luat unele măsuri aspre. Condé, prinț de sînge, a fost trimis la Bastilia. S-a reconstituit consiliul de stat. În ministerul reînviat, peste două luni intra și episcopul de Luçon, Richelieu. Era singura alegere fericită. Concini socotea că arestînd pe Condé și numind un nou minister

⁴⁵ Flassan, *op. cit.*, II, p. 312—314. De altfel chiar ambasadori catolici sprijineau la Paris orientarea Franței spre țările catolice. Bentivoglio, nunțul papal scria la 1614 că „aș vrea ca pacea din Italia să se încheie, pentru că ar putea rămînea libere armatele noastre din Flandra și ar fi posibile progrese mai mari... pentru cauza catolică”. Cf. Bentivoglio cardinal de: *Racolta di lettere scritte dal Signor... (In tempo delle sue nunziature di Fiandra e di Francia)*, Bologna,

în care Richelieu răspundea de ministerele de război și externe, va termina cu răscoalele și nemulțumirile. Se credea stăpîn, adoptînd față de rege o atitudine de protector. Umilit și izolat, iritat de poziția în care era aruncat, Ludovic al XIII-lea a început să asculte cu atenție de dușmanii lui Concini, care făcuse din rege un adevărat prizonier. Era timpul cînd Ludovic al XIII-lea împlinea 16 ani. Devenea major. Era căsătorit. Însă nici Maria de Medici, nici Concini, nu dădeau atenție acestui fapt. Regele îl ura pe Concini care conducea în numele său. Nu se știe cine-l va fi sfătuit pe tînărul rege, dar în ziua de 24 aprilie 1617, acesta dădea ordin lui Vitry⁴⁶, căpitanul gărzilor, să-l aresteze la intrarea în palat și dacă se opune să-l omoare. În adevăr, Concini prefăcîndu-se că se apără, a fost omorît, iar mulțimea bucuroasă i-a mutilat cadavrul⁴⁷. Leonora Galigai arestată, a fost condamnată și arsă pe rug pentru vrăjitorie. Maria de Medici a fost exilată la Blois, Richelieu la Avignon, iar miniștrii favoriți ai lui Concini îndepărtați. „Acum sînt rege“ spunea Ludovic al XIII-lea cînd află că garda omorîse pe Concini. Populația Parisului îl aclama pentru aceste acțiuni, însă Ludovic al XIII-lea nu era capabil de acțiuni și eforturi prea mari.

Noul favorit, Albert de Luynes, prelua conducerea. Fusese dresorul paserilor de vînațoare (și i se spunea „maestru ai paserilor cabinetului“). Nobil sărac din Provence, la cei 33 de ani ai săi el a avut grijă de propriile sale nevoi, numindu-se marchiz, duce și pair, locotenent general în Normandia, guvernator în l'Île de France etc. Nimic nu i-a scăpat. Era un favorit „înfometat“⁴⁸. Nobilii care nu se puteau înfrupta din bunurile pe care de obicei le oferea monarhul au ridicat din nou armele, avînd drept motiv răul tratament aplicat Mariei de Medici. Situația internă se agrava. La 1618, problemele care se puneau guvernului lui Ludovic al XIII-lea erau numeroase și extrem de dificile, pe plan intern și extern. Se cerea: restituirea bunurilor bisericii catolice confiscate de hughenoti în Béarn; a se împiedica prin orice mijloace constituirea unor noi partide înarmate, aplicîndu-se prevederile toleranței religioase; pacificarea Italiei, pentru a ținea cît mai departe de granițele franceze, trupele spaniole, respingerea invaziilor spaniole și păstrarea alianței cu protestanții germani, tocmai datorită acestui pericol spaniol⁴⁹.

Numit cancelar la 1617, Luynes a dus o politică mai puțin reușită pe plan religios. El încerca să realizeze unitatea credinței în Franța. În acest scop el intra cu o armată în Béarn la 1620, restaurînd catolicismul și redînd bunurile confiscate odinioară, noilor episcopi catolici.

În fruntea nobilimii răscolite la 1619 și 1620 se găsea tot Condé. Eliberat la 1617, căuta să intre în grațiile reginei-mame și pleca împreună cu ea să întîlnească pe ducele d'Épernon, care era guvernator în Guyenne. Cu aceasta începea scandalul numit „războaiele dintre mamă și fiu“. Despre ele vorbește Richelieu în ale sale *Mémoires*. Richelieu se retrăsese la 1617, mai întîi, la Luçon, iar apoi

1675. Scrisoare adresată marchizului de Spinola din Bruxelles la 10 septembrie 1614, *op. cit.*, p. 26.

⁴⁶ Nicolas de l'Hospital, marchiz de Vitry (1581—1644) a primit să asasineze, pe Concini la 1617. În aceeași zi regele l-a numit mareșal al Franței. În 1631 era guvernator în Provence. La 1637 intra în conflict cu Sourdis, comandantul flotei franceze și cu generalul galelor Pontcourlay, nepotul cardinalului. Marchizul a fost trimis la Bastilia, unde a stat pînă la 1643. Cf. Richelieu: *Testament Politique*, p. 121, vezi și nota 4.

⁴⁷ Într-o scrisoare adresată nuntîiului papal din Ferrara, Bentivoglio, nuntîu papal la Paris din 1616, îi descria „lugubrele scene“ prilejuite de rebeliunea din Paris și omorîrea lui Concini, pe care el însuși îl acuză de „instigator“. Cf. Bentivoglio, *op. cit.*, p. 35, 37. Vezi și N. Iorga: *Istoria poporului francez*, București, 1919, p. 289.

⁴⁸ André L., *op. cit.*, p. 15.

⁴⁹ M. A. Bazin: *Histoire de France sous Louis XIII*, I—IV, Paris 1840, II, p. 58.

În teritoriul pontifical de la Avignon. Ludovic al XIII-lea spera să poată folosi influența lui Richelieu asupra Mariei de Medici pentru a o readuce din tabăra rebelilor. Richelieu a servit ca mediator între mamă și fiu. Tratatul a durat timp de doi ani, pentru că regina-mamă voia să obțină amnistierea rebelilor⁵⁰. Richelieu a reușit ca prin tratatele de la Angoulême (1619) și Angers (1620) să realizeze împăcarea dorită. Drept recompensă, în septembrie 1622, regele cerea de la papă, pentru Richelieu, pălăria de cardinal. Era un drept al regelui Franței. De atunci Richelieu devenea cardinal și intra în istorie cu acest titlu.

Regele înțelegea că regatul francez este grav bolnav. Opera de consolidare începută de Henric al IV-lea nu fusese încheiată. La moartea lui Henric al IV-lea toți dușmanii interni și externi ai Franței ridicaseră capul. Nobilimea rămăsese mereu turbulentă. De la Filip-August la Ludovic al XI-lea ea luptase pentru suveranitate feudală; în timpul războaielor religioase, pentru independență politică, iar sub Ludovic al XIII-lea se adăuga dorința de bani, daruri sau alte pretenții⁵¹. Chiar clerul se ridicase alături de nobili, cerind să nu plătească nici o dare. „Ar însemna să se micșoreze onoarea lui Dumnezeu”, spuneau ei⁵².

Toate aceste forțe centrifugale reprezentau un pericol pentru o monarhie slabă. Pentru o putere centrală bine încheată, viguroasă, aristocrația nu mai putea constitui un pericol real. Marii nobili erau puțini. Imensa majoritate a nobilimii mărunte fie că ducea o viață mizerabilă la țară, fie că se afla în serviciul marilor seniori, fiind clientela acestora. În casele marilor nobili ei își creșteau și educău copiii, ca paji. Acești paji deveneau adevărați servitori ai seniorului, purtându-i liveaua, mîncînd la masa lui, umblînd cuarele seniorului, vînd cu cîinii acestuia, încălîcînd caii stăpînului-senior, întovărășindu-l la curte. Frații mai mici, rudele mai apropiate sau mai îndepărtate formau în jurul șefului familiei un fel de armată. Ducele de Rochefoucauld venea să-l înîlnească pe rege, fiind însoțit de 1 500 nobili de diferite ranguri.

Cu ajutorul acestor „nobili-servitori”, marii seniori s-au răscolit și au luptat împotriva regelui, a regentei, sau în timpul Frondei. Nobilii de mîna a doua erau serviți la rîndul lor de o altă armată de adevărați servitori (valeți de cameră, lachei etc.). Toată această adunătură de oameni în jurul unui senior forma „casa” nobilului respectiv. Seniorii își împărțeau ceata în diferite categorii de „activiști”: unii erau bătauși ordinari, alții erau spadasi pentru a omorî după toate regulile scrime dînd lecții dușmanilor stăpînului, alții erau medici, poate chiar literați, istoriografi ai casei senioriale, versificatori. Chiar marele Corneille avea o cameră în casa mare a familiei Guise.

Pentru acești oameni războiul era o bravură cu care se mîndreau. Omorau de dragul de a omorî. Se înîlnea rar un „om galant” care să aștepte ca adversarul să-și ridice sau să-și schimbe sabia ruptă: adversarul este omorît prin surpriză, prin orice mijloace. Cavalerul de odinioară devine *le gentilhomme* francez din secolul al XVII-lea, care mai întretine o colecție de concepții de clasă și de onoare, dar care nu se mai pretinde un apărător al credinței, un ocrotitor al celor slabi

⁵⁰ Nunțiul papal Bentivoglio făcea și el pe mediatorul pentru a împăca pe rege cu regina-mamă. El se adresa iezuiților, care aveau destulă influență la Paris, pentru a servi cauza Mariei de Medici (adică a catolicismului și prospaniolismului). În același sens scrie și cardinalului de Retz, unul din șefii opoziției. La 3 iulie 1620 Bentivoglio se plînge Mariei de Medici că regele este dispus „să ajute pe ereticii din Germania”. Cf. Bentivoglio, *op. cit.*, p. 81, 100 și urm.

⁵¹ Guvernatorii vor să rămînă singuri stăpîni în provinciile și în fortărețele lor. Astfel d'Épernon, guvernator de Metz, îndată ce auzi că Henric al IV-lea a murit, a ocupat citadela cu trupele de sub comanda sa. El crea la graniță un stat suveran pe care socotea că-l va putea mări și pe care-l numea „regatul meu al Austrasiei”, care de fapt era o poartă de intrare în Franța, pentru spanioli. Cf. A. Rambaud, *op. cit.*, I, p. 559.

⁵² A. Rambaud *op. cit.*, I, p. 561.

și asupriți⁵³. Nici femeile nu erau mai bune. Madame de Bonneval, o femeie puternică, și-a provocat bărbatul la duel și i-a dat câteva lovituri remarcabile de sabie.

Încă din vremea lui Francisc I moravurile societății franceze au început să capete trăsături noi. În locul eleganței pe care încerca să o propulseze aristocrația, și-a făcut loc brutalitatea, decăderea moravurilor, libertatea de comportare, setea de plăceri și de intrigi, slăbirea legăturilor familiare, grosolănia soldățească, de limbaj și alte manifestări cu totul neașteptat de violente. Conspirații, dueluri în care au căzut multe victime nevinovate, cu toate opreliștile severe ale lui Richelieu, au evoluat pînă la lipsa oricărui scrupul. În vremea lui Mazarin moravurile au decăzut mai mult. Tot mai rar se întâlneau virtuți cîntate și sprijinite odinioară: politețe, decență, demnitate. Era o societate în care descompunerea vechii clase dominante, a feudalilor, ajunsese un fel de dereglare concretizată mai ales printr-un fel de libertate a moravurilor, un fel de „tulburare a moravurilor“, („trouble des mœurs“) ⁵⁴.

Simptome ale unei reacțiuni împotriva acestor stări, pentru păstrarea vechiului „bon ton“, se citează acel „hôtel de Rambouillet“, a cărui influență a fost adeseori exagerată, și care cultiva frumoasele maniere, galanteria amabilă, limbajul rafinat, respectul femeii și curtoazia între oameni. S-au creat și „saloane“ care imitau și exagerau bunele intenții ale unor oameni cinstiți, și din această postură își va scoate Molière lumea personajelor sale în comedia *Les précieuses ridicules*.

Era o societate amestecată, destul de frivolă, care-și căuta drumul viitorului. În această societate instabilă, în plină dezagregare, lipsită de unitate, trebuia multă voință, tenacitate și pricepere, pentru a face din Franța o forță europeană. Cu aceasta s-a însărcinat Richelieu o dată cu preluarea conducerii guvernului, la 1624.

În timpul regenței Mariei de Medici, armatele pregătite de Henric al IV-lea pentru a se îndrepta spre Rin fuseseră desfăcute, la fel ca și vechile alianțe ale Franței. În schimb, cele două ramuri ale Habsburgilor de la Madrid și Viena, se legaseră foarte strîns în acțiunile lor de politică internațională. Spaniolii se considerau stăpîni în Italia și ocupînd trecătoarea Valteline — valea grisonilor — dădeau mîna austrieilor în Tirol. Stăpîinii de la Viena, amenințați temporar de principii germani aliați cu Henric al IV-lea, se impuneau din nou ca stăpîni ai Imperiului și deveneau extrem de amenințători față de Franța.

În politica externă, regenta a dus o politică net spaniolă. Ea începea cu „căsătoriile spaniole“, apoi acționa pe cale diplomatică în problemele italiene. La 1613 se reluase războiul în Italia dintre regele Spaniei și ducele de Savoia. Franța căuta să joace rolul de mediatore, regenta ducînd o politică pacifică pentru a obține vreun profit. Ducele de Savoia atacase statele ducelui de Mantua, aliatul Spaniei. Tratatul pentru pacificare se dădea de către ministrii Franței și Spaniei. Pacea s-a încheiat la Asti la 1 decembrie 1614 și Savoia pierdea Vercelli, care era ocupat de spanioli. La 1616 luptele reîncepeau. Ducele de Savoia ajutat de Veneția relua războiul întrucît spaniolii nu respectau prevederile tratatului de la Asti. Deoarece Franța garantase executarea tratatului, ducele de Savoia cerea insistenț guvernului francez să-și aplice obligațiile. În acest scop guvernul francez trimitea un ambasador la Milano.

⁵³ Johan Huizinga: *Amurgul evului mediu*, București, 1970, p. 165.

⁵⁴ „Pretutindeni, prin găurile hainei de gală cavaleresti răzbate minciuna. Realitatea dezmente în permanență idealul. De aceea, idealul se retrage tot mai mult în literatură, în serbări și în jocuri; numai acolo se mai putea păstra iluzia frumoasei vieți cavaleresti; acolo se mai puteau simți nobilii între ei, în casta, în cadrul căreia toate aceste simțăminte mai au curs“. J. Huizinga, *op. cit.*, p. 159—160.

Între timp luptele continuau, iar mareșalul Lesdiguières care comanda trupele franceze în Dauphiné, fără a aștepta vreun ordin de la curte, a intrat cu trupele sale în Piemont. Cu ajutorul acestor trupe, ducele de Savoia a obținut succese împotriva spaniolilor. Tulburările din Franța provocate de rebeliunea nobililor în 1616, l-au obligat pe Lesdiguières să se reîntorcă în Franța. Intervenția lui a obligat pe spanioli să ridice asediul orașului Asti, iar armatele lor să se retragă în derută.

Pentru a se justifica față de papă, guvernul francez a trimis pe arhiepiscopul de Lyon, însă instrucțiunile curții „nu-l obligau într-un tot la adevăr”. El trebuia să mai arate că Maria de Medici „dorește” să fie eliberată de sarcinile pe care le-a avut, pentru a se ocupa în continuare de „rugăciuni și de Dumnezeu”⁵⁵. În ceea ce privește „afacerile Italiei”, regele Franței insistă asupra eforturilor franceze în vederea restabilirii păcii, căci împotriva prevederilor tratatelor semnate, regele Spaniei și-a călcat cuvântul. Papa era rugat să depună toată autoritatea sa pe lângă regele spaniol pentru a determina încetarea războiului.

Ca urmare a demersurilor diplomatice, a prezenței trupelor franceze în Piemont, a pregătirilor armate ale Olandei și a principilor protestanți, regele Filip al III-lea s-a văzut silit să încheie pace, pe care o semnavă la Pavia (9 octombrie 1617) ambasadorul francez și generalul trupelor spaniole.

Tinărul rege Ludovic al XIII-lea începea astfel o orientare politică nouă, îndată după moartea lui Concini și îndepărtarea Mariei de Medici. Era o politică de mediator și pacificare, îndreptată totuși împotriva Spaniei. Ca urmare a noii situații, ducele de Savoia cerea pentru fiul său, pe sora regelui Franței, Ecaterina (atunci în vîrstă de 14 ani). Această căsătorie făcea parte din combinațiile politice ale lui Henric al IV-lea. „Asistența ce se dădea ducelui de Savoia — deși acesta era catolic —, părea că ține de Europa protestantă, întrucît era opusă intereselor Spaniei” în această zonă⁵⁶.

Moartea lui Henric al IV-lea a însemnat încetarea oricărei acțiuni militare îndreptată împotriva Habsburgilor. Oprirea celor mai entuziasmați se datora faptului că tronul era ocupat de un copil, iar regenta era femeie. Mai existau și unele grupe influente care se opuneau: hughenotii, ultra-catolicii francezi conduși de „instinctul lor de partid”, de clan, de spiritul lor de revanșă față de noua dinastie, partidul prospaniol destul de puternic la curte. Totuși contemporanii așteptau. Mulți francezi erau entuziasmați de țelurile unei politici naționale, de noile tradiții monarhice pe care le inaugurase Henric al IV-lea.

Aparent, Maria de Medici continua opera lui Henric al IV-lea. Cît trăise soțul, regina a stat în umbră sau s-a opus cu toate forțele metreselor reale sau imaginare. Acum, Maria de Medici, deși cunoscuse planurile lui Henric al IV-lea asupra Italiei și Țărilor de Jos spaniole, a căutat să le înlăture. Nereușind prea mult, ea se plînsese părinților ei din Florența asupra intențiilor lui Henric al IV-lea, iar prin aceștia aflară papa și spaniolii despre planurile regelui francez.

Maria de Medici acționa orientîndu-se după faptele și pasiunile oamenilor. Ea nu avea o școală politică. Căuta să mulțumească pe toți. S-a apropiat de ultra-catolici care erau prospanioli, dar a asigurat și pe hughenotii că nu au nici un motiv să se teamă de ceva. Vederile ei politice au mers împotriva acțiunilor pregătite cu atîta grijă de Henric al IV-lea. În ochii ei, toată lupta lui Henric al IV-lea era concentrată în rivalitatea cu Spania. Regenta socotea că o căsătorie a lui Ludovic al XIII-lea cu o infantă spaniolă va rezolva toate problemele acute ale Franței. Așa judeca ea ca mamă și ca regentă. Nu o mai interesa căsătoria regelui cu moștenitoarea ducelui Henric a II-lea de Lorena, considerînd că această căsătorie era depășită. Abia mai tîrziu, Ludovic al XIII-lea sau mai curînd Riche-

⁵⁵ M. A. Bazin, *op. cit.*, II, p. 33, 35—36, 37. Vezi și Flassan, *op. cit.*; Madelin: *Les grands serviteurs de la monarchie*; Lavissee et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 334.

⁵⁶ Bazin, *op. cit.*, II, p. 61.

lieu nu vor uita proiectul lui Henric al IV-lea de a alipi Lorena la Franța, căutînd să ducă la îndeplinire acest proiect. Maria de Medici hotărîa însă să se desfacă de angajamentul contractat cu curtea de Lorena, cu privire la căsătoria dintre Ludovic al XIII-lea și prințesa lorenă Nicole. Curtea din Lorena a protestat formal, dar în realitate a fost satisfăcută de această ruptură.

Pentru a-și păstra independența sa feudală, pe care o urmărea cu atîta grijă, ducele de Lorena, Henric al II-lea a reînnoit vechile alianțe ale Lorenei cu principii catolici din Germania și cu cantoanele elvețiene. Deocamdată, situația în Lorena era calmă. Singurele semne neliniștitoare erau pretențiile fratelui său, ale contelui de Vaudemont, care cerea mîna prințesei Nicole pentru fiul său, viitorul duce de Lorena, Carol IV (născut la 5 aprilie 1605). Henric al II-lea nu era de acord cu această alianță în familie. După ce Ludovic al XIII-lea renunța la Nicole, presiunile lui Vaudemont au crescut. El l-a pus pe Carol sub tutela Mariei de Medici, apoi l-a trimis la curtea din Paris, „pentru a atrage bunăvoința regentei și prietenia lui Ludovic al XIII-lea”⁵⁷.

Deși tînr, Carol și-a dat seama de dreptatea sfaturilor date de tatăl său. La curtea din Paris găsea destui principii ambițioși, tineri seniori. Dar prietenii tînrului Carol de Vaudemont nu erau prea valoroși, iar tovărășia lor nu i-a adus niște experiențe deosebite. Dar tînrul Carol avea bunul simț de orientare al bunnicului său, Carol al III-lea, bun simț pe care mai tîrziu îl va pierde cu totul.

Era epoca în care Ludovic al XIII-lea se căsătorește cu Ana de Austria, iar sora sa Elisabeta cu viitorul rege al Spaniei, Filip al IV-lea. Carol se alătură grupului de seniori care conduceau pînă la graniță pe Elisabeta și aduceau de acolo pe infanță. De atunci datează un fel de simpatie din partea Anei de Austria pentru Carol, fiindu-i mereu favorabilă în viitoarele certuri dintre Carol în calitate de duce de Lorena și Ludovic al XIII-lea. Prințul loren devenise un favorit al curții franceze. La 1619 el se afla împreună cu tatăl său, în armata comandată de împăratul Ferdinand al II-lea și, împreună cu Maximilian de Bavaria luptau împotriva electorului palatin Frederic al V-lea, ales de curînd rege al Cehiei. Prima bătălie la care participa, la Muntele Alb, deși în vîrstă de abia 15 ani, arăta că în el se ascunde un bun militar.

Certuri aspre și îndelungate au continuat între cei doi frați, dar în cele din urmă ducele Henric al II-lea a cedat, fiind de acord cu căsătoria fetei sale Nicole, cu nepotul său Carol. Cerea în schimb să fie recunoscute toate drepturile prințesei Nicole: în contractul de căsătorie trebuia prevăzut că soțul, Carol, depindea de coroana ducală a soției. Roma dădea dispensa necesară pentru căsătoria celor doi veri, care avea loc în mai 1621. La 31 iulie 1624 Henric al II-lea murea și Carol IV lua în posesiune Lorena, în deplină suveranitate. Abia acum începeau marile fricțiuni între curtea franceză și cea lorenă, cu privire la suveranitatea sau vasalitatea ducelui de Lorena față de monarhia franceză.

•

Climatul politic general, la începutul secolului al XVII-lea era asemănător celui din secolul al XVI-lea. Erau încă vii pasiunile ridicate de reformă. Politica de întărire și de expansiune exprimată de absolutismul occidental se manifesta tot mai excesiv. Între Anglia și Olanda eretice se încheia o uniune de luptă împotriva Spaniei catolice, deși solidaritatea celor două țări nu corespundea decît parțial intereselor lor. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea relațiile lor se vor răci, în așa fel, încît putea oricînd începe între ele un conflict maritim, colonial.

Osatura războiului de 30 de ani rămînea războiul german, pornit din opoziția unor confesiuni, îndărătul cărora se aflau interese cu totul laice. În aceste împrejurări, după un secol, reînvia conflictul dintre Franța și Habsburgi. Deosebirea consta în faptul că acum, deși conduse tot de Habsburgi, Spania și Impe-

⁵⁷ D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 117.

riul nu mai aveau un singur suveran și deci nu duceau exact aceeași politică. Relațiile de familie și atașamentul catolic comun, unea strâns cele două curți, solidaritate care n-a putut fi frântă de adversari decât în ajunul anului 1648.

Terenul pe care se întîlnea rivalitatea dintre Bourboni și Habsburgi a fost din nou Italia. Era o Italie dezmembrată, unde spaniolii dețineau vechile posesiuni ale Imperiului. Monarhia franceză se afirma protectoarea statelor rămase independente. Dar Franța disimula destul de rău dorința de a se instala pe versantul occidental al Alpilor, pe socoteala casei de Savoia. Această poziție ambiguă a făcut ca relațiile dintre Franța și Savoia să fie dificile și incerte.

Relațiile cordiale cu Spania au ajutat Franței să reglementeze situația în regiunea Po, unde la 1613 Carol—Emmanuel de Savoia voia să acapareze Mantua. În urma înțelegerii dintre Madrid și Paris, ducele de Savoia s-a retras din ducatul Mantua.

Alte evenimente din 1613 arătau neclaritatea unor posesiuni deținute de Franța. Cele trei episcopate și orașele lorene cedate Franței la 1552, aveau și acum împotrivirea împăratului. Un nou guvernator al regelui francez, ducele d'Épernon, profitînd de faptul că la Metz fusese ales un episcop francez, a vrut să instaleze trupe franceze în capitala episcopatului, orașul Vic. Împăratul a intervenit imediat. Un comisar imperial care trecea spre Paris, a încurajat rezistența celor din Vic și din Moyenvic. Apoi a cerut guvernului francez să desavueze pe ducele d'Épernon, iar în viitor să nu se mai atenteze la drepturile împăratului în această regiune. Ministrul Villeroy, încurcat din cauza mișcărilor marilor feudali, a subscris la toate cererile împăratului, cu condiția ca ele să rămînă secrete. Episodul acesta a rămas deocamdată fără consecințe, atenția guvernului francez fiind atrasă din nou spre Alpi. La 1616 operațiunile militare reîncepeau în Italia. Bătălia principală se dădea la Vercelli. Lesdiguières, în pofida instrucțiunilor primite care-l obligau la o strictă neutralitate, pornea cu trupele franceze și ajuta pe savoiazi să înfrîngă trupele spaniole. O dezavuare oficială nu mai ajuta. Nici nu era nevoie. Tînărul rege Ludovic al XIII-lea se debarasa de Concini urît de toată Franța, felicită pe Lesdiguières și autoriza o nouă campanie în Piemont. Recunoscător, Carol—Emmanuel își căsătorea fiul moștenitor cu o soră a lui Ludovic al XIII-lea, Christina de Franța.

Toate acestea erau doar niște manevre politice și militare mărunte⁵⁸ față de marile și singeroasele evenimente care se pregăteau pe teritoriul Sfîntului Imperiu Roman de națiune germană.

În concluzie, se vede că Henric al IV-lea a avut o orientare fermă și o activitate politică externă bine gîndită. După moartea prematură a lui, a urmat o etapă extrem de confuză în politica europeană a Franței. Fără a înțelege prea mult din problemele epocii, mediocrul rege Ludovic al XIII-lea începea guvernarea, în primii ani după majorat (1617—1624), cu acțiuni politice interne și externe de mare însemnătate pentru Franța. Micile manevre politice, încercările de infiltrare în Italia de nord sau măcar în Savoia, erau preludiul marilor manevre ale politicii externe, europene, duse de Richelieu (1624—1642) și de Mazarin (1642—1661). Se poate afirma existența unui fir politic bine chibzuit, încă din vremea lui Henric al IV-lea și care se va contura și va deveni realitate în timpul războiului de 30 de ani, a păcii westfalice și, poate, încă după un deceniu (prin pacea din Pirinei de la 1659). Această realitate se va numi hegemonia Franței în Europa.

⁵⁸ Vezi Zeller, *op. cit.*, capitolul *Originile și începuturile crizei*.

A PROPOS DE DEUX INSCRIPTIONS DES *ANALECTA* DE ZAMOSIUS

PAR

N. GOSTAR

Le nom de Stephanus Zamosius, alias Szamosközy (?1569—1612), comme falsificateur d'inscriptions, est resté parmi les plus célèbres de l'histoire de l'épigraphie de la Dacie romaine¹. Cet érudit chroniqueur, parallèlement à son travail d'historien du passé de la Transylvanie², a développé dans ses *Analecta* une certaine activité dans le domaine de l'épigraphie; il a publié un nombre de 61 textes épigraphiques latines de la Dacie³, répartis par Th. Mommsen en deux groupes approximativement égaux: textes authentiques au nombre de 32 et textes falsifiés au nombre de 29⁴.

Nous avons été le premier à essayer de réhabiliter l'activité épigraphique de Zamosius, lorsque nous avons réussi de prouver l'authenticité de l'inscription CIL, III, 74*, que Mommsen l'avait classifiée parmi les fausses⁵. On a pu aussi supposer que parmi les *falsaria zamosiana* il pourrait exister encore d'autres épigraphes authentiques. Ainsi, avec beaucoup de discernement, I. I. Russu est arrivé d'ajouter à la catégorie des authentiques trois autres inscriptions: CIL, III, 38*, 82* et 88*⁶. Le nombre des fausses inscriptions de Zamosius diminuerait donc à 25 et, en même temps, celui des authentiques montait à 36.

Parmi les inscriptions authentiques, mais qui, vu leur état fragmentaire ne présentaient pas un texte suffisamment clair pour Zamosius, celui-ci pour élucider

¹ Th. Mommsen, CIL, III, p. 156; cf. I. I. Russu, *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 214 et suiv.

² I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, 1928, p. 7 et suiv.

³ St. Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padoue, 1593, f. 56 v.; la deuxième édition dans l'appendix de F. Lazius, *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Frankfurt a. M., 1598, p. 26.

⁴ Th. Mommsen, *ibidem*; I. I. Russu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 436 et suiv.

⁵ N. Gostar, *Materiale și cercet. arh.*, II, 1956, p. 635 et suiv.; C. Daicovicu, *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Rome 1959, p. 193 (*Dacica*, Bucarest, 1969, p. 342); I. I. Russu, *op. cit.*, p. 445.

⁶ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 443—450; cf. A. Stein, *Die Reichsb. Dazien*, Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944, p. 25, n. 3.

le texte ayant recours à la méthode de l'interpolation, on pourrait considérer aussi les CIL, III, 56* et 90*.

CIL, III, 56* — *Analecta*, f. 5 v., „ad ipsa Apuli rudera“⁷.

M. MVNATIVS M. F.
CVM. BALBINO QVAES.
TIONVM CAVSARVM.
IVDEX FLAM. DIAL.
MVN. COL. APVLI.
PRO FELICI. EX. VRBE
REDITV. P.

L. 2 QVAE Zamosius, *Analecta*², p. 26; 1.3 STIONVM *ibid.*; 1.6 PRO FELICI EX VRBE REDITV P. *ibid.*

Selon I. I. Russu, ce texte „pourrait être inspiré par une inscription authentique contenant *ex urbe reditus* ou même par l'heureux retour de Zamosius et de Sombory à Padoue de leur voyage à Rome (1591)“⁸, explication qui nous paraît quand même un peu forcée.

L'inscription présentée pour telle par Zamosius ne pouvait être considérée autrement que comme une falsification grossière et malhabile. Mais, un examen plus attentif nous fait voir, qu'il y a là, dans certaines lignes, des éléments sur lesquels on pourrait encore discuter. Par exemple, la première ligne, M MVNATIVS M F. n'est pas complète, ce qui nous fait supposer que le côté droit de l'inscription manquait. On rencontre encor QVAES, FLAM et COL. APVL, qui trouvent dans le contexte leur place convenable. Si l'on revient maintenant à la constatation qu'il manquait une partie de son côté droit, alors QVAES / TIONVM CAVSARVM pourrait bien être complétée par *quaes[t(or) pa] / t[r]onu[s] causerum*, ce qui n'est pas tout à fait impossible. On pourrait donc refaire ainsi le texte épigraphique (fig. 1) : M. Munatius M.f. ———— / ————, *quaes[t(or) pa] / t[r]onu[s] causerum, q(uin)[q(uennalis), [III] v[ir] e[t] flam(en), d[ec](urio)] / mun(icipii) [et] col(oniae) Apul(ensis) / ———— ex v[etust](ate) / diru[tu(m)] (?) p[re]c(unia) sua[re] etc.*

L'inscription, ainsi reconstituée, a été gravée à l'occasion de la construction (ou de la reconstruction) d'un édifice public ou religieux par M. Munatius M.f. ————. Le nom du fondateur (ou du refondateur) était probablement suivi par la qualité de EQ. P.⁹, qui aurait trouvé sa place dans la deuxième ligne. On pourrait ainsi

⁷ Des *Analecta* l'inscription a été publiée par I. Gruterus, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae olim auspiciis Iosephi Scaligeri et Marci Velseri*, Amsterdam, 1707, p. 115 no. 6 et ensuite par J. Seivert, *Inscriptiones monumentum Romanorum in Dacia mediterranea*, Vienne, 1768 no. 128 (il connaissait aussi les *scholae* de S. Köleseri). Par la filière de Gruterus et de Seivert l'inscription a été républiée par I. C. Orelli, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandum Romanae antiquitatis*, II, Turin, 1828, no. 3826, et seulement par la filière de Seivert, républiée par J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*, Kronstadt, 1851, p. 133. no. 54 et par M. J. Ackner et Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Vienne, 1865, p. 97, no. 461.

⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 442.

⁹ E. Zefleanu, *Apulum*, II, 1943—1945, p. 98—99, C. Iul. Diocletianus, eq. p., dec. et augur col. Sarmiz., dec. col. Apul., patronus causerum; N. Gostar, *op. cit.*, p. 627 et suiv., ———. T. fil. Pap. ———. nti, eq. p. a mil., [II vir] et flam. colofn. Saljr., qq. col. ss. dec. [mun]ic. Apul., patro[no] munic. Porol. et [col]legior, itemque [cau]sarum; C. Daicoviciu, *Atti*, p. 182—183 (=Dacica, p. 341). Cf. J. Trynkowski, *Przegląd Historyczny*, LVI, 3, 1965, p. 381 et suiv.; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 156, n. 17 (Dacica, p. 389). On rencontre la questure, comme magistrature ou munus, chez les membres de l'ordre equestre de la Dacie (CIL, III, 1484).

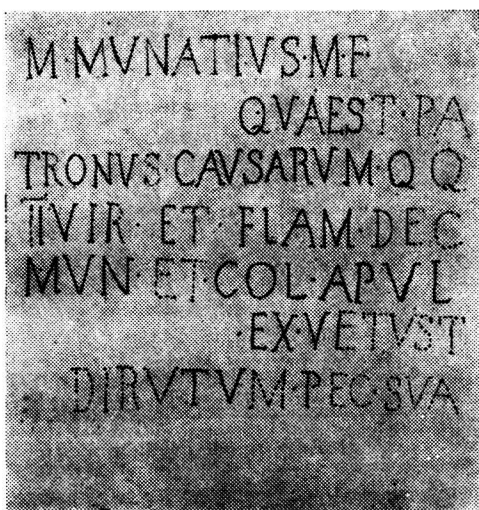

Fig. 1

connaître à Apulum encore un *patronus causarum*, magistrature temporaire assez rarement rencontrée dans les provinces ¹⁰.

Le nom de *M. Munatius M. f.* —, de vieille origine italique, venu probablement de Dalmatie ¹¹, s'ajoute ainsi à ceux de *P. Aelii* ¹², *T. Aelii* ¹³, *C. Antonii* ¹⁴,

¹⁰ Pour les *patroni causarum*, à l'exception des inscriptions (CIL, III, 1486; *Materiale*, II, 1956, p. 627 et suiv.; CIL, V, 7375; CIL, VIII, 5216; CIL, X, 4560; *Apulum*, II, 1943—1945, p. 98), comme source juridique continuent d'être *lex Malacitana* (CIL, II, 1964=ILS, 6089; Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften I. Abt. Juristische Schriften*, I, Tübingen, 1909, p. 147 et suiv.; P. F. Girard, *Textes de droit romain* ⁴, Paris, 1913, p. 112—119) et *Codex Iustiniani*, II, 7, 1, le *rescriptum* de Caracalla de 29 sept. 213. La bibliographie qui nous a été accessible: W. Kubitschek, *RE*, I, 436—438; B. Kuebler, *Diz. Epigr. Et. De Ruggiero*, II, 1, p. 147—148; Ch. Lecrivain, *Dict. Ant.*, Daremberg—Saglio, IV, 1, p. 355—356; Th. Mommsen, *ibidem*.

¹¹ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904, p. 362; M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Venise, 1958, p. 23, 46, 297, *Munatii* en Dalmatie documentés à Salonae et Asseria et dans le nord de l'Italie; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannen-Vriegen*, Budapest, 1959, p. 157, *Munatii* de Pannonie d'origine italique (d'après J. Bortlik, *RLiÖ*, 16, 22, no. 18, C. *Munatius C. f. Ani.* de Carnuntum (*Ann. Ep.*, 1929, 201) originaire de Cremona); G. Alföldi, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, p. 120, „zweifelloos Italiker waren die... *Munatii*“.

¹² CIL, III, 1104, 1107, 1182, 1207, 1209; C. Daicoviciu, *Anuarul Com. Mon. Ist. Trans.*, 1929, p. 305 (*Dacica*, p. 143); E. Zefleanu, *op. cit.*, p. 95—96; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 156 (*Ann. Ep.*, 1930, 7; *Dacica*, p. 388—389); A. Kerényi, *A dáciai személynévek — Die Personennamen von Dazien*, Diss. Pann., II, 9, Budapest, 1941, p. 242.

¹³ CIL, III, 1213; A. Kerényi, *ibidem*.

¹⁴ CIL, III, 7804; A. Kerényi, *ibidem*.

*M. Antonii*¹⁵, *C. Iulii*¹⁶, et *C. Nummii*¹⁷ de l'ordo equester attestés à Apulum.

CIL, III, 90* = *Analecta*, f. 8, „extat lapis ad Ulpiam Traianam... ad latus urbis, qua amphitheatri magnifici rudera spectantur“ (fig. 2 d'après le dessin fantaisiste de Baron v. Hohensausen)¹⁸.

M. PAPIRIO. M. F. COR.
PRAEF. COH. I. PANN. IN DACIA
PRAEF. RIPAE. TIBISSI DANVVII.
CVRATORI PONTIS AVG. IN MOESIA
II VIRO POP. PLESQ. VLPIA. TRAIA
SAR. PATR. H.M.P.

L. 2 PAN Zamosius, *Analecta*², p. 11, Gruterus, p. 448, 3, Seivert 75; 1.3 Zamosius précise dans ses *Analecta*, que dans l'inscription il était *Tibisci* et alors TIBISSI peut être une erreur de l'imprimerie, comme PLESQ de la 1.5 (cf. Mommsen, CIL, III, p. 11*); 1.5 PLEBSQ Zamosius, *Analecta*², p. 11, Gruterus, *ibid.*, Seivert, *ibid.*; PLEBQ Hohenhausen, *Daciens*, p. 51; TRAIAN Gruterus, *ibid.*, Seivert, *ibid.* Une autre répartition des lignes est donnée par Gruterus et Seivert.

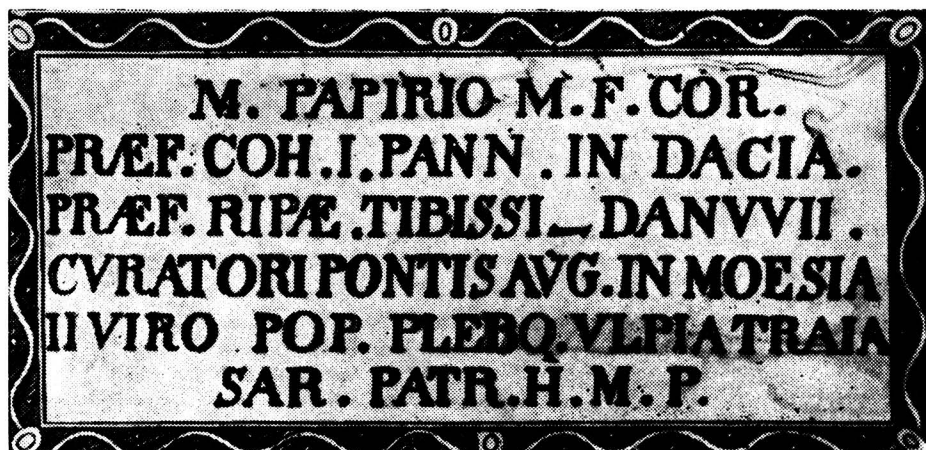

Fig. 2.

¹⁵ CIL, 1433; A. Kerényi, *ibidem*; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 155 (*Dacica*, p. 388).

¹⁶ E. Zefleanu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁷ CIL, III, 1217, 7739; A. Kerényi, *op. cit.*, p. 243.

¹⁸ Des *Analecta* l'inscription a été reprise par I. Gruterus, *op. cit.*, p. 448. no. 8, Ariosti, mss., III, 47, A. Huszti, *Dacia mediterranea seu Transilvania vetus et nova*, Cluj, 1740, no. 19, J. Seivert, *op. cit.*, no. 75 et enfin par B. v. Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens aus dem heutigen Siebenbürgen*, Vienne, 1775, p. 51. Par la filière de Gruterus l'inscription a été republiée par I. C. Orelli, *op. cit.*, II, 3254 et, seulement par la filière de Seivert, par I. F. Neigebaur, *op. cit.*, 23, no. 16 et M. J. Ackner—Fr. Müller, *op. cit.*, p. 43, no. 117 (voir Ackner—Müller, *ibidem* et Th. Mommsen, CIL, III, p. 11*).

Devant un texte pareil, formé d'éléments tellement disparates et empruntés de différentes catégories d'inscriptions, personne ne pouvait mettre en doute le caractère entièrement faux du document. Dans les *Analecta* de Zamosius, l'inscription vient s'insérer après une sommaire description géographique de la Dacie, où il était question de la rivière de *Tibiscus*. En tenant compte de la place que l'inscription occupe dans les *Analecta*, I. I. Russu a émis l'hypothèse que ce faux serait d'un bout à l'autre inventé par Zamosius, „qui avait besoin d'une confirmation épigraphique locale“ de la rivière de *Tibiscus*¹⁹. Quant à cet „hydronyme“ *Tibissis* de l'inscription, à notre avis, il n'en serait pas exactement ainsi. On constate, cette fois-ci encore, que l'inscription était fragmentaire; on voit que la première ligne, *M PAPIRIO M F COR*, ne pouvait finir de la sorte et il s'agit donc d'une lacune du côté droit du texte. Dans les lignes suivantes, après *PRAEF COH I PANN*, il y a donc *PRAEF*———*RI PAL TIBIS*, ce qui, selon les connaissances de Zamosius en matière d'histoire militaire de la Dacie, ne pouvait être que *praef(ecto) ripae Tibissi* (ou *Tibisci*). Plus loin, au lieu de *CVRATORI PONTIS AVG* dans le texte authentique a pu être *[pro]curatori Aug(usti) [provinciae] Ponti*. Tout aussi *IN DACIA* et *IN MOESIA*, nous croyons que dans le texte épigraphique a pu figurer *[pro]vin[c]iae] Dacia[e]———* et *[pro]vin[c]iae] Moesia[e]———*. Mais le nom *DACIA*, qui retrouve sa position réelle dans les lignes inférieures, a été projeté par Zamosius dans la deuxième ligne, après *COH I PANN*. La dernière remarque est qu'après le nom de *M. Papirius M.f. Cor*———, où Zamosius lui-même, ou plutôt l'imprimeur, ont omis par erreur une ligne du texte. Pour le reste, *DANVVII, IIVIRO, POP* et *PLESQ*, il est bien inspiré d'autres inscriptions, ou plus ou moins dû à la fantaisie de Zamosius.

Ces observations faites, nous croyons que l'inscription pourrait être refaite de la sorte (fig. 3): *M. Papirio M. f. Cor*———*/ [praef(ecto) al(ae) ——, trib(uno) legionis] ——, / praef(ecto) coh(ortis) I PANN(oniorum), praef(ecto) [nume] / ri Pal[m(yrenorum)] Tibisc[ensium], pro] / ⁵ curatori Aug(usti) [provinciae] / Ponti, [item pro] / v[in]c[iae] Moesia[e] super[ioris] vel inf[erioris] et pro] / v[in]c[iae] Dacia[e] Apul[ensis], a[genti] v[ice] p[raesidi], / col[onia] Ulpia Traia[na Aug(usta) Dacic(a)] / ¹⁰ Sar[miz(egetusa)] / patr[ono].*

C'est donc une inscription honoraire dédiée à *M. Papirius M. f. Cor*———. Les trois dernières lettres pourraient être un cognomen (*Cornelianus*, *Cornutus* etc.) ou bien la tribu (*Cornelia*). Le diplôme militaire CIL, XVI, 163 du 2 juillet 110²⁰, nous fait connaître en Dacie la coh. *I Pannoniorum veterana*, qui était *quingenaria* et avait donc pour commandant un *praefectus*. On retrouve plus tard cette cohorte en Mésie supérieure²¹. La deuxième unité militaire, conservée par le texte du Zamosius, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, est bien documentée dans l'épigraphie²².

¹⁹ I. I. Russu, op. cit., p. 441.

²⁰ C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 333 et suiv.

²¹ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 176—177; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Diss. Bern., I, 3, Berne, 1951, p. 182—183; L. Balla, *Debreceny Déri Múzeum Évkönyve*, 1968, p. 114; V. Gerasimova, *Arheologia—Sofie*, 4, 1969, p. 6 et suiv.

²² G. Cantacuzino, *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*, Bucarest, 1929, p. 72 et suiv.; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 199; H. T. Rowell, *RE*, XVII, 2550; W. Wagner, op. cit., p. 213; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, II, 1965, p. 135 et suiv. (*Dacica*, p. 363 et suiv.); I. I. Russu, *Acta Mus. Nap.*, VI, 1969, p. 175; M. Moga, *Acta Mus. Nap.*, VII, 1970, p. 136 et suiv.; S. Sanie, *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 405 et suiv.

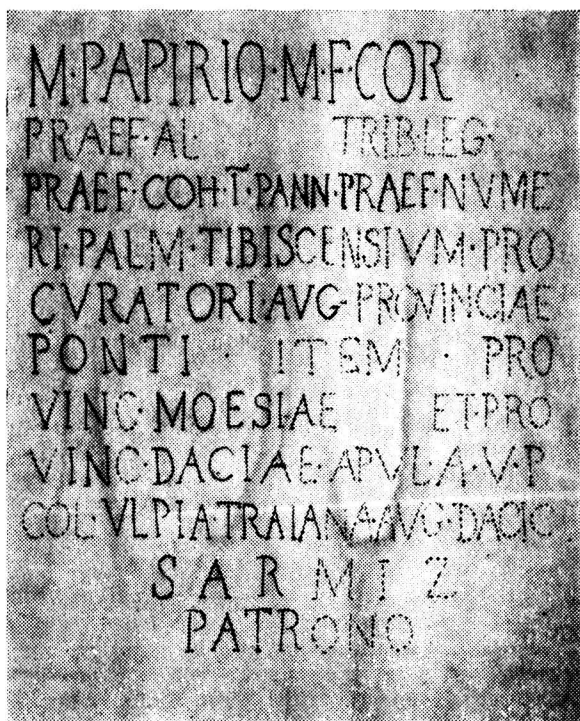

Fig. 3.

M. Papirius M. f. Cor———, de l'ordo equester, est passé par les *quattuor militiae equestres*²³ et, ensuite, il a obtenu les fonctions procuratoriennes²⁴. La carrière militaire a été rédigée de bas en haut, mais la carrière procuratorienne de haut en bas. Le monument a été érigé pendant qu'il était *procurator provin-*

²³ A. v. Domaszewski—B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln—Gratz, 1967, p. 108, 131.

²⁴ Comme *procurator provinciae Ponti* (quelquefois liée de Cappadoce, Arménie Mineure ou Lycaonie Antioche) il était seulement *sexagenarius* dans la circonstance qu'il fonctionnait *ad census accipiendos* (cf. H.—G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire*, Paris, 1960. 1961, no. 307 et 1078; G. Winkler, *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 36, 1, 1971, p. 60). Ainsi *M. Papirius M. f. Cor*———, après les quatre milices equestres, a été normalement promu dans le rang d'un procurateur sexagenaire et donc avec raison on peut soupçonner AD CENS au lieu de ITEM. Mais la procuratelle de la Mésie supérieure ou inférieure était réservée pour les centenaires (A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Diss. Pann., I, 11, Budapest, 112—116) et tout aussi la procuratelle financière de la Dacie Apulensis (A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944, p. 79; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 100; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Bucarest, 1969, p. 64.

*ciae Daciae Apulensis et agens vice praesidis et en qualité de patron de la col. Ulpia Traiana Aug. Dacica Sarmizegetusa*²⁵.

Du fait que *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* était sous le commandement d'un *praefectus* et non d'un *praepositus*²⁶ et que la ville de *Sarmizegetusa* n'était pas encore *metropolis*²⁷, on peut dater l'inscription pendant les années des empereurs Septime Sévère et Alexandre Sévère (193—235).

²⁵ Cf. CIL, III, 1456 (=ILS, 1371), 1464 (=ILS, 1370), 1625; A. Stein, *Dazien*, p. 61—65, 71—72, 76; C. Daicoviciu, *La Trans.*, p. 101; idem, *Atti*, p. 188—189 (*Dacica*, p. 338—339); M. Macrea, *op. cit.*, p. 64—65, 89.

²⁶ A. v. Domaszewski—B. Dobson, *ibidem*; cf. H. T. Rowell, *op. cit.*, 1336.

²⁷ C. Daicoviciu, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 516 et suiv. (= *Ann. Ep.*, 1933, 248); idem, *La Trans.*, p. 128 n. 2; idem, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 154; C. Daicoviciu—H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*², Bucarest, 1966, p. 39; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, Bucarest, 1968, p. 75; M. Macrea, *op. cit.*, p. 69.

NICOLAE SUȚU ȘI UNIREA PRINCIPATELOR

DE

GH. PLATON

Problema, abordată chiar și în limitele reduse ale comunicării noastre, ar putea, pe bună dreptate, să surprindă. Personalitatea complexă a beizadelei și, mai ales, opera sa economică au fost amplu studiate în literatura noastră de specialitate¹. De altfel, el însuși a avut grijă, în ale sale *Memorii*², să servească posterității imaginea pe care singur și-a modelat-o, cu migală și, trebuie s-o spunem, cu talent și inteligență.

În chestiunea ce ne interesează, N. Suțu înfățișează, cu lux de amănunte, uneori, etapele mai importante ale perioadei Unirii, subliniindu-și continuu poziția, făcând aprecieri și judecăți asupra oamenilor și evenimentelor. Adeseori, acestea sînt interesante și, în orice caz, suficient de clare — nu știm dacă sînt și la fel de conforme cu realitatea — pentru a-i defini concepția și atitudinea. În lipsa altor lucrări de gen, *Memoriile* reprezintă singurul izvor ce conturează liniile personalității autorului și unul dintre cele mai importante nu numai pentru perioada Unirii, ci pentru întreaga epocă la care se referă.

Acordîndu-i importanța ce o merită, nu admitem, firește, că cercetările nu pot completa sau chiar infirma unele date de importanță deosebită inserate în opera amintită, rezultate din observarea sau participarea activă a logofătului la evenimentele vremii. Cercetarea lărgeste continuu orizontul cunoașterii istorice, confirmă sau completează, înlătură imaginile false, aduce în circuitul științific informații și puncte de vedere noi.

Documentul ce-l supunem discuției dovedește acest adevăr — în eventualitatea în care mai era necesară proba. El ne oferă indicii importante asupra logofătului și epocii și completează, în același timp, unele din informațiile acestuia. Extrasă din Arhivele Ministerului de externe al Belgiei, piesa face parte din dosarul personal al lui Edouard Blondeel van Cuelebroeck³; acesta, numit încă

¹ Cf. Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu (1798—1871)*, Buc., 1941, N. Suțu. *Opere*, Ed. științifică, Buc., 1957, ediția J. Veverca.

² *Mémoires du prince Nicolas Soutzo grand-logothète de Moldavie 1798—1871*, publiés par Panațoti Rizos, Vienne, 1899.

³ Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce extérieur de Belgique, dossier 34/1 personnel, doc. nr. 44. Documentul este o copie, anexată la depeșa nr. 23, din 23 martie 1857, în care se face notația că scrisoarea, într-o conjectură viitoare, ar putea fi convenabil, să fie adresată lui sir Henry Bulwer, comisarul Marii Britanii în Principate.

din octombrie 1848 ca reprezentant al Belgiei acreditat pe lângă Poartă, în epoca ce ne interesează ocupa postul de ministru rezident la Constantinopol⁴.

Destinul diplomatului belgian a fost strâns legat de evenimentele din Principate. Activitatea sa, în această perioadă a carierei, căreia, nădăjduim, să-i putem consacra o lucrare specială, a înscris o semnificativă pagină în relațiile țării sale cu Principatele, ce se doreau transformate într-o Belgie a orientului European. Acestei activități îi datorăm și documentul ce formează obiectul principal al preocupărilor noastre.

La propunerea sa, în urma aprobării superiorilor, Blondeel, la sfârșitul anului 1856, întreprinde o călătorie în Bulgaria, Principate și Serbia pentru a inspecta consulatele belgiene și a studia condițiile în vederea înființării unor consulate noi. Este interesant de remarcat faptul că, încă din prima parte a anului, agentul Belgiei la București, Jacques Poumay, în rapoartele sale, comunicând dorința „unanimă” de unire sub un principe străin, consemna că printre candidații pe care românii i-ar dori în fruntea Principatelor unite, „în întrunirile politice” se vorbește, mai ales, de contele de Flandra. Acesta, „în conformitate cu opinia marei majorități” ar fi singurul prinț străin acceptabil „avîndu-se în vedere neutralitatea Belgiei și bunele sale relații cu celelalte Curți”⁵.

Nu este locul să stăruim aici asupra rezultatelor călătoriei în Principate a diplomatului belgian. Lucrurile sînt încă învăluite în mister. Știm însă că a stabilit legături și contacte cu numeroase cercuri și persoane.

Călătoria sa a stîrnit numeroase suspiciuni. S-a acreditat aserțiunea — ce și-a găsit un larg ecou în presa europeană — că ar fi încercat să discrediteze Turcia și pe sultan, să servească interesele Rusiei, punîndu-și întreaga sa influență în serviciul agitatorilor anti-turci, pronunțîndu-se și chiar făcînd intrigi în favoarea unirii Moldovei și a Țării Românești sub sceptrul contelui de Flandra⁶.

După un răsunător conflict diplomatic, ce a preocupat îndeaproape opinia europeană, la cererea Porții, care solicitase rechemarea diplomatului, se ajunge la o formulă de compromis potrivit căreia Blondeel este mutat la Atena de unde, în scurtă vreme, este chemat să îndeplinească importante misiuni în serviciul țării sale⁷.

Pentru a se disculpa și a demonstra că atitudinea sa a fost corectă, în sensul impus de poziția de neutralitate a țării ce o reprezenta, Blondeel redactează numeroase rapoarte la care anexează copiile unor documente pe care le poseda sau pe care le solicitase expres unor personalități din Principate. La cerere, au dat referințe spre a proba corectitudinea atitudinii diplomatului, printre alții, N. Vogoride și Alexandru Ghica⁸. Printre aceste documente se află și scrisoarea logofătului Suțu al cărei caracter însă este cu totul deosebit.

⁴ Cf. Albert Duchesne, *Le Consul Blondeel en Abyssinie (1840—1842). Contribution à l'histoire précoloniale de la Belgique*, Institut Royal colonial Belge, Sections des sciences morales et politiques, *Mémoires, série historique*, tom XXX, fasc. 3. Lucrarea conține un scurt expozeu al vieții și activității diplomatului.

⁵ Archives du Ministère des Affaires Etrangères... de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 2-e vol. (1857—1860) doc. nr. 5 (depeșa nr. 315, din 2/14 martie 1857). Vezi și 1-er vol. (1852—1856), doc. nr. 210 (depeșa din 10 aprilie 1856). Vezi și A. Duchesne, *op. cit.*, p. 57.

⁶ A. Duchesne, *op. cit.*, p. 57.

⁷ *Ibidem*, p. 59—66.

⁸ Într-un ultim memoriu, din 30 noiembrie 1857, Blondeel înșiră toate documentele ce le-a trimis ministrului său spre a se justifica. Cf. M.A.E.B., dossier 34/1 personnel. Majoritatea documentelor nu sînt numerotate. Ele sînt așezate în ordinea datării.

Atît conținutul scrisorii, cît și prezența sa în dosarul personal al lui Blondeel⁹, îngăduie unele constatări nu lipsite de interes.

Știm despre Nicolae Suțu, potrivit spuselor sale, că a fost printre primii care a conceput și a afirmat ideea prințului străin și ca *accesoriu necesar*, unirea Principatelor ce trebuia realizată doar pentru a conferi alesului o situație mai demnă¹⁰. Cînd, spre sfîrșitul domniei, Grigore Ghica a luat inițiativa unirii, membrii consiliului său au convocat o consfătuire, ținută la Mavrogheni, la care au participat 24 de boieri, printre care se număra și logofătul. Unirea a fost problema ce a constituit obiectul exclusiv al discuției. „Am opinat primul, notează N. Suțu, că o consider inseparabil legată de clauza principelui străin și că nu o voi accepta decît cu această condiție”¹¹.

Ajungîndu-se la o înțelegere în acest sens, a fost semnat un fel de program, fiecare obligîndu-se ca, în felul său, să-l popularizeze conținutul¹².

Ne interesează mai puțin aici, în limitele impuse comunicării noastre, să stabilim care anume interese au impus adoptarea unei asemenea maniere în problema Unirii și pe ce poziții se postau membrii consiliului domnesc. Importanța prezintă, în cazul nostru, firește, doar faptele și opinia logofătului.

Cu o optică ce-i este proprie — relatarea sa prezintă un interes particular — N. Suțu descrie cum, sub influența *demagogilor*, societatea s-a împărțit în unioniști și separatiști și cum, în cadrul partidului unionist, s-au cristalizat trei curente: acel care considera unirea Principatelor într-o manieră absolută, degajînd-o de orice altă considerație accesorie; curentul care lega unirea, *inseparabil*, de un prinț străin și, în sfîrșit, acela, mai slab reprezentat, care o condiționa de alegerea unui domnitor autohton¹³.

Referindu-se la problema prințului străin, logofătul face următoarea precizare, deosebit de importantă. Pe măsură ce devenea mai manifestă dificultatea de a determina diplomația să accepte concesiunea prințului străin, cu atît ideea era îndepărtată din programul unioniștilor puri; aceștia mergeau pînă acolo încît atribuiau acestora ce continuau s-o susțină intenția perfidă de a urmări eșecul unirii prin conexiunea necesară a celor două principii¹⁴.

Cînd lucrurile au luat o asemenea întorsătură, înainte chiar ca Grigore Ghica să fi părăsit tronul, logofătul, așa cum mărturisește, s-a *abținut* de la orice angajare. Domnitorul însuși, considerînd că intențiile sale fuseseră depășite și că direcția ce el o imprimase spiritelor era pe punctul de a devia și a degenera în agitație anarhică, a interzis orice întrunire ulterioară. Mișcarea însă nu a mai putut fi oprită¹⁵.

„Sînt unul dintre accia — notează în continuare N. Suțu — care au susținut pînă la capăt principiul prințului străin; am făcut-o cu toată sinceritatea convingerii mele; n-am putut să-mi calc pe conștiință nici să-mi adaptez judecata conveniențelor diplomatice a unei puteri sau a alteia. Motivele opiniei mele sînt expuse în memoriul care urmează, memoriu ce l-am redactat la timpul oportun a cărei utilizare însă a devenit inutilă”¹⁶.

Afirmațiile de mai sus, făcute în anul 1857, sînt inserate într-un context intitulat *Sur la question de l'union des Principautés*; memoriul amintit, cu titlul *Considérations relatives à la question de l'union des deux Principautés*, purtînd

⁹ Întregul material, referitor la călătoria în Principate este ordonat, în cuprinsul mapei, într-un dosar cu mențiune specială.

¹⁰ *Mémoires*.., p. 276.

¹¹ *Ibidem*, p. 272 (Sublinierile sînt ale noastre).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 276—279.

¹⁴ *Ibidem*, p. 278.

¹⁵ *Ibidem*, p. 272.

¹⁶ *Ibidem*, p. 278 (Sublinierile sînt ale noastre).

aceeași dată, conține o amplă expunere care fundamentează, mai cu seamă, poziția a cărei partizan era logofătul: unirea sub un principe străin¹⁷.

Datele de mai sus, extrase din *Memoriile* logofătului, sînt necesare pentru înțelegerea conținutului documentului nostru.

Cel mai interesant fapt, ce depășește în importanță însuși cuprinsul actului este că acesta probează existența legăturii dintre ministrul belgian și Nicolae Șuțu, legături de care logofătul nu pomeneste nimic.

Imprejurările în care a fost stabilită legătura nu ne sînt cunoscute; dată fiind însă existența acesteia și poziția logofătului în privința unirii apare limpede că vizita lui Blondeel în Principate depășea scopul informativ afișat cu atîta ostentație. După cît se pare, zvonurile care circulau nu erau cu totul lipsite de fundament.

Pentru început, diplomatului belgian i-a fost pus la dispoziție un memoriu la care era adăugată o schiță cuprinzînd cîteva puncte fundamentale ale unei constituții (Anexa). Nu este exclus ca *memoriul* în cauză să fie același cu cel inserat în amintirile logofătului, al cărui titlu l-am indicat mai sus și în care este formulată cu atîta claritate necesitatea unirii sub un principe străin.

Înainte de a pleca din Galați spre Constantinopol, așa cum se desprinde din documentul nostru, Blondeel, într-o scrisoare în care aprecia, așa cum se pare, calitățile și, mai ales, strădania logofătului, îl solicita să-și formuleze ideile într-un program mai larg.

Nicolae Șuțu a dat curs fără multă întîrziere acestei cereri, cu atît mai mult cu cît manifesta o profundă îngrijorare față de formele radicale ale luptei pentru unire, îngrijorare ce se desprinde, de altfel, deosebit de limpede și din *Memoriile* sale¹⁸.

În condițiile pregătirii alegerilor pentru Adunările ad-hoc și a patimilor dezlănțuite, logofătul subliniază pericolul ce l-ar reprezenta tendințele extreme ce s-ar manifesta în viitoarele adunări. Considerînd că împrejurările impun intervenția Puterilor, pe a căror înțelepciune trebuia să se sprijine organizarea fundamentală a țării, boierul se pronunță pentru o cale de mijloc care să promoveze progresul „à la condition qu'il ne devance pas beaucoup les moeurs" (Anexa). Întregul document este o pledoarie în acest sens.

Pentru a demonstra necesitatea acestei poziții, logofătul dezvoltă proiectul de organizare fundamentală ce-l prezentase inițial diplomatului belgian; noul document îl atașează scrisorii noastre¹⁹ (Anexa). Cu acest prilej, aflăm — faptul nu este semnat în *Memorii* — că documentul a fost redactat pentru Teodor Balș, la cererea acestuia, probabil, el fiind comunicat, totodată și ambasadorului englez la Constantinopol, Stratford Caning. Lui Blondeel însă i se trimite o redacție ce suferise unele modificări. De asemenea, documentului îi este alăturat „un *mémoire* de circonstance propre à soulever un coin du voile qui enveloppe notre situation".

Indiferent dacă este vorba de alt document decît acel înmînat inițial, este cert că una dintre aceste două piese trebuie să fie acel inserat în lucrarea postumă a logofătului²⁰, prin intermediul căruia diplomatul belgian lua cunoștință de o poziție ce nu era proprie numai lui N. Șuțu. Caracterul confidențial a celor comunicate este subliniat în încheierea scrisorii.

¹⁷ *Ibidem*, p. 279—282. Logofătul consideră că atunci cînd lucrurile se vor limpezi și cînd pasiunile se vor domoli, se va constata că ordinea ideilor a fost intervertită, că punctul principal a fost pe nedrept atașat celui accesoriu, că, într-un cuvînt, ceea ce ar urma să formeze baza dezerideratului ce trebuie expus nu constă în unire ci în alegerea unui prinț străin cu unirea principatelor. *Ibidem*, p. 285—286. (Sublinierea este a noastră).

¹⁸ *Loc. cit.*, p. 276 și urm.

¹⁹ Din nefericire, acest proiect nu figurează printre hîrțile lui Blondeel.

²⁰ Cf. *Mémoires*, p. 276—288.

Documentul nostru este important, deci, nu numai prin faptul că reliefează atmosfera încordată, de puternică efervescență, în care se desfășura procesul de constituire a statului național, nu numai pentru că subliniază — o dată mai mult — poziția moderată pe care o reprezenta, printre alții, N. Suțu. Mai presus de toate acestea, el verifică faptul că obiectivul călătoriei lui Blondeel în Principate depășea cadrul aflat prin instrucțiunile oficiale.

Piesa reprezintă un important element în reconstituirea evenimentelor al căror erou a fost diplomatul belgian. Aceste evenimente, asupra cărora vom stărui separat, inscriu o interesantă pagină din istoria legăturilor dintre Belgia și România, ce-și clădea acum temelia unității sale.

Légation de Belgique

Nr. d'ordre 23

Constantinople, le 26 Mai 1857

Annexe I

Copie

Annexe 2-me au Nr. 23

Monsieur le Ministre

J'avais hâte de répondre à l'aimable lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser avant son départ de Galatz. La crainte d'être taxé de banalité m'a fait ajourner l'accomplissement de ce devoir à fin d'être en mesure de vous communiquer quelques nouvelles notions sur des objets propres à intéresser un âme du bien (sic) tel que Votre Excellence.

Vous m'y encouragez d'ailleurs par une appréciation tellement au-dessus de mon mérite que dans les circonstances actuelles je crois m'acquitter d'un devoir consciencieux en éclairant sur nos besoins les personnes bien placées pour contribuer à l'amélioration de notre sort. Le mémoire dont Votre Excellence avait pris connaissance était muni d'une esquisse contenant quelques points fondamentaux d'une charte. J'ai cru utile depuis lors de donner plus d'extension à cette esquisse, j'y ai été conduit moins par un vain penchant à coucher mes idées sur le papier que par des convictions que m'ont inspirées les faits dont je suis témoin. En vue du malaise et de l'agitation qui règnent dans nos pays je me suis souvent demandé pourquoi les grandes Puissances qui se méfient sans doute de notre capacité se sont réservé le dernier mot sur nos destinées n'ont elles pas commencé par le prononcer afin de nous épargner une longue transition pendant laquelle toutes les passions sont en fermentation, toutes les aspirations en émoi pendant laquelle la lutte entre l'avenir et le passé se perpetue au milieu d'une société dirigée par des tendances contraires. J'ai fini par me persuader que ce qu'il y aurait de mieux à désirer serait de nous en reposer pour notre organisation fondamentale sur la sagesse même des Puissances qui en dernier ressort doivent poser les bases de nos destinées plutôt que de nous abandonner à la chance des éléments qui pourraient surgir dans les assemblées appelées à formuler des vœux. Trois grands écueils peuvent être à redouter dans la composition de ces assemblées : l'ignorance, les tendances rétrogrades, le radicalisme. L'ignorance ne peut que prédominer au milieu des éléments auxquels les Divans devront en grande partie leur formation. Ce qui tend à la voiler ne consiste jusqu'à un certain point que dans des idées tout empruntées mal conçues et mal appliquées ; dans des imitations qui ne trouvent aucun point d'appui dans nos mœurs et ne tiennent aucun compte de l'état de notre développement social. En présence d'une transition morale qu'il est essentiel d'opérer avec ménagement il est naturel de voir une société qui n'a pas été préparée graduellement à entrer dans une nouvelle ère se débattre entre les errements du passé et les aspirations à un meilleur avenir.

Il y a donc à constater d'un côté des idées rétrogrades qui s'attachent à la routine qui s'alarment de toute innovation qui se retranchent dans un exclusivisme [...] et font reculer le pays à force de le laisser devancer par les progrès incessants que la civilisation fait partout ailleurs. D'un autre côté apparaît un parti extrême qui laissant derrière lui les principes d'un progrès modéré ne rêve que le renversement de l'ordre existant la licence l'avènement du Prolétariat (sic). Au milieu de ces tiraillements et de ces tendances exagérées, qui finissent d'ordinaire par étouffer ou par absorber les opinions de ceux qui aspirent au progrès mais à la condition qu'il ne devance pas beaucoup les moeurs.

Les plus sages ont raison de se méfier de ce que peuvent enfanter les assemblées locales et de désirer que la Conférence prenne une large part dans l'organisation des Principautés. C'est dans cette pensée que j'ai cru nécessaire de donner plus de développement au projet d'organisation fondamentale que Votre Excellence trouvera ci-joint. J'y ai annoncé le projet dont l'article 139 fait mention et que j'avais rédigé pour le défunt Caimacam. Cette pièce avait été communiquée dans le temps à lord Redcliffe, après je l'ai retouchée depuis dans quelques endroits. J'y joins un mémoire de circonstance propre à soulever un coin du voile qui enveloppe notre situation. Le fait est que l'ensemble des circonstances qui nous environne est désolant. Dans la société les passions et les intérêts s'agitent sous le masque du patriotisme qui n'est que le partage de peu de gens consciencieux. Dans l'administration la dernière dégradation et l'inéptie prédominent au milieu des conjonctures les plus délicates où le pays se soit jamais trouvé. Telle est en un mot notre situation actuelle. Je n'ai pas cru devoir voiler la vérité en parlant à Votre Excellence dont le caractère et les sentiments m'ont inspiré une entière confiance. Je vous livre Monsieur le Ministre ces notions confidentiellement m'en reposant sur votre sage appréciation de l'usage que vous croirez utile d'en faire.

Je vous prie en terminant cette trop longue épître de disposer de moi en toute occasion et d'agréer l'assurance de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être

De Votre Excellence
Le très humble serviteur
signé N. Soutzo

DIN FRĂMÎNTĂRILE POLITICE ALE PERIOADEI DE INSTABILITATE
GUVERNAMENTALĂ ȘI PARLAMENTARĂ (1866—1871)
Încercări de revizuire a Constituției

DE
V. RUSSU

Constituția de la 1866, legea fundamentală ce trebuia să stea la baza organizării regimului politic instituit după 11 februarie, a fost elaborată și votată în grabă, dar ea nu a satisfăcut, pe deplin, interesele nici uneia din grupările liberale sau conservatoare. Votarea ei, rezultat al unor necesități presante interne și externe, nu echivala, așa cum s-ar părea la prima vedere, cu acceptarea necondiționată a tuturor prevederilor sale și în special a celor ce urmau să determine culoarea politică a corpurilor legiuitoare. Organizarea noului regim, făcută sub semnul preponderenței conservatorilor, a provocat nemulțumiri și a contribuit, într-o măsură substanțială, la izbucnirea unor puternice frământări ce au atins un înalt grad de intensitate în perioada anilor 1866—1871.

După cum se știe, perioada cuprinsă între 1866—1871 s-a caracterizat printr-o acută instabilitate guvernamentală și parlamentară¹. Una din formele de manifestare ale acestei crize politice o putem găsi, fără îndoială, în lupta dusă de grupările liberale și conservatoare pentru impunerea unei noi constituții, care să răspundă mai bine intereselor urmărite de cele două tabere aflate, atunci, într-un continuu conflict. Până la 1871, constituția de la 1866 nu a fost considerată decât un act cu caracter provizoriu, urmărindu-se, în permanență, revizuirea ei².

Lupta dusă în jurul constituției, parte integrantă a unui conflict mai adânc, iscat în jurul problemei puterii în cadrul noului regim, s-a complicat și datorită faptului că noul domnitor, Carol de Hohenzollern, a încercat, în mai multe rânduri, să restrângă libertățile publice pentru a putea ajunge la instituirea unui regim autoritar. Aceste încercări, deși nu au putut fi transpuse în practică, au fost cunoscute, parțial, în epocă și au exercitat o influență destul de însemnată asupra frământărilor politice interne. Planurile lui Carol de Hohenzollern n-au putut fi realizate datorită opoziției grupărilor liberale, în primul rând a celei

¹ *Istoria României*, IV, Edit. Acad., București, 1964, p. 535—560.

² V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)* în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași“, serie nouă, secțiunea III, a. Istorie, tomul XVI, anul 1970, fasc. 2, p. 147—149.

radicale, care s-au arătat profund nemulțumite mai ales atunci cînd domnitorul a făcut apel la puterile garante pentru a le obține sprijinul în vederea modificării constituției.

Problema aceasta, deși prezintă un deosebit interes pentru înțelegerea frămîntărilor politice din perioada instabilității guvernamentale, nu a reținut prea mult atenția istoriografiei noastre. Referiri speciale s-au făcut numai în legătură cu încercarea lui Carol I — este vorba de aceea din 1870 — de a obține sprijinul puterilor garante în vederea revizuirii legii fundamentale ce fusese adoptată în 1866³. În plus, analiza este bazată exclusiv pe memoriile lăsate de domnitor și de aceea nu a fost posibilă precizarea modificărilor pe care acesta intenționa să le aducă constituției. Memoriul pe care Carol I l-a pregătit, în cazul abdicării⁴, nu a fost dat publicității ceea ce nu a îngăduit cunoașterea exactă a intențiilor sale. Or, în faza actuală a cercetărilor problema se impune a fi reluată. Aceasta cu atât mai mult cu cît unele documente, păstrate în Fondul casei regale de la Arhiva istorică centrală, par să arunce lumini noi asupra acestei interesante chestiuni. În comunicarea de față, fără a avea pretenția epuizării problemei, ne propunem să aducem unele precizări, care să îngăduie lămurirea adevăratelor intenții nutrite de Carol I față de constituția de la 1866. Vom încerca, de asemenea, în măsura permisă de materialul documentar, să reliefăm și faptul că preocuparea domnitorului pentru revizuirea legii fundamentale nu s-a născut numai datorită împrejurărilor specifice ale anului 1870. Atunci, după cum rezultă din informațiile existente, Carol I a încercat să obțină doar sprijinul puterilor garante în vederea înfăptuirii unui plan la care medita de la începuturile domniei sale.

După cum se știe, constituția de la 1866, elaborată sub semnul influenței conservatorilor, i-a acordat noului domnitor prerogative foarte largi⁵. Cu toate acestea, Carol I, la scurtă vreme de la depunerea jurămîntului, a socotit-o prea liberală și a încercat să găsească mijloacele necesare pentru a ajunge la modificarea ei. Această idee, după cum rezultă din unele informații furnizate de membrii anturajului său intim, a încolțit în mintea domnitorului încă din vara anului 1866. Între alții, consilierul prusian Werner, într-o scrisoare adresată lui Carol Anton de Hohenzollern, la 30 iulie/11 august 1866, după ce critica cu asprime constituția pe care o socotea prea liberală pentru poporul român, își exprima convingerea fermă că noua Adunare, ce urma să-și înceapă lucrările în toamna aceluiași an, „îl va aduce, fără îndoială modificări”⁶. Siguranța cu care Werner se pronunța asupra neîntîrzierii modificării a constituției nu-și putea avea izvorul decît în discuțiile purtate de acesta cu Carol I, care îl ținea la curent cu toate planurile și ideile sale. La rîndul său Emile Picot, secretarul de limbă franceză al lui Carol, în corespondența purtată cu d-na Cornu, evidențiază faptul că noul domnitor considera drept imprudent jurămîntul depus pe constituție și se arăta din ce în ce mai decis să modifice sau să eludeze legea fundamentală⁷.

Sensul modificărilor ce urmau să fie aduse constituției nu este greu de surprins. Prototipul existența unei discrepanțe între liberalismul legii fundamentale și stadiul de dezvoltare al poporului român, Carol de Hohenzollern urmărea, în ultimă instanță, să-și justifice, mai ales pe plan extern, pretențiile instituirii unei domnii autoritare în România. Principala sa preocupare, în această perioadă,

³ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 215—216; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 117—119; *Istoria României*, IV, p. 555—556.

⁴ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. V, București, 1910, p. 103—104 (În continuare se vor cita *Memoriile*, — R.V.).

⁵ V. Russu, *op. cit.* p. 153.

⁶ Démètre A. Sturdza, *Charles I-er roi de Roumanie, Croniques-Actes-Documents. 1866—1875*, tome I-er, Bucarest, 1899, p. 311.

⁷ Georgesqu — Tistu, *Correspondence d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866—1868)*, Paris, 1927.

era legată de consolidarea unui tron ce părea destul de nesigur datorită frământărilor interne și complicațiilor internaționale⁸. Constituția, pe care a acceptat-o de nevoie⁹, îi părea a fi o piedică esențială și de aceea a căutat să o modifice, să restrângă libertățile publice, pentru a putea ajunge la o domnie autoritară. De altfel, sfaturi în această direcție primea și din străinătate. Așa, spre exemplu, d-na Cornu, care avea strânse legături cu cercurile conducătoare franceze, îl îndemna, și probabil nu din proprie inițiativă, să-și consolideze tronul prin instaurarea unei domnii absolutiste în România¹⁰.

Frământările politice interne au întărit și mai mult convingerea domnitorului asupra necesității modificării constituției. Alegerile din toamna anului 1866, care s-au caracterizat, în unele locuri prin ciocniri de o rară violență¹¹, l-au neliștit destul de mult pe Carol I. Grupările politice, liberale și conservatoare, s-au înfruntat, cu o deosebită vigoare, urmărind să-și asigure majorități în corpurile legiuitoare, în timp ce domnitorul, spectator neputincios la această înclăștare de forțe, începea să capete tot mai mult convingerea necesității schimbării stării de lucruri pentru a nu fi depășit de evenimente și înlăturat de la un tron ce nu părea a fi prea sigur¹². Mai mult decât atât, pătrunderea în Adunarea deputaților, care și-a deschis lucrările la 15 noiembrie 1866, a unui mare număr de liberali moderați, grupați în jurul lui M. Kogălniceanu, a avut darul să evidențieze persistența influenței ce o aveau în Moldova foștii colaboratori ai lui Cuza¹³. Recrudescența „cuzismului” nu l-a lăsat indiferent pe noul domnitor. Primele alegeri, efectuate pe baza legii electorale din 1866, au constituit, am putea spune, un avertisment de care noul domnitor a ținut seama în activitatea sa din anii următori¹⁴. După propriile sale mărturisiri, alegerile au fost „o crudă dezamăgire”¹⁵. În plus, criza ministerială, la care se adăugau unele agitații separatiste, complica și mai mult lucrurile menținând o stare de nesiguranță pentru un domnitor ce nu se bucura aproape de loc de simpatia oamenilor politici.

În această atmosferă de frământări și incertitudini, domnitorul, împotriva căruia s-a conturat o mișcare opoziționistă încă de la venirea sa în țară, se simțea tot mai mult jenat de existența unei constituții ce părea să ofere posibilități prea largi de acțiune grupărilor politice, care voiau să aibă rolul principal în conducerea statului. Pentru a contracara aceste tendințe, în care vedea un pericol pentru păstrarea tronului, Carol de Hohenzollern a urmărit, cu perseverență, revizuirea legii fundamentale, mai precis, limitarea atribuțiilor corpurilor legiuitoare și întărirea excesivă a prerogativelor puterii executive.

Existența acestei preocupări ne este atestată, în afară de datele menționate pînă acum, și de un interesant memoriu ce se află în Fondul casei regale de la Arhiva istorică centrală. Memoriul, elaborat în cursul anului 1867, are 5 file și este redactat în limba franceză. El nu poartă nici o semnătură ceea ce nu ne îngăduie, cel puțin deocamdată, să ne pronunțăm, cu certitudine, asupra persoanei care l-a întocmit. Prezența lui în Fondul casei regale ne poate duce la presupunerea că avem de-a face cu un document inspirat sau comandat de Carol I. De altfel, precizarea numelui autorului nu schimbă, aproape cu nimic, datele esențiale ale problemei. Certă este tendința de reorganizare a regimului, iar memoriul din 1867

⁸ *Memoriile*, III, p. 4—5.

⁹ Arhiva istorică centrală București, Fond Casa Regală, dos. nr. 12, 1871, f. 3.

¹⁰ *Memoriile*, III, p. 5.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.* p. 38.

¹² *Ibidem*, p. 39.

¹³ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. șt., București, 1966.

¹⁴ *Memoriile*, III, p. 14—15.

¹⁵ *Ibidem*, p. 14.

ne ajută să cunoaștem mai exact sensul în care se preconiza modificarea unor prevederi esențiale ale constituției de la 1866.

Memoriul, elaborat de o persoană ce cunoștea destul de bine realitățile din România, face o critică severă la adresa domniei lui Al. I. Cuza și încearcă să justifice lovitura de stat de la 11 februarie 1866¹⁶. De fapt critica domniei lui Cuza servește mai mult ca punct de plecare spre a se dovedi că situația României s-a înrăutățit și mai mult în urma votării constituției de la 1866. Într-adevăr, România era prezentată ca o țară aflată în plin declin moral și material datorită anarhiei politice¹⁷ și unei iminente bancruțe financiare¹⁸.

Cauzele acestei situații tragice sînt puse, în exclusivitate, pe seama constituției de la 1866, care ar fi fost elaborată în grabă și în condițiile unei adevărate „stări revoluționare”¹⁹. O dată „păcatul originar” descoperit, se trece la o critică severă a acelor prevederi constituționale, care, chipurile, au contribuit, în măsură esențială, la agravarea situației României. Revelator este faptul că această critică este îndreptată, cu precădere, împotriva libertăților publice incluse în legea fundamentală ce stătea la baza organizării regimului instituit după 11 februarie 1866. În aceste libertăți, acordate cu prea multă larghețe, se căutau cauzele esențiale ale crizei prin care trecea România în acel moment istoric. Explicațiile date merită să fie reținute întrucît ni se par edificatoare pentru anumite concepții, de esență conservatoare, cu o largă circulație în epocă.

Demn de reținut este faptul că în memoriul din 1867 se insistă foarte mult asupra discrepanței existente între stadiul de dezvoltare al poporului român și caracterul prea liberal al instituțiilor cu care a fost înzestrată țara prin constituția de la 1866²⁰. Existența „formelor fără fond”, teză pentru care se manifestă o predilecție deosebită în tot cuprinsul memoriului, este considerată drept un pericol pentru însăși viitorul: unui popor ce a intrat, chipurile, prea brusc într-un regim liberal pe care nu putea să-l înțeleagă. Pornindu-se de la un asemenea punct de vedere, ce ni se pare definitoriu pentru concepțiile celui care a elaborat memoriul, nu ne apare deloc surprinzătoare critica adresată instituțiilor „mal appliquées et trop libérales comparativement de notre état de culture morale et intellectuelle” și nici aprecierea potrivit căreia „la dose (de libertate — n.n.) en est trop forte pour un peuple encore enfant, et qui finiraient par se suicider, si l'on laissait payer en prenant plus qu'il n'en peut supporter”²¹.

Frământările politice, care au atins un înalt grad de intensitate după votarea constituției de la 1866, sînt explicate, în exclusivitate, prin incompatibilitatea existentă între aceste instituții prea liberale și stadiul de dezvoltare al țării. Cauzele esențiale ale conflictului existent între grupările liberale și conservatoare sînt ocolite și totul este redus la o luptă lipsită de principii, generată, în ultimă instanță, doar de incapacitatea înțelegerii unor libertăți prea largi și acordate fără discernămint la 1866. „Du jour où la Constitution en fût promulguée”, se subliniază în documentul ce face obiectul preocupărilor noastre, tous les esprits, tous les partis, n'eurent plus qu'une seule préoccupation: par quel moyen détourner les avantages de toutes ces libertés à leur profit personnel. Chefs de partis, journalistes, Professeurs, Députés, Sénateurs, en un mot, Chambre et Sénat, ne s'occupaient plus des maux qui devaient le pays mais bien de la conquête du pouvoir sous la prétexte de garantir les libertés publiques acquises et les principes ultrademocratiques, qu'on venait d'adopter comme base de notre édifice social”²².

¹⁶ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 1—5.

¹⁷ Ibidem, f. 1.

¹⁸ Ibidem, f. 1—2.

¹⁹ Ibidem, f. 1.

²⁰ Ibidem, f. 3.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, f. 1.

Această concepție, care reducea frământările politice la o luptă lipsită de orice principii și subordonată doar satisfacerii intereselor personale, nu este singulară în epocă. Chiar din anturajul domnitorului au mai fost exprimate asemenea puncte de vedere. Așa, spre exemplu, Emile Picot, adversar declarat al constituției de la 1866, într-o scrisoare adresată d-nei Cornu, considera că în România, „existau 20 sau 25.000 de persoane, pentru a lua evaluarea maximă, care sînt în stare să înțeleagă ceva din afaceri, adică să poată citi un ziar; acești 20 sau 25.000 de oameni întrețin în țară o agitație constantă. Nu este vorba pentru ei, aprecia în continuare Picot, care se pretindea observator imparțial, nici de principii, nici de patriotism, nici de economie socială, nici de una din marile probleme pentru care ar putea să se pasioneze oamenii de bine; totul se mărginește la rivalități personale. Fiecare vrea să fie ministru, senator, deputat, să ocupe, într-un cuvînt, o funcție publică oarecare și să se amestece în afaceri”²³. La rîndul său, domnitorul, preocupat în special de consolidarea poziției sale în România, exprima un punct de vedere similar, atunci cînd califica conflictele dintre grupările politice din Adunarea deputaților drept simple intrigi, rezultate doar din neînțelegeri de natură personală²⁴. Totodată, în mesajul de deschidere a lucrărilor corpurilor legiuitoare, mesaj prezentat la 15 noiembrie 1866 același, îngrijorat de frământările politice, făcea aluzii transparente la „lupte și rivalități, care, pentru satisfacerea intereselor personale, pot compromite securitatea țării întregi”²⁵.

Aceste aprecieri, concordante în ceea ce privește critica vieții politice din România, care era redusă la expresia cea mai vulgară a interesului de ordin personal, dădeau curs nemulțumirilor existente în anumite cercuri, în primul rînd a celor din jurul domnitorului, în legătură cu maniera de organizare a regimului instituit după 11 februarie 1866. Îngrijorarea, care ar părea să răzbată din aprecierile menționate, nu se datora, firește, preocupării pentru viitorul țării, viitor ce putea fi compromis prin luptele meschine ale grupărilor politice. Realitatea este mult mai prozaică decît imaginea falsificată pe care au vrut să ne-o lase Carol I, Emile Picot, Werner etc. Memorii din 1867, expresie fidelă a tendințelor existente în anturajul domnitorului, evidențiază, cu claritate, una din cauzele esențiale ale nemulțumirii manifestate față de constituția de la 1866. Astfel, după opinia autorului documentului menționat, libertățile publice, acordate cu prea multă larghețe, au avut darul să compromită autoritatea puterii executive. „Il est malheureux de le dire“, se sublinia în memoriu, mais nous sommes obligés de la reconnaître, un des premiers résultats a été de réduire à néant l'autorité et le prestige dont un Gouvernement a toujours besoin d'être revêtu pour le maintien de l'ordre et de la sécurité publique”²⁶.

Nemulțumirea împotriva legii fundamentale era explicabilă. Domnitorul, deși primise drepturi întinse prin constituția de la 1866 voia să-și întărească autoritatea și să instituie un regim autoritar. Pretinsa slăbiciune a puterii executive nu era decît un pretext comod pentru a justifica o asemenea tendință, invocîndu-se, în același timp, și necesitatea „salvării” intereselor țării. Domnitorul, neputînd domina grupările politice mai ales pe cele de orientare liberală, urmărea să le restrîngă posibilitățile de acțiune și să limiteze libertățile publice pe care le socotea periculoase pentru propria-i poziție. Libertatea presei, în speță, era socotită mai mult decît periculoasă, întrucît, după același memoriu din 1867, numeroase ziare făceau „appel à la haine des masses contre l'Autocratie” și atacau „ouvertement le Régime établi et la Dynastie”²⁷. Totodată,

²³ Georgescu-Tistu, *op. cit.*

²⁴ *Memoriile*, III, p. 19.

²⁵ *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrieri*, tom. I, p. 57.

²⁶ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 2.

²⁷ *Ibidem*.

dreptul de întrunire era condamnat deoarece ar fi degenerat „en machine de guerre permanente contre l'Autorité et la Société”²⁸. Ca urmare a existenței libertăților publice se considera că autoritatea puterii executive era nu numai compromisă, dar și amenințată, întrucât libertățile facilitau, chipurile, răspîndirea „des idées anarchiques et démagogiques” și antrenarea „des masses... dans une voie subversive”²⁹.

Nu este lipsit de interes și faptul că în ceea ce privește poziția lui Carol de Hohenzollern aprecierile sînt din cele mai pesimiste. Situația domnitorului era socotită mai mult decît precară ca urmare a agitării „des masses par la presse et les partis avides de pouvoir”, dar mai ales datorită unei mișcări opoziționiste ce căpăta substanță în special în Moldova. Printre rînduri se desprinde îngrijorarea în legătură cu o eventuală revenire a lui Cuza³⁰. Teamă de reîntoarcerea fostului domnitor, ne este confirmată și de alte documente provenite din același an 1867. Așa, spre exemplu, printr-o telegramă din 18/30 mai 1867, Emile Picot îi cerea lui Ion Bălăceanu, aflat atunci la Paris, să exercite o atență supraveghere asupra lui Al. I. Cuza³¹. La rîndul său, Bălăceanu, care organiza supravegherea lui Cuza, îi cerea lui Picot să-i pună sub observație pe colaboratorii fostului domnitor și în special pe colonelul Solomon, cunoscut pentru încercarea de a lichida mișcarea de la 11 februarie 1866³². În același timp din Viena, se primeau știri alarmante în legătură cu activitatea desfășurată de Cuza și colaboratorii săi apropiați³³. Mai mult decît atît, în interior, partizanii fostului domnitor cîștigau tot mai mult teren în viața politică și o dată cu aceasta își făcea loc convingerea unei apropiate și inevitabile răsturnări a lui Carol de Hohenzollern³⁴. Semnificativ ni se pare și faptul că noul domnitor nu era îngrijorat numai de recrudescența „cuzismului”, ci și de activitatea unor oameni politici, care ar fi urmărit, în 1867, să ajungă la tron. Între altele, în alegerile din 1867, partizanii lui Ion Ghica au fost împiedicați să pătrundă în corpurile legiuitoare sub motivul că fostul prim-ministru conspira împotriva lui Carol I³⁵. Intenții similare erau atribuite radicalilor și „fracționistilor”. D.A. Sturdza, spre exemplu, prin intermediul unei telegrame cifrate, îl informa pe Carol I, la 30 mai 1867, că I.C. Brătianu, aflat atunci la Iași, avea strîns legături cu „fracțiunea liberă și independentă” și pregătea o mișcare de natură să ducă la schimbarea stării de lucruri din România³⁶.

În vederea remedierii situației, dar mai ales pentru consolidarea tronului unui domnitor ce nu reușea să cîștige simpatiiile oamenilor politici, autorul memoriului din 1867 recomandă modificarea radicală a constituției. „Il me semble, se sublinia în documentul menționat, qu'il est urgent de prendre une décision et d'arrêter le mal à tout prix, car les choses ne sauraient plus marcher longtemps ainsi. Il faut attaquer vivement le mal dans la racine; c'est à dire: Revision la Constitution”³⁷. Revizuirea urma să fie făcută de corpurile legiuitoare, iar în caz de refuz acestea trebuiau dizolvate. Pînă la efectuarea unor noi alegeri, o comisie, alcătuită din miniștri și oameni politici cei mai reprezentativi, urma să stabilească modificările ce se impuneau a fi aduse constitu-

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, dos. nr. 71/1866, f. 97.

³² Ibidem, f. 90.

³³ Ibidem, dos. nr. 10/1866, f. 1—2.

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Ed. șt., București, 1965, p. 437—438..

³⁵ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 18/1867, f. 1—2.

³⁶ Ibidem, dos. nr. 8/1867, f. 1.

³⁷ Ibidem, dos. nr. 22/1867, f. 3.

ției. Memoriul nu indică, precis, schimbările ce erau socotite absolut necesare. Critica libertăților politice și pledoaria făcută în legătură cu necesitatea consolidării puterii executive ne lasă să întrevădem, cu ușurință, tendința limitării posibilităților de acțiune ale grupărilor politice și dorința instituirii unei domnii autoritare. Regimul instituit la 1866, era socotit a fi prea liberal și trebuia înlocuit, așa cum opinau și alți contemporani, printr-o dictatură, socotită, chipurile, soluția cea mai potrivită pentru stadiul de dezvoltare al țării. Faptul ne este confirmat și de unele propuneri cuprinse în memoriul din 1867. Astfel, între altele, se recomanda modificarea legii comunale, întrucât aceasta, datorită atribuțiilor prea largi acordate autorităților locale, era socotită una din piedicile principale ce stăteau în calea consolidării puterii centrale. Ca urmare a acestui fapt, în județe existau întinse posibilități pentru organizarea unei largi mișcări opoziționiste îndreptată împotriva puterii centrale, care era lipsită de orice autoritate³⁸. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri, se propunea o nouă împărțire administrativ-teritorială, care să reducă la jumătate numărul prefecturilor și tribunalelor civile și să îngăduie, în acest fel, exercitarea unui control mai eficace asupra autorităților locale. Pe aceeași linie se înscriu și recomandările referitoare la reducerea substanțială a numărului funcționarilor, întrucât cei mai mulți ar fi fost reținuți în posturi numai din rațiuni de natură politică.

În sfârșit, considerăm necesar să subliniem faptul că memoriul din 1867 mai cuprinde și propuneri ce aveau în vedere îmbunătățirea situației financiare a țării. Pornind de la ideea potrivit căreia în ceea ce privește starea finanțelor „le mal est arrivé à l'état de gangraine”³⁹, autorul memoriului propunea, printre altele, reducerea cheltuielilor bugetare, restrângerea numărului funcționarilor din administrație și justiție, limitarea numărului facultăților și modificarea sistemului perceperii impozitelor⁴⁰. Totodată, se insista pentru vânzarea rapidă și avantajoasă a domeniilor statului. În vederea realizării acestui obiectiv se impunea, după opinia autorului memoriului, elaborarea unei noi legi de vânzare a bunurilor statului, întrucât cea din 1866 era socotită inaplicabilă⁴¹.

Ideile cuprinse în acest memoriu, deși corespundeau întru totul cu vederile domnitorului, nu au fost puse în practică. Nici o mărturie nu atestă, cel puțin până în prezent, faptul că domnitorul ar fi încercat să ajungă la revizuirea constituției în sensul indicat de memoriul din 1867. Condițiile interne, dar mai ales conjunctura internațională, l-au silit pe Carol I să accepte, în 1867—1868, colaborarea cu liberalii radicali, care nu ar fi acceptat, nici într-un caz, restrângerea libertăților publice și instituirea unei domnii autoritare⁴². După cum se știe, radicalii, încă la 1866 au luptat pentru includerea în constituție a unor largi libertăți publice, cerând, în același timp, limitarea prerogativelor domnitorului pentru a nu-i da posibilitate să ajungă la instituirea unei dictaturi⁴³. La 1866 radicalii au acceptat de nevoie constituția, dar aceasta nu însemna că ei au renunțat de a mai lupta pentru lărgirea democrației burgheze. De aceea, o dată cu venirea lor la conducerea statului era imposibil, practic, să se încerce modificarea constituției în sensul dorit de domnitor. Aceasta nu însemna însă și renunțarea lui Carol la ideea revizuirii. Avem de-a face doar cu amânarea acestor planuri până la crearea unei conjuncturi favorabile punerii în practică a unor idei la care medita Carol de Hohenzollern încă de la începuturile domniei.

³⁸ Ibidem, f. 2.

³⁹ Ibidem, f. 4.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 4—5.

⁴² *Istoria României*, IV, p. 540—541.

⁴³ V. Russu, *op. cit.* p. 153—154.

În anii 1867—1868, problema modificării constituției s-a aflat continuu în atenția grupărilor politice. De data aceasta însă inițiativa nu pornea din anturajul lui Carol I, ci de la liberalii radicali. Aceștia, încă din toamna anului 1866, prin „Românul” lui C. A. Rosetti, au deschis o violentă campanie împotriva prevederilor electorale și a sistemului bicameral⁴⁴. Acțiunea radicalilor, extinsă și prin societatea „Amicii Constituțiunii”, a provocat neliniștea conservatorilor, întrucât aceștia reușiseră să obțină avantaje însemnate cu prilejul elaborării constituției de la 1866. Îngrijorarea grupărilor conservatoare era explicabilă deoarece radicalii, o dată ajunși la conducere, de la critica teoretică au trecut la acțiuni practice menite să ducă la revizuirea legii fundamentale și, în primul rând, la modificarea prevederilor electorale. În vederea realizării acestui obiectiv, radicalii, nemulțumiți încă de la 1866 de sistemul electoral, s-au folosit, cu abilitate, de dificultățile ce s-au ivit în aplicarea legii electorale cu prilejul primelor alegeri efectuate pe baza ei⁴⁵. Pornind de la această realitate un grup de deputați radicali au propus, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege prin care să se interpreteze, chipurile, prevederile electorale spre a se evita, pe viitor, orice confuzii⁴⁶. În realitate, după cum au subliniat și unii contemporani⁴⁷, se urmărea ceva mai mult de interpretarea legii electorale. Explicarea legii electorale nu era decât un pretext pentru a se ajunge la revizuirea constituției. Pe această cale radicalii urmăreau, între altele, să modifice sistemul electoral și să desființeze senatul în care vedeau una din piedicile principale ce stăteau în calea asigurării preponderenței burgheziei în cadrul regimului instituit după 11 februarie 1866. Așa, spre exemplu, prin proiectul interpretativ s-a propus să nu aibă loc alegeri pentru senat în acele colegii ce nu puteau întruni un minimum de 25 de alegători. Or, după cum recunoștea fruntașul conservator George Costaforu, aproape nici unul din aceste colegii nu avea 25 de alegători⁴⁸. În acest fel, acceptarea proiectului interpretativ ar fi avut drept consecință firească desființarea senatului. Acest fapt ar fi avut urmări din cele mai însemnate pentru viața politică din România. Modificarea legii electorale și desființarea senatului ar fi echivalat cu înfrângerea politică a moșierimii conservatoare și cu împingerea ei pe un plan secundar în cadrul regimului⁴⁹.

Planurile radicalilor însă n-au putut fi puse în practică. Adunarea deputaților, dominată de radicali, a votat proiectul interpretativ în ședința sa din 11 martie 1868⁵⁰. Acest succes inițial n-a putut fi însă exploatat, deoarece, în urma retragerii silite a radicalilor de la conducere, noul guvern, prezidat de conservatorul D. Ghica, a retras proiectul interpretativ din dezbaterile senatului⁵¹. Cu toate protestele deputaților și senatorilor radicali primul ministru a refuzat să mai revină asupra acestei chestiuni⁵².

Încercarea radicalilor de a modifica constituția a eșuat, dar n-a rămas fără urmări. După cum se știe, retragerea radicalilor de la conducere, în momentul în care aveau majoritatea în corpurile legiuitoare, s-a datorat, în cea mai mare

⁴⁴ „Românul”, X, din 23 septembrie 1866, p. 663; Ibidem, din 10 octombrie 1866, p. 693—694.

⁴⁵ V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870) (I)*, în „An. Inst. de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, VII, 1970, p. 159—160.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ „Țara”, II, nr. 24 din 7 februarie 1868, p. 113; Ibidem, nr. 28 din 29 februarie 1868, p. 119; Ibidem, nr. 105, din 15 iunie 1868, p. 444.

⁴⁸ „Monitorul oficial”, nr. 7, din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

⁴⁹ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 160—161.

⁵⁰ „Monitorul oficial”, nr. 60, din 15/27 martie 1868, p. 388.

⁵¹ Ibidem, nr. 10 din 15/27 ianuarie 1869, p. 58.

⁵² V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 161.

măsură, presiunilor exercitate de puterile garante, care erau nemulțumite de politica internă și externă promovată de reprezentanții acestei grupări. Totuși, în explicarea retragerii guvernului radical, prezidat de generalul N. Golescu, nu putem face abstracție de poziția domnitorului. Acesta, în anii 1867—1868, s-a convins tot mai mult de faptul că gruparea radicală urmărea să-și asigure preponderența în cadrul noului regim. Realizarea acestui deziderat ar fi avut consecințe însemnate și pentru poziția lui Carol de Hohenzollern, deoarece radicalii urmăreau să-i restrângă prerogativele pentru a nu-i îngădui să se amestece activ în politica internă și externă. Faptul ne este confirmat, între altele, chiar de atitudinea unor miniștri radicali, care nu țineau prea mult seama de șeful statului. Așa, spre exemplu, ministrul de război, colonelul Adrian nu respecta dispozițiile domnitorului în ceea ce privește organizarea armatei. Neliniștit de această atitudine și de extinderea influenței radicalilor în rândul ofițerilor, Carol I i-a cerut colonelului Adrian să-și prezinte demisia⁵³. Ascendenta acestei grupări, ai cărei reprezentanți nu au ezitat să poarte tratative cu prințul Napoleon în vederea unei eventuale înlăturări a domnitorului⁵⁴, l-a determinat pe Carol de Hohenzollern să se apropie de conservatori și să încerce revizuirea constituției și instituirea unei domnii autoritare⁵⁵. La aceasta au contribuit, firește, și alți factori. Astfel, după înlăturarea radicalilor, M. Kogălniceanu, ministru de interne în noul guvern și, totodată, conducătorul unei puternice grupări liberal moderate, și-a afișat deschis intenția modificării constituției⁵⁶. Intențiile noului ministru de interne se asemănau, în mare măsură, cu cele urmărite de radicali în 1867—1868. M. Kogălniceanu, partizan al continuării operei de reforme se pronunța categoric pentru lărgirea democrației burgheze⁵⁷, ceea ce, în mod firesc, nu putea conveni unui domnitor ce făcea eforturi pentru a ajunge la un regim autoritar. Convins că nici una din grupările liberale nu-i va îngădui acest lucru, domnitorul a căutat să găsească sprijin, în interior la grupările conservatoare, iar în exterior la puterile garante.

Această orientare a fost influențată, într-o măsură substanțială, și de frământările sau mișcările antidinastice, care au atins un înalt grad de intensitate în anii 1868—1870. Mișcarea opoziționistă, întreținută cu precădere de liberalii radicali, avea în vedere, într-o conjunctură socotită favorabilă, înlăturarea lui Carol de Hohenzollern și aducerea unui domnitor care să corespundă mai bine vederilor principalelor grupări politice din țară.

Confruntat cu atâtea adversități, cărora putea tot mai greu să le facă față, domnitorul în afara orientării spre conservatori, se arăta tot mai preocupat de revizuirea constituției și de instituirea unei dictaturi menite să salveze un tron amenințat din toate părțile. Mișcarea de la Ploiești, din august 1870, dar mai ales achitarea celor implicați în procesul de la Tîrgoviște⁵⁸, a avut darul să reliefeze acuitatea conflictului existent în viața politică a României. În aceste condiții, domnitorul, sprijinit numai de o parte a conservatorilor, a încercat să-și consolideze situația printr-un apel disperat la puterile garante. Astfel, la 26 noiembrie/8 decembrie 1870 suveranii Angliei, Austriei, Italiei, Prusiei și Rusiei au fost informați de faptul că domnitorul se simtea depășit de evenimente și „nu mai putea stăpîni patimile partidelor politice”⁵⁹. Mai mult decît atât, Carol I, preocupat numai de păstrarea tronului, a cerut acestor suverani ca forma de organizare a regimului politic din România să fie discutată la conferința ce urma să fie convocată la Londra pentru revizuirea tratatului de la Paris din

⁵³ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 17/1868, f. 1.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53.

⁵⁵ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 168—169.

⁵⁶ „Adunarea Națională”, 1, nr. 1, din 11 mai 1869.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Memoriile*, V, p. 103.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 109.

1856. Totodată, el cerea acestor puteri să modifice starea de lucruri din România pentru a-i permite instituirea unui regim autoritar sau chiar o dictatură personală⁶⁰. Preocupat numai de propriile-i interese, Carol de Hohenzollern n-a ezitat să ceară rediscutarea organizării statului român într-o conferință europeană, ceea ce echivala, în împrejurările de atunci, cu un adevărat act de trădare a intereselor naționale. Rediscutarea regimului politic din România putea avea consecințe din cele mai grave. Unele puteri garante, cum ar fi Austro-Ungaria sau Turcia, au căutat să profite de acest prilej pentru a impune desfacerea Unirii și numirea a doi domnitori autohtoni, care să depindă întru totul de Poarta otomană⁶¹.

Paralel cu acest demers, care a stîrnit vii proteste în țară, Carol I a pregătit un amplu memoriu ce urma să fie publicat în momentul abdicării⁶². Acest memoriu, elaborat înainte de trimiterea scrisorilor către suveranii celor cinci puteri menționate, nu a mai fost dat publicității din motive ce sînt cunoscute. Redactat în limba franceză, el s-a păstrat, totuși, printre documentele ce ne-au rămas de la Carol I. Spre deosebire de cel din 1867, memoriul din 1870 este mult mai amplu, are 36 de file, iar informațiile cuprinse în el prezintă un real interes pentru întreaga problematică a perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară.

Acest memoriu, pregătit pentru a fi prezentat puterilor garante, debutează prin analiza succesiunii formațiunilor guvernamentale ce s-au perindat la conducerea statului din momentul sosirii lui Carol în România pînă la constituirea celui de al treilea minister prezidat de Ion Ghica⁶³. Scurtul istoric al acestor schimbări ministeriale era destinat, în esență, să demonstreze puterilor europene existența unei acute crize politice, manifestată printr-o „instabilité désespérante, agitation fébrile, perpétuelle et stérile, anarchie et désordre croissant”⁶⁴.

Cauzele acestei situații sînt căutate, cu precădere, în pretinsa discrepanță existentă între stadiul de dezvoltare al poporului român și caracterul prea liberal al instituțiilor cu care a fost înzestrată țara. Pentru a demonstra veridicitatea acestei teze, autorul memoriului a procedat la o amplă analiză asupra situației social-politice și economice a României acelei vremi. Analiza a fost întreprinsă cu scopul expres de a reliefa faptul că în țară nu exista nici o forță politică capabilă să înțeleagă spiritul noilor instituții și, ca urmare, lipsa uneia din condițiile esențiale pentru a le da acestora un conținut corespunzător.

Țărănimea, spre exemplu, clasa cu care se începea analiza structurii sociale a României, deși eliberată din iobăgie, nu era socotită o forță politică reală, întrucît legea electorală o menținea în stare de inferioritate și nu-i îngăduia să-și trimită reprezentanții în parlament. Ca urmare a acestui fapt, țărănimea, deși constituia majoritatea populației, era împinsă pe ultimul plan al vieții politice, neputînd vota decît prin delegați, în cadrul unui singur colegiu. Pornind de la această realitate, care nu poate fi contestată de nimeni, autorul memoriului, care cunoștea bine realitățile României, a subliniat, și pe bună dreptate, faptul că țărănimea nu putea beneficia nici de colegiul al IV-lea, unde, de regulă erau aleși reprezentanții altor categorii sociale⁶⁵. Aceste adevăruri nu exprimau o anumită compasiune pentru țărăni, ci un interes politic bine definit. Carol de Hohenzollern urmărea, pe această cale, să demonstreze că majoritatea populației țării, și anume țărănimea nu beneficia cu nimic de pe urma instituțiilor liberale pe care, în plus, nici nu le înțelegea, lipsită fiind nu numai de drepturi politice, dar și de cultura necesară. Folosindu-se cu abilitate

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*. VI, p. 14, 22.

⁶² *Ibidem*, V, p. 103—104.

⁶³ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. 12/1871, f. 8—9.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 9—10.

de asemenea argumente, autorul memoriului din 1870, căuta să acrediteze teza potrivit căreia instituțiile liberale introduse, prin imitație în România, nu erau decât forme goale ce trebuiau înlăturate pentru a face loc unui regim corespunzător stadiului de dezvoltare al acestui popor, ce a pășit, chipurile, prea devreme pe drumul civilizației.

Singura clasă socială, care ar fi putut juca un rol important pe plan politic, era considerată moșierimea. Această clasă, deși reprezenta doar o minoritate, se găsea, de fapt, după cum se sublinia în memoriu, „en possession de tous les avantages qui déterminent une position dominante”⁶⁶. Această apreciere pornea, firește, de la o anumită realitate, și anume, de la ponderea economică și politică pe care o avea moșierimea în cadrul statului⁶⁷. Preferința manifestată față de moșierime nu era întâmplătoare. Încă de la începuturile domniei sale, Carol I s-a simțit atras înspre grupările conservatoare, care s-au arătat mai receptive față de pretențiile domnitorului în ceea ce privește obținerea unor prerogative cât mai largi cu putință⁶⁸. Așa se explică, între altele, regretele exprimate în memoriu în legătură cu lipsa de unitate a grupărilor conservatoare, care, datorită rivalităților dintre ele, nu se puteau uni într-un partid capabil să devină principala forță politică în cadrul statului⁶⁹. Este adevărat, se sublinia în memoriu, că „du côté des Blancs ou conservateurs se trouve... presque tous les propriétaires et ce qu'il y a de plus instruit dans la pays, mais ce parti de l'ordre n'a plus, d'autre lien que l'incompatibilité générale des habitudes et des vues de ses membres avec celles de ses adversaires. Sans guide et sans chef, depuis la mort du ministre Barbu Catargiu ... il ne forme”, se nota în continuare, „à proprement parler un parti, et les rivalités, qui les divisent, permettent de la considérer, tout au plus, comme un assemblage de coteries, n'ayant de commun que la couleur du drapeau”⁷⁰.

Transformarea moșierimii în principala forță politică din cadrul statului era greu de realizat nu numai datorită disensiunilor existente, atunci, între grupările conservatoare. Adevărata cauză era de altă natură și autorul memoriului, cu toată preferința manifestată față de această clasă, s-a văzut silit să recunoască faptul că moșierimea nu putea căpăta ascendent în țară, întrucât nu era favorabilă introducerii unor noi reforme, de natură să permită o dezvoltare mai rapidă a capitalismului⁷¹. Dimpotrivă, reprezentanții moșierimii, pentru a-și păstra cât mai multă vreme pozițiile economice și politice, preferau menținerea stării de lucruri existentă, pe care o considerau mai mult decât favorabilă realizării unor aspirații ce se reduceau doar la „une vie de luxe ou de caprice”⁷². Preocupată de interese atât de limitate și lipsită de pregătirea necesară pentru a desfășura o activitate productivă, moșierimea, după cum se sublinia și în memoriul analizat de noi, devenea, tot mai mult, o clasă parazită și refractară la orice reforme importante. Ca urmare a acestui fapt, moșierimea refuza să facă investiții chiar în agricultură, mulțumindu-se cu veniturile obținute din arendă⁷³, venituri pe care le cheltuia, în mod neproductiv, în țară sau străinătate⁷⁴.

Demn de remarcat este faptul că nici activitatea desfășurată pe plan politic de reprezentanții moșierimii nu s-a bucurat de aprecieri mai favorabile. Între altele, conservatorii erau acuzați că au făcut din politică doar „une affaire

⁶⁶ Ibidem, f. 10—11.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ V. R u s s u, *op. cit.*, 153—154.

⁶⁹ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 13.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, f. 17—18.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

d'intérêt ou un divertissement, plutôt comme un sujet d'étude ou une affaire de conscience" ⁷⁵. Această moșierime divizată, înclinată mai mult spre petreceri și intrigi politice, refractară, atunci, introducerii unor noi reforme, nu era socotită de Carol I drept o forță care să-i asigure, singură, consolidarea tronului. Critica severă, făcută la adresa moșierimii, deși îndreptățită în cea mai mare parte, era izvorită din rațiuni bine definite. Nu era vorba aici doar de reliefaarea citorva din tarele acestei clase sociale, ci de ceva mai mult. Domnitorul, dornic să obțină schimbarea regimului, urmărea să demonstreze prin orice mijloace, faptul că nici măcar moșierimea, care ar fi trebuit să constituie un element de ordine, nu-l putea ajuta în realizarea unei stabilități interne, atîta vreme cît se mențineau constituția de la 1866. În condițiile în care țărănimea nu reprezenta o forță politică reală, iar moșierimea era măcinată de contradicții, nu putea rămîne, logic, decît o singură cale pentru asigurarea stabilității interne, și anume, un regim autoritar sau dictatura personală.

Pentru a dovedi că această soluție a devenit de o necesitate stringentă, autorul memoriului menționat a recurs și la alte argumente. Printre altele, în pofida realității, s-a încercat acreditarea tezei potrivit căreia în România, chipurile, burghezia autohtonă era aproape inexistentă și, ca atare, lipsită de orice însemnătate pe plan politic. Aici era căutată una din cauzele esențiale ale instabilității politice, întrucît, conchidea autorul memoriului, „il est reconnu que de nos jours, un Etat où la bourgeoisie ne trouve point sa place et où l'opinion publique est incertaine, flotte sur la mer orageuse des passions populaires et des rivalités politiques comme un navire sans lest et sans boussole" ⁷⁶.

O țară cu o asemenea structură politică, era socotită total nepregătită pentru un regim parlamentar de natura celui stabilit prin constituția de la 1866. Negația era împinsă atît de departe, încît, autorul memoriului nu se sfîia să pretindă că în România lipseau aproape complet oamenii politici capabili să formeze un guvern viabil, deoarece toate grupările, liberale sau conservatoare, nu erau mîinate, în acțiunile lor, decît „par des ambitions, des convoitises et d'autres intérêts tout personnels" ⁷⁷. De fapt, în genere, nici nu se admitea existența unor grupări politice bine definite considerîndu-se că cei care se ocupau cu treburile publice erau împărțiți „en deux camps, dont la composition se modifie tous les jours par un mouvement incessant de trasfuges, prenant ou subissant tour à tour le rôle d'assiégeants où d'assiégés" ⁷⁸, în funcție de ambițiile și interesele personale pe care le urmăreau.

O singură excepție se făcea, totuși, pentru gruparea liberal radicală condusă de I. C. Brătianu și C. A. Rosetti. Radicalii, deși apreciați că ar reprezenta doar „ce que l'on pourrait appeler le prolétariat de la classe dominante", erau socotiți, datorită organizării și disciplinei, drept cea mai însemnată grupare politică din țară. Conduși cu abilitate de I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, bine organizați în județe, și avînd influență asupra opiniei publice, radicalii reprezentau o forță politică serioasă de care Carol I a trebuit să țină seama în conducerea statului ⁷⁹.

Într-adevăr, numeroase alte informații confirmă veridicitatea acestor aserțiuni formulate în memoriul din 1870. Totuși, s-ar părea că nu forța politică a radicalilor, ci alte cauze l-ar fi determinat pe Carol I să colaboreze, într-un anumit moment, cu această grupare. Revelatoare în acest sens ni se pare legătura strînsă ce se stabilește între colaborarea domnitorului cu radicalii și concesiunea Strousberg. Astfel, autorul memoriului, unul din cei mai informați oameni ai epocii, consideră că ascendentul radicalilor s-a datorat, în mare măsură,

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, f. 12.

⁷⁷ Ibidem, f. 14.

⁷⁸ Ibidem, f. 13.

⁷⁹ Ibidem, f. 14—15.

faptului că numai această grupare, prin conducătorul ei, I. C. Brătianu, s-a angajat să asigure o majoritate parlamentară favorabilă votării concesiunilor de căi ferate către un consorțiu prusian⁸⁰. Radicalii s-au folosit însă de problema concesiunilor, doar pentru a ajunge la conducere, întrucât ei urmăreau, pe această cale, să-și înfăptuiască unele obiective pentru care militau de mai multă vreme. Într-adevăr, votarea concesiunii Strousberg, care îl interesa în mod deosebit pe domnitor, a fost târăgănată, dar radicalii, o dată ajunși la putere, au făcut serioase eforturi pentru a se impune pe primul plan al vieții politice, încercând, chiar, să limiteze atribuțiile domnitorului⁸¹. În aceste condiții, regimul parlamentar a devenit și mai jenant pentru Carol I, care își vedea tronul amenințat în fața „de l'audace et de la tyrannie croissant des chefs du parti rouge”⁸². Năiniștit de ascendentul radicalilor care n-au ezitat să poarte tratative cu prințul Napoleon pentru o eventuală schimbare a domnitorului⁸³, Carol I s-a grăbit, în noiembrie 1868, să renunțe la colaborarea cu această grupare politică⁸⁴. Această experiență, la care s-au adăugat acțiunile antidinastice organizate de radicali, l-au convins tot mai mult pe Carol de Hohenzollern că menținerea tronului era problematică dacă nu reușea să instituie o dictatură personală.

În vederea realizării acestui obiectiv s-a scontat foarte mult pe sprijinul puterilor garante, întrucât se știa că principalele grupări politice din interior nu erau dispuse să-l sprijine pe domnitor în această acțiune de schimbare completă a regimului existent. Liberalii de toate nuanțele preferau să încerce răsturnarea lui Carol I, decât să-i permită revizuirea constituției și instituirea unei dictaturi. Semnificativ în acest sens este declarația primului ministru, Ion Ghica, care, întrebat fiind de șeful statului, n-a ezitat să-i facă cunoscut acestuia că, între domn și constituție, „constituția va fi preferată”⁸⁵. Această declarație categorică, care este ilustrativă pentru reliefaarea raporturilor existente, atunci, între domnitor și liberali, nu exprima doar un punct de vedere singular. Este adevărat că Ion Ghica nu avea partizani numeroși în țară și din această cauză el nu a reușit niciodată să-și asigure majorități de orientare liberal moderată în corpurile legiuitoare. Așa s-ar explica, între altele, de ce Ion Ghica nu a putut juca, după 1859, un rol de primă mână în viața politică a țării. Faptul acesta nu trebuie însă să ne inducă în eroare. În 1870 Ion Ghica a ajuns la conducere ca reprezentant al unei coaliții constituite din principalele grupări liberale și el a fost impus ca prim-ministru, într-un moment de acută criză politică⁸⁶. Constituirea guvernului prezidat de Ion Ghica, făcută într-o manieră ce nu se încadra, aproape de loc, în limitele constituționalismului burghez, reliefa acuitatea conflictului existent nu numai între liberali și domnitor. Era vorba de ceva mai mult, și anume, de faptul că divergențele dintre grupările liberale și conservatoare ajunseseră la un punct culminant și ambele tabere, aflate de multă vreme în conflict, se așteptau la un deznodământ al luptei pentru putere. Semnificativ, pentru acel moment de criză politică, este și faptul că, în 1870, domnitorul n-a putut uza de prerogativele sale pentru a numi un minister. Ion Ghica a ajuns prim-ministru într-o manieră puțin obișnuită, și anume, după consultarea prealabilă, în ședințe secrete, a corpurilor legiuitoare⁸⁷.

⁸⁰ Ibidem, f. 15—16.

⁸¹ Ibidem, f. 17.

⁸² Ibidem.

⁸³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 61—62.

⁸⁴ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 144.

⁸⁵ *Istoria României*, IV, p. 556.

⁸⁶ Ibidem, p. 555.

⁸⁷ „Pressa”, III, nr. 278 din 17 decembrie 1870, p. 1109—1110; Ibidem, nr. 279 din 18 decembrie 1870, p. 1113.

Noul prim-ministru, acceptat de nevoie de Carol I, și bănuir că ar urmări răsturnarea acestuia⁸⁸, se bucura, în 1870—71, de sprijinul principalelor grupări liberale și exprima, în problema constituției, un punct de vedere colectiv ce nu putea fi neglijat de un domnitor confruntat, continuu, cu ostilitatea manifestă a majorității oamenilor politici.

Izolată în interior, unde nu putea conta, cu certitudine, decât pe sprijinul unei părți a conservatorilor, reprezentată de B. Boerescu, G. Costaforu sau M.C. Epu-reanu⁸⁹, Carol I a căutat să-și consolideze poziția în România cu sprijinul acelor puteri garante, care îi stimulau planurile de revizuire a constituției. Certitudinea înfringerii Franței, în războiul din 1870—1871, l-a încurajat foarte mult pe acest membru al ramurii cadete a Hohenzollernilor, întrucât el spera că o victorie germană va produce o schimbare radicală a raportului de forțe pe plan european⁹⁰. În aceste condiții apelul la puterile garante avea mai mult un caracter formal, deoarece, în concepția domnitorului, viitorul congres de pace, dacă s-ar fi întrunit, ar fi fost dominat, cu autoritate, de Germania, care începea să fie socotită, deși prematur, drept principala putere continentală. În noua constelație europeană se părea, cel puțin la o analiză superficială a evenimentelor, că existau condiții optime pentru schimbarea regimului politic din România în sensul dorit de Carol I. Așa, s-ar explica, între altele, de ce, la sfârșitul anului 1870 și la începutul celui următor, asistăm la înmulțirea demersurilor menite să convingă principalele puteri europene asupra necesității instituirii unui regim mai adecvat, chipurile, stadiului de dezvoltare al României.

De remarcat, în același timp, și un alt fapt. Problema revizuirii constituției nu a fost pusă numai sub raportul necesităților interne ale României. Puterile europene dar mai ales imperiile vecine, trebuiau convinse că nu erau în joc doar interesele personale ale domnitorului, care, chipurile, nu făcea mare caz de menținerea unui tron ce nu i-ar fi adus decât neplăceri și amărăciuni⁹¹. Autorul memoriului se străduia să dovedească, și aceasta nu întâmplător, că schimbarea regimului din România era de interes european, spre a se putea evita, pe această cale, ivirea unor complicații nedorite în centrul și sud-estul Europei⁹². Regimul parlamentar care ar fi căpătat în România „le caractère d'un régime démoralisant, corrompé et funeste”⁹³, oferea, opina autorul memoriului, posibilități prea largi de acțiune elementelor dominate de tendințe revoluționare și anarhice, fapt ce ar fi contravenit, flagrant, intereselor acelor puteri garante ce urmăreau menținerea și apărarea ordinii.

Pentru atingerea acestui obiectiv, nu era întrevăzută decât o singură soluție: revizuirea completă a constituției de la 1866 pentru a se putea ajunge, pe această cale, la instaurarea unui regim autoritar⁹⁴. Revizuirea, se sublinia în memoriu, urma să se facă de parlament sau de puterile garante⁹⁵. Or, știut fiind că o majoritate parlamentară, favorabilă revizuirii era greu de realizat, rolul principal, în această acțiune, urma să revină, firește, marilor puteri europene.

După această încercare teoretică, de justificare a necesității unei schimbări de regim în România, urmau, după cum era de așteptat, un șir de propuneri concrete, care evidențiază, cât se poate de clar obiectivul urmărit de domnitor. Din capul locului, se impune să subliniem că principalele propuneri, cuprinse în memoriul din 1870, aveau în vedere, în esență, întărirea excesivă a puterii execu-

⁸⁸ *Memoriile*, VI, p. 9.

⁸⁹ Bibl. Acad., Mss., Arhiva Ion Ghica. Corespondență, nr. 29, 477.

⁹⁰ *Memoriile*, V, p. 96, 99.

⁹¹ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 23.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, f. 19.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 23.

⁹⁵ *Ibidem*.

tive și înzestrarea domnitorului cu prerogative mult mai largi decât cele prevăzute prin constituția de la 1866.

În vederea realizării acestor obiective se propunea, între altele, înființarea unui Consiliu de stat, căruia urma să-i revină un rol extrem de important în cadrul noului regim. Consiliul de stat, înzestrat cu atribuții din cele mai importante, trebuia, între altele, să elaboreze proiecte de lege pornite din inițiativa domnitorului și să supună unui atent examen legile votate în parlament, înainte de a fi propuse spre sancționarea șefului statului. Totodată, acestui consiliu, în colaborare, firește, cu domnitorul, i-ar fi revenit și dreptul de a da decrete-legi, ceea ce dovedește, o dată în plus, rolul important ce urma să-i revină acestui organ înzestrat cu împuterniciri legislative și executive⁹⁶. Înființarea unui Consiliu de stat, fapt ce nu constituia chiar o inovație pentru România, deoarece un asemenea organ a existat în ultima parte a domniei lui Cuza, ar fi avut drept rezultat diminuarea rolului parlamentului, care urma să fie și el reorganizat, și sporirea atribuțiilor puterii executive. Nu era vorba însă de o revenire la starea de lucruri existentă după lovitură de stat de la 2 Mai 1864. Atunci, după cum se știe, Al. I. Cuza s-a folosit de dictatură pentru a înfringe rezistența moșierimii și a introduce marile reforme ce au jucat un rol atât de important în făurirea bazelor României moderne. Consiliul de stat, creat după 2 Mai 1864, l-a ajutat pe Cuza în această operă și nu a servit doar ca instrument necesar pentru consolidarea tronului. În 1870 însă, preocuparea pentru crearea unui Consiliu de stat izvoră din rațiuni de altă natură. Noul domnitor se simțea amenințat nu de conservatori, care i-au făcut cea mai îndrăznită opoziție lui Cuza, ci de liberali, de reprezentanții acelor forțe social-politice ce erau, încă, interesate în continuarea operei de reforme în sens burghez. Or, Consiliul de stat, în concepția lui Carol I, trebuia să constituie instrumentul necesar pentru stăvilirea acestor tendințe spre a se diminua, pe această cale, influența grupărilor liberale în conducerea statului.

Această ipoteză este confirmată, credem noi, de propunerile ce aveau în vedere modificarea legii electorale. Legea electorală de la 1866, deși a dat câștig de cauză conservatorilor, nu-i convenea domnitorului deoarece, cu toate limitele ei, în anumite condiții, datorită ingerințelor administrației, liberalii, aflați la conducere, puteau să-și asigure majorități parlamentare substanțiale. Pentru a restrânge posibilitățile de participare la viața politică a grupărilor ce i-au făcut opoziție, domnitorul intenționa să restrângă foarte mult dreptul de vot. Astfel, cele patru colegii, care desemnau membrii Adunării deputaților, acolo unde liberalii puteau mai ușor să-și asigure majorități, urmau să fie reduse la două. Departajarea alegătorilor în cele două colegii era făcută pe bază de cens. În primul colegiu, unde se vota direct, puteau intra doar alegătorii ce aveau un venit de 5.000 lei noi. La colegiul al doilea puteau vota, dar în două grade, toți cei ce plăteau un impozit către stat și îndeplineau toate condițiile prevăzute în legea electorală⁹⁷. Adunarea deputaților, conform propunerilor cuprinse în memoriu, trebuia să aibă 164 de membri. Fiecare județ urma să desemneze câte 4 deputați, adică 2 de colegiu electoral. În același timp, se prevedea ca 13 orașe mai importante să desemneze 36 de deputați⁹⁸. La rândul său, Senatul, conceput ca un corp conservator, urma să fie reorganizat, în sensul că majoritatea membrilor săi trebuiau numiți direct de domnitor.

Modificarea sistemului electoral și reorganizarea corpurilor legiuitoare, trebuia să ducă, în ultimă instanță, la creșterea influenței puterii executive în detrimentul celei legislative. Aceasta urma să constituie, în mod firesc, una din premisele necesare pentru instaurarea unui regim de dictatură. Ajutat de Consiliul de stat, în care n-ar fi putut intra decât oamenii săi de încredere, și sprijinit de un Senat cu membrii numiți, domnitorul și-ar fi asigurat o poziție dominantă în cadrul statului, ceea ce i-ar fi permis să contracareze orice manifestări opozițio-

⁹⁶ Ibidem, f. 28—29.

⁹⁷ Ibidem, f. 34.

⁹⁸ Ibidem, f. 35.

niste față de orientarea pe care dorea să o imprimă în politica internă și externă a țării. Planurile urmărite de domnitor nu se opreau însă aici. Este adevărat că prin crearea Consiliului de stat și numirea senatorilor s-ar fi consolidat poziția domnitorului. Rămânea însă o Adunare a deputaților cu membrii aleși, care, cel puțin teoretic, putea să aibă o oarecare independență față de șeful statului. Or, tocmai în acest corp legiuitor, unde reprezentarea diferitelor categorii sociale era mai largă decât în Senat, s-au născut, în anumite împrejurări, acțiuni opoziționiste față de Carol I. În această experiență își găsește originea preocuparea domnitorului de a limita posibilitățile de pătrundere în Cameră a reprezentanților anumitor grupări politice. Reorganizarea colegiilor electorale, în sensul indicat de memoriul din 1870, trebuia să răspundă tocmai acestor preocupări. Această reorganizare avea în vedere, în ultimă instanță, o modificare a componenței Adunării deputaților prin favorizarea elementelor conservatoare, care se arătaseră, de asemenea, nemulțumite de libertățile prea largi cuprinse în constituția de la 1866. Propunerile referitoare la schimbarea sistemului electoral demonstau, în esență, existența unor serioase preocupări în legătură cu soluționarea unui adânc conflict politic prin asigurarea ascendențului reprezentanților acelor forțe sociale ce nu doreau un ritm rapid de dezvoltare a capitalismului în România.

În sprijinul acestor considerații pot fi aduse și alte argumente. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, au folosit presa, și aceasta nu arareori, ca una din principalele arme de luptă îndreptate împotriva domnitorului. Campaniile ostile, organizate de „Românul”, „Perseverența” sau „Democrația”, l-au nemulțumit și neliniștit pe Carol I, care cunoștea suficient de bine influența ce o aveau radicalii asupra populației orășenești din principalele centre ale Munteniei. De aceea, pentru a se restrânge posibilitățile de acțiune ale liberalilor s-a propus, între altele, luarea unor măsuri menite să ducă la limitarea licenței presei⁹⁹. Pe linia acestor preocupări se înscriu și măsurile preconizate pentru reorganizarea armatei. Interesul manifestat pentru armată nu este deloc întâmplător. Aparent, la o analiză superficială a faptelor, s-ar putea crea impresia că reorganizarea armatei nu ar avea nici o legătură cu schimbarea regimului și problema puterii. În realitate, aceste chestiuni sînt strîns legate între ele. În 1870, după cum se știe, organizarea armatei române se afla sub semnul legii din 1868, care fusese elaborată de către radicali. Forma de organizare, dar mai ales influența exercitată de radicali asupra unei mari părți a ofițerilor, nu-i convenea domnitorului, care înclina, tot mai mult, să urmeze sfaturile lui Bismarck în ceea ce privește constituirea unei armate redusă numeric, însă supusă și credincioasă șefului statului. De aceea, nu întâmplător, între măsurile socotite necesare pentru consolidarea poziției domnitorului figurau și acelea referitoare la reducerea numărului ofițerilor și reorganizarea armatei. Această măsură părea a fi necesară și din alte motive. Astfel, unul din corpurile armatei, și anume garda națională, a provocat, deseori, nemulțumire și neliniște datorită amestecului activ în conflictele politice. În anumite orașe, cum ar fi Ploiești, Pitești sau Craiova, intervenția gărzilor naționale în luptele politice s-a apropiat, uneori, de adevărate acte de rebeliune¹⁰⁰. Ca urmare a acestui fapt, puterea centrală s-a văzut silită, în mai multe rânduri, să procedeze la dezarmarea sau chiar dizolvarea gărzilor naționale din centrele amintite. Înființată din inițiativa și la stăruința radicalilor, garda națională s-a aflat, în cele mai multe centre urbane, sub influența reprezentanților acestei grupări. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri s-a propus, în 1870, desființarea gărzii naționale și înlocuirea ei cu o miliție după modelul celei existente în Elveția¹⁰¹.

În categoria măsurilor propuse pentru întărirea autorității domnitorului se înscriu și acelea referitoare la funcționarii superiori. Aceștia, pentru a fi scoși

⁹⁹ Ibidem, f. 32.

¹⁰⁰ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, II, în loc. cit., VIII, 1971, p. 77—79.

¹⁰¹ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 33.

de sub influența grupărilor politice urmau să fie numiți direct de domnitor¹⁰². Se urmărea, în acest fel, limitarea posibilităților de acțiune a prefecților sau altor funcționari superiori și asigurarea condițiilor necesare în vederea exercitării unui control serios al puterii centrale, asupra acestei categorii ce urma să depindă, prin numire, direct de domnitor. Tendința de centralizare și de întărirea a autorității domnitorului este atât de evidentă încât socotim de prisos orice alte comentarii.

Propunerile referitoare la înființarea Consiliului de stat, numirea senatorilor, mărirea censului electoral, restrângerea libertății presei, reorganizarea armatei sau numirea funcționarilor superiori erau subsumate realizării unuia și aceluiași obiectiv: limitarea rolului grupărilor politice și instituirea unei domnii autoritare. Alături de aceste propuneri, al căror sens nu este greu de surprins, întâlnim și altele ce nu par a avea o legătură directă cu preocupările de modificare a regimului politic din România. Așa, spre exemplu, interesant este faptul că memoriul din 1870 acorda o atenție specială desființării clauzelor restrictive referitoare la cumpărarea proprietăților rurale de către străini. Astfel, articolul 3 din constituția de la 1866, care interzicea străinilor să cumpere proprietăți în România, este considerat drept absurd întrucât la noi ar fi existat terenuri agricole din abundență, dar nu puteau fi pe deplin valorificate din cauza insuficienței brațelor de muncă¹⁰³.

În stadiul actual al cercetărilor este dificil de precizat ce anume urmărea domnitorul prin propuneri de această natură. De aceea, constrînși de lipsa unor informații mai exacte o să ne mărginim doar la formularea unor ipoteze. Cert este faptul că domnitorul s-a arătat interesat, în mai multe rânduri, de problema vânzării domeniilor statului și de înlăturarea restricțiilor ce-i opreau pe străini să cumpere proprietăți rurale în România. Între altele, în memoriul din 1867 se propunea, spre exemplu, elaborarea unei legiuri care să permită vânzarea rapidă și eficientă a domeniilor statului. Propunerea a fost motivată, atunci, prin rațiuni de natură financiară¹⁰⁴. Or, după opinia noastră, tocmai argumentele de această natură ridică serioase semne de întrebare în legătură cu intențiile urmărite de domnitor. Astfel, este cunoscut faptul că în 1866, Adunarea constituantă a votat o lege referitoare la vânzarea unei părți din domeniile statului pînă la acoperirea sumei de 75.000.000 lei¹⁰⁵. În virtutea acestei legiuri, motivată tot prin rațiuni de natură financiară, s-a contractat împrumutul Oppenheim, menit să acopere, pînă la aplicarea legiurii, datoria flotantă. Această lege, de altfel neaplicată, nu-l satisfăcea pe autorul memoriului din 1867, care solicita o înstrăinare rapidă și totală a domeniilor statului¹⁰⁶. Dacă ținem seama de suprafața și valoarea domeniilor statului ne vine greu să admitem faptul că propunerea vânzării lor rapide și totale s-ar fi datorat numai unor rațiuni de natură financiară. Problema pare a fi ceva mai complexă, întrucât se știe că domeniile statului nu erau menținute doar ca un mijloc de echilibrare a bugetului statului sau ca o rezervă necesară acoperirii datoriei flotante. Funcționalitatea și destinația lor era cu totul de altă natură. Este adevărat că prin arendare ele aduceau un important venit ce putea fi utilizat pentru echilibrarea bugetului sau în alte scopuri, dar nu aici trebuie căutată adevărata lor menire. Ele constituiau, în esență, o supapă de siguranță pentru garantarea intangibilității marii proprietăți private și de aceea, nu întâmplător, au ocupat un loc important în politica agrară a liberalilor și conservatorilor pînă la primul război mondial. Prin vânzarea lor treptată, în loturi mari sau mici, s-a încercat, parțial, satisfacerea nevoii de pămînt a țărănimii și abaterea atenției acesteia de la marea proprietate privată, declarată sacră și inviolabilă după 1864. Ca urmare a

¹⁰² Ibidem, f. 29.

¹⁰³ Ibidem, f. 27.

¹⁰⁴ Ibidem, dos. nr. 22/1867, f. 4—5.

¹⁰⁵ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țaranii*, București, 1907, p. 465.

¹⁰⁶ Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 5.

acestui fapt, vânzarea rapidă și totală a domeniilor statului ar fi avut însemnate consecințe de ordin social-economic. În același timp, acordarea dreptului străinilor de a cumpăra proprietăți rurale ar fi lovit puternic în moșierime, care, după cum se știe, avea numeroase domenii ipotecate la diferiți cămătari. Scopul real al propunerilor de această natură este greu de bănuț. Nu este exclus ca domnitorul să fi uzat de aceste propuneri pentru a exercita o presiune asupra claselor dominante, spre a le sili să devină mai concesive față de intențiile sale de a-și consolida tronul.

Deosebit de important ni se pare faptul că domnitorul nu a urmărit numai schimbarea regimului pe plan intern, ci s-a arătat preocupat, în același timp, și de modificarea statutului juridic internațional al statului român. Astfel, în memoriul din 1870 se propunea capitalizarea tributului către Turcia și neutralizarea României, care să aibă, în viitor, un statut juridic internațional asemănător cu cel al Belgiei. În același timp, se revendica dreptul de reprezentanță diplomatică, precum și cel de a emite decorații¹⁰⁷. Se încerca, în acest fel, practic, obținerea independenței pe cale diplomatică. Realizarea acestui obiectiv, pentru atingerea căruia se lupta de multă vreme, ar fi avut consecințe importante nu numai pentru țară, dar și pentru poziția lui Carol de Hohenzollern, care spera, în acest fel, să ajungă mai ușor la consolidarea unui tron ce părea a fi amenințat din toate părțile.

Memoriul acesta nu a fost înaintat puterilor garante deși la începutul anului 1871 luptele politice s-au adâncit, iar ostilitatea față de Carol I a atins punctul său culminant. Atitudinea domnitorului este explicabilă. În primul rând, puterile garante, în care acesta și-a pus mari speranțe, au refuzat să-i încurajeze inițiativa de schimbare a regimului politic din România pentru a evita ivirea unor complicații nedorite în sud-estul Europei¹⁰⁸. În al doilea rând, reprezentanții grupărilor conservatoare, îngrijorați de frământările interne, s-au concentrat tot mai mult în jurul domnitorului și i-au dat garanțiile necesare în legătură cu posibilitatea înstituirii unui regim autoritar, în limitele constituției de la 1866, constituție care garanta, în condiții normale, o preponderență clară și categorică a moșierimii¹⁰⁹. Obținând sprijinul necondiționat al conservatorilor, Carol I a reușit să-și consolideze tronul și să provoace o grea înfrângere liberalilor, care, pentru multă vreme se vor vedea înlăturați de la conducerea statului. Aceștia, deși înfrinți, nu vor renunța la planurile lor pe care le vor realiza, parțial, după războiul de independență.

Analiza pe care am făcut-o, deși nu este completă, ne îngăduie, totuși, să tragem unele concluzii ce ni se par necesare pentru o mai bună înțelegere a perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară.

Astfel, din capul locului se poate sublinia că lupta pentru putere, caracteristica principală a acestei frământate perioade, a dominat, cu autoritate, asupra activității principalelor grupări politice, liberale sau conservatoare. Această luptă, cu implicații din cele mai importante, avea în vedere, în ultimă instanță, reorganizarea regimului instituit după 11 februarie 1866, regim asupra căruia, cel puțin până la 1871, nu a existat un consens unanim din partea grupărilor politice.

Semnificativ este faptul că lupta pentru putere a fost complicată, într-o măsură substanțială, de intervenția domnitorului, care, urmărind să-și consolideze poziția și să joace rolul cel mai important în conducerea statului, a încercat, în mai multe rânduri, să schimbe regimul politic din România în sens autoritar.

Lupta pentru revizuirea constituției, parte integrantă a unui conflict mult mai adânc, dovedește, cu prisosință, că între burghezii și moșierime, cel puțin în perioada instabilității guvernamentale și parlamentare, nu a existat o înțelegere perfectă în ceea ce privește organizarea regimului instituit după 11 februarie 1866.

¹⁰⁷ Ibidem, dos. nr. 12/1871, f. 35.

¹⁰⁸ *Memoriile*, V, p. 109—110; *Ibidem*, VI, p. 10.

¹⁰⁹ *Istoria României*, IV, p. 559—560.

CU PRIVIRE LA LUPTA CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA ÎMPOTRIVA CORPORAȚIILOR (1902—1911)

DE

DUMITRU D. RUSU

Cercetările asupra legislației muncii din perioada modernă a Istoriei României nu au ignorat legea pentru organizarea meseriilor din 1902 și consecințele acesteia. Există numeroase lucrări, aparținând istoricilor, juriștilor sau economiștilor, care se referă la anumite aspecte privitoare la necesitatea, conținutul și aplicarea legii¹. Singura încercare de sinteză consacrată problemei în discuție, aparține istoricilor I. Iacoș și V. Petrișor. Într-un studiu publicat în 1962², aceștia înfățișează unele date din lupta clasei muncitoare împotriva corporațiilor până la 1908. Materiale inedite și alte izvoare, nefolosite, ne îngăduie să prezentăm, în cele ce urmează, noi aspecte ale genezei și aplicării legii meseriilor din 1902, precum și unele informații asupra luptei maselor muncitoare împotriva corporațiilor până la anihilarea lor totală.

La începutul secolului nostru, când marea industrie nu satisfăcea multe din cerințele consumului intern, micile întreprinderi industriale cu caracter meșteșugăresc, aveau încă un rol însemnat în economia țării. De industria mică își lega existența o numeroasă pătură socială, aceea a meseriașilor. Analizând compoziția socială a meseriașilor — care înglobau diferite categorii antrenate în procesul micii producții de mărfuri — constatăm că erau cuprinși aici o însemnată parte din masa lucrătorilor sectorului industrial.

După locul pe care îl ocupa în producție și, în general, în funcție de poziția ei social-politică în stat, această categorie se divide în două: pe de o parte, un număr restrâns de patroni—meseriași—proprietari de ateliere, în care foloseau lucrători salariați — apropiați de clasele dominante, iar de cealaltă parte, mese-

¹ Dintre lucrările care acordă un spațiu mai larg meseriilor menționăm: Virgil Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor din România*, Ed. „Flacăra”, București, 1915, 47 p.; D. R. Ioanițescu, *Renașterea meseriilor. Istorie-legislație-bresle-corporații-revendicări. (Charta muncii, vol. II)*, Tip. „Reforma socială”, București, 1931, 356 p.; M. Gh. Bujor, *Ștefan Gheorghiu și epoca sa*, Ed. politică, București, 1968, 270 p.; ș.a.

² I. Iacoș și V. Petrișor, *Lupta clasei muncitoare din România împotriva corporațiilor (1902—1908)*, în „Analele Institutului de istorie a Partidului (...)”, anul VIII (1962), nr. 5, p. 117—147.

riașii care lucrau la domiciliu, lucrătorii, calfele și ucenicii din atelierele meșteșugărești, legați, prin condițiile de muncă și modul lor de existență, de clasa muncitoare. Meseriașii care lucrau singuri, cu toată tendința subiectivă de a ajunge patroni prin lărgirea atelierelor, de regulă, ei se vor ruina, devenind lucrători în industria de fabrică. Condițiile de muncă și viață ale micilor meseriași, lucrători și ucenici, cuprinși în acest sector, erau adesea mai precare decât ale muncitorilor din industria de fabrică. De fapt, avînd în vedere concepțiile, poziția social-politică în stat și orientarea generală, este indiscutabilă natura muncitorească a celei mai însemnate părți din masa meseriașilor³.

În privința condițiilor de muncă, lucrătorii — meseriașii aveau poate cea mai grea situație dintre păturile muncitoare de la noi. Durata muncii era cea mai mare din întreaga economie, lucrîndu-se, de regulă, 12—14 ore pe zi; adesea se ajungea la 16—18 ore de muncă zilnic. De obicei, repaosul duminical nu se respecta. Femeile și copiii, larg folosiți în meserii, erau exploatați la maximum. Plata muncii se făcea aproape întotdeauna după condițiile impuse de patroni. Atelierele — mici încăperi slab iluminate și neaerisite, murdare, total insalubre — cuprindeau, de obicei, un mare număr de lucrători⁴. Marea masă a meseriașilor, care lucrau singuri, în ateliere proprii, înfruntau aceleași neajunsuri. După o muncă istovitoare de 12—14 ore zilnic, abia își cîștigau existența⁵. De fapt, este într-un tot valabilă și pentru situația de la noi, aprecierea făcută de Karl Marx în *Capitalul*, potrivit căreia în condițiile dezvoltării industriei capitaliste, pe de o parte se produce înlocuirea meseriilor prin fabrici, iar pe de altă parte, „sfera meseriilor și aceea a muncii la domiciliu devin într-un timp uimitor de scurt adevărate locașuri ale mizeriei, în care se dezlănțuie cele mai aberante monstruozități ale exploatării capitaliste”⁶.

Criza meseriilor datorată, în esență, concurenței industriei de fabrică și mărfurilor străine din import, se va face, din plin, simțită în ultima treime a secolului trecut. Urmărind procesul de producție din atelierele meșteșugărești se remarcă un lucru destul de important pentru explicarea situației grele a meseriașilor, și anume, caracterul mărunț, nerentabil, chiar înapoiat, al producției

³ Din analiza situației numerice a elementului lucrător cuprins în meserii reiese că, la începutul secolului nostru, această pătură era destul de numeroasă, însumînd un număr de persoane aproximativ egal cu cel din industria de fabrică. Asupra numărului meseriașilor din România de la începutul secolului nostru avem date amănunțite oferite de cele două anchete, una asupra meseriașilor, întocmită prin grija Ministerului agriculturii, industriei și comerțului în 1900 și publicată în 1901 (Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *Starea și statistica meseriașilor*, București, 1901, 134 p.) și, cealaltă, referitoare la întreaga industrie (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II, București, 1903.) Prima statistică dă un total de circa 180.000 de meseriași (p. 11 și 131), din care elementul muncitoresc cuprinde în jur de 100.000 de persoane (p. 16, 124); cea de a doua dă un număr de aproape 88.000 de lucrători și calfe în sectorul meseriilor (p. 8—9). Comparînd cele două statistici constatăm cifre foarte apropiate pentru calfe între 26.000—30.000 și ucenici între 15.000—18.000. Deosebirea se referă la meșteri: 119.217 dați în statistica meseriilor și 53.857 în Ancheta industrială. Evident că prima lucrare statistică includea aici categorii mult mai largi ca cei 14.777 căruțași și chirigii etc., care nu aveau nimic comun cu industria.

⁴ Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, p. 30—74; *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II (partea finală cuprinzînd rapoarte referitoare la situația meseriașilor); Ștefan Chicos, *Monografia stărei meseriilor în Pitești*, Pitești, 1909, 107 p. ș.a.

⁵ Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, p. 33—74.

⁶ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 23, București, Ed. politică, 1966, p. 498.

meșteșugărești⁷. De asemenea, s-a manifestat o evidentă diminuare a posibilităților de desfacere a mărfurilor produse de meseriași. Toate acestea au determinat existența unei instabilități cronice în acest sector economic. Apariția și dispariția atelierelor meșteșugărești a constituit un fenomen caracteristic al perioadei istorice care ne preocupă⁸.

În aceste condiții, cerința reglementării situației meseriașilor era firească. Numai că, patronii din meserii așteptau o lege care să-i protejeze împotriva concurenței, conferindu-le eventual și alte înlesniri de natură economică, în timp ce lucrătorii din acest sector doreau o reglementare a condițiilor de muncă. De aici, se va ajunge la un front comun de luptă al tuturor categoriilor cuprinse în sectorul miciei producției de mărfuri, în scopul obținerii unei legi ocrotitoare.

Pentru a atrage atenția cercurilor guvernamentale asupra situației lor, meseriași au desfășurat, pe tot cuprinsul ultimului sfert al secolului trecut, o serie întreagă de acțiuni, organizând mai multe congrese și întruniri în care au cerut cu insistență reglementarea meseriilor și apărarea intereselor lor⁹. Agitațiile meseriașilor au luat proporții și mai mari, manifestându-se cu o deosebită intensitate, în perioada crizei economice din 1899—1901. Mișcarea meseriașilor, având în frunte elemente patronale, capătă un caracter general. Întruniri și manifestații au loc aproape în toate orașele. Agitațiile meseriașilor au culminat cu manifestațiile de stradă de la București din 12/25 februarie 1902, care au dus la violente ciocniri cu poliția¹⁰. Fără a trece cu vederea amestecul unor elemente liberale sau conservatoare — care din motive politice incitau masele la luptă contra guvernului liberal¹¹ — precum și acțiunile patronale, străine intereselor muncitorilor, remarcăm, totuși, că aceste mișcări au reflectat și starea de nemulțumire a maselor muncitoare din mica industrie.

În explicarea genezei, conținutului și aplicării legii meseriilor trebuie să avem în vedere și interesul manifestat de reprezentanții burgheziei și moșierimii față de problemele care frământau pătura meseriașilor. Burghezia urmărea să mențină și chiar să consolideze meseriile, să perpetueze și să întărească pătura exploatare din mica industrie, nu atât din motive economice, cât, îndeosebi, pentru a-și spori popularitatea și a-și asigura o clientelă electorală mai largă și, totodată, o masă diversionistă împotriva clasei muncitoare. Ca interes imediat, desigur, guvernul liberal al lui D. A. Sturdza a urmărit să pună capăt tulburărilor din țară.

Plecând de la declinul relativ al meseriilor, accentuat în ultima treime a secolului trecut, conservatorii, prin însăși politica lor economică, vor fi primii susținători ai protejării micului meșteșug, fie chiar în detrimentul dezvoltării marii industrii. Ne referim, îndeosebi, la acea parte dintre conservatori, care, privind cu nepăsare industria în dezvoltare, o considerau „operă” a liberalilor,

⁷ Cele aproape 60.000 de stabilimente industriale aparținând meșteșugurilor — la începutul secolului nostru — aveau, în medie, câte 1,5 persoane fiecare și cuprindeau în jur de 50 de meserii. Privind forța motrice, doar 15.126 de ateliere întrebuințau mașini, iar dintre acestea numai 82 cu motor (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II, p. 4—9).

⁸ „Dezrobirea”, nr. 1, 1 februarie 1907, p. 498.

⁹ Pentru situația meseriilor din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a se vedea: G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* (Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate), Ed. Acad. R.S.R., București, 1970, p. 39—123; Paraschiva Cîncea, *Încercări de redresare a meseriilor în perioada 1864—1900*, în „Studii”, tomul 22, nr. 1/1969, p. 69—84.

¹⁰ Pentru detalii a se vedea: „Lumea nouă”, nr. 20, 21 noiembrie 1899, p. 1; Ibidem; nr. 49, 25 iunie 1900, p. 1; I. C. Frimu, *Corporații și sindicate*, în „Calendarul muncii” pe 1907, București 1906, p. 133—134; D. R. Ioanițescu, *Renașterea meseriilor*, vol. II, p. 165 și urmât.

¹¹ „Dezbaterile Senatului”, nr. 47, ședința din 23 februarie 1902, p. 540—541.

improprie țării noastre cu specific agrar. De fapt, inițiativa legiferării în domeniul meseriilor aparține unor reprezentanți marcanți ai partidului conservator. Cele două proiecte de lege mai importante, din 1881 și 1900, au fost alcătuite, respectiv de către P. P. Carp și Nicolae Filipescu¹². Acestea, cu toate limitele pe care le conțineau, ofereau, totuși, soluții destul de înaintate în privința redresării meseriilor și a îmbunătățirii situației lucrătorilor. Lucrurile sînt pe deplin explicabile. Urmărind concepțiile și activitatea lui P. P. Carp¹³, constatăm că a fost omul compromisurilor. Situndu-se undeva între conservatori și liberali a urmărit să impace atotputernicia moșierimii cu elementele capitaliste în dezvoltare, să adapteze pătura moșierească noilor condiții istorice din perioada ascensiunii orînduirii capitaliste. Ca ideolog al junimismului, Petre Carp a fost partizanul realizării și a unor reforme sociale. Pentru a preîntîmpina dezvoltarea mișcării muncitorești și a îndepărta masele de ideologia socialistă, Carp socotea necesar a veni chiar, prin anumite măsuri legislative, în întîmpinarea unor doleanțe ale maselor muncitoare. Totul se făcea însă în scopul consolidării pozițiilor „claselor dirigente”, în speță a conservatorilor¹⁴. Cît privește pe N. Filipescu, exprimînd îngrijorarea claselor dominante față de acțiunile clasei muncitoare, preciza într-un discurs din 1895, sensul reglementării situației muncitorilor: „să dăm lucrătorilor noștri o organizare astfel încît să ne punem la adăpostul unor pericole care, în țările cele mari amenință nu numai proprietatea statului, dar care în țările cele mici amenință însăși existența lor”¹⁵.

În cercetarea genezei legii pentru organizarea meseriilor trebuie să luăm în considerație și influența reglementărilor similare existente în alte state europene. La alcătuirea proiectului de lege s-au luat în considerație și principiile care au stat la baza legiurilor similare din Franța, Austro—Ungaria și Germania¹⁶.

După o perioadă de frământări și căutări de peste trei decenii, perioadă în care nu au lipsit încercările de a da o soluție problemei meseriilor¹⁷, în condițiile agravării mișcării meseriașilor din anii 1900—1902, în timpul guvernărilor succesive ale lui P. P. Carp și D. A. Sturdza, se va ajunge la actul legislativ, promulgat la începutul anului 1902. Rezultat al unui complex de factori, reprezentînd interese și vederi distincte, legea din 1902, are la bază surse directe: prevederile proiectelor anterioare referitoare la organizarea meseriilor din anii 1881 și 1900, corelate cu rezultatele unei anchete asupra situației meseriilor, făcută la începutul anului 1900¹⁸ și amplele studii asupra sistemelor de organizare a meseriilor din diferite țări.

¹² Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 80—83.

¹³ Asupra concepției și activității lui P. P. Carp a se vedea unele date în: Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I—II, București, 1936—1937; Z. Ornea, *Junimismul* (contribuții la studiul curentului), Ed. pt. literatură, București, 1966, p. 9—122.

¹⁴ Cf. P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1868—1888), Ed. librăriei Socec, București, 1907, p. 237—241, 261; C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 299—300, 330, 403; vol. II, p. 133.

¹⁵ N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I (1888—1901), București, 1912, p. 167.

¹⁶ A se vedea adnotările cu privire la legile străine care însoțesc proiectul de lege prezentat spre dezbatere corpurilor legiuitoare și Ed. Wachmann, *Despre corporațiuni (bresle). Studiu istorico-economic*, București, 1902, 116 p.

¹⁷ Pentru diferite proiecte de lege privitoare la organizarea meseriilor din a doua jumătate a secolului trecut a se vedea: Gh. Cușniriu, *Evoluția juridică a muncii*, Timișoara, 1937, p. 20—21; Ion Gh. Crivăț, *Asigurările sociale în România*, București, 1939, p. 43; Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 69—84.

¹⁸ Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, 134 p.

Proiectul legii pentru organizarea meseriilor, alcătuit de ministrul liberal B. M. Missir, este supus dezbaterii corpurilor legiuitoare la începutul lunii februarie 1902. După ample discuții, fără a suferi modificări de esență, este adoptat la 21 februarie de Adunarea deputaților¹⁹ și la 25 februarie de Senat²⁰. Legea este promulgată la 4 martie același an²¹. Numeroasele discursuri ținute în parlament, cu prilejul discutării acestei legi, așternute pe zeci de pagini în debaterile parlamentare²² și apoi reunite într-un volum, în 1905, de însuși autorul legii²³, cu toate deosebirile de nuanță, au comună tendința de a asigura prin lege interesele statului burhezo-moșieresc. Fără a nega valabilitatea și eficiența principiului corporatist — apărut cu insistență de toți deputații — mulți vorbitori au ridicat chestiunea măsurii în care legea asigura protecția economică a micului meșteșug în raport cu producția industrială indigenă și străină. Cu toate că unii reprezentanți ai burheziei și moșierimii au recunoscut situația grea a lucrătorilor meseriași, totuși, considerau, în contradicție cu realitatea, că instituțiile corporatiste vor putea ocroti masa lucrătorilor și sub aspectul condițiilor de muncă și viață. În realitate, nici legea ca atare, nici aplicarea ei nu vor duce la îmbunătățirea situației meseriașilor și lucrătorilor din meserii.

Scopul principal al legii era organizarea în corporații a întregului personal cuprins în meserii, ridicarea nivelului tehnic și a eficienței productive a acestei ramuri economice. Urmărind conținutul celor 97 de articole ale legii, apare continuu, ca un element dominant, tendința de a întări instituțiile corporatiste.

După un șir de prevederi asupra condițiilor în care se putea exercita o meserie, cuprinse în prima parte a legii (Exercitarea meseriilor, articolele 1—43), urmează partea a doua referitoare propriu-zis la corporații („Corporațiile”, articolele 44—78) și partea a treia „Dispoziții penale și tranzitorii” (articolele 79—97). Toți cei care erau ocupați în mica industrie — patroni, lucrători și ucenici — erau obligați să se organizeze în corporații, alfel nu aveau dreptul la „exercitarea” meseriilor (articolele 8—19). Corporațiile erau asociații cu minimum 50 de membri, de aceeași profesie sau de profesii și chiar din localități diferite (art. 44—46). După lege, ele erau obligate „de a menține ordinea și uniunea între meseriași”, a se îngriji de starea morală și perfecționarea cunoștințelor meseriașilor, a organiza ajutorarea lor materială. În raport cu posibilitățile materiale de care dispuneau urmau să înființeze case de asigurări contra accidentelor și boli, birouri de plasare pentru elevi și lucrători, școli speciale pentru adulți (art. 56).

Conducerea corporației era încredințată adunării generale a membrilor și unui comitet, alcătuit, în majoritate, din elemente patronale. Pentru fiecare corporație era numit un comisar al guvernului (art. 62—72). Pentru „a dezlega neînțelegerile dintre meseriași” urma să se înființeze pe lângă fiecare corporație, o comisie de arbitri formată din cinci persoane, „comisarul guvernului ca președinte; doi membri aleși de patroni și doi membri aleși de lucrători” (art. 55, 73—74).

Dispozițiile referitoare la relațiile patronilor cu lucrătorii și ucenicii constituie un element pozitiv prin însăși prezența lor în lege. Vîrsta minimă pentru primirea la lucru era de 12 ani (art. 16). Pînă la 14 ani ucenicii „nu pot fi obli-

¹⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 16, ședința din 21 februarie 1902, p. 744.

²⁰ „Dezbaterile Senatului”, nr. 48, ședința din 25 februarie 1902, p. 557.

²¹ *Legea pentru organizarea meseriilor*, în „Monitorul oficial”, nr. 266, 5/18 martie 1902, p. 10487—10494.

²² Dezbaterile legii în Adunarea deputaților s-a făcut în ședințele din 16, 18, 20 și 21 februarie 1902 (respectiv nr. 43—46, p. 676—746) și în Senat în zilele de 23 și 25 februarie (respectiv nr. 47 și 48, p. 540—557; Arhiva istorică centrală, fond Senatul României, dosar nr. 7425).

²³ B. M. Missir, *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei*, Editura librăriei S.O.C.E.C., București, 1905, 331 p.

gați să lucreze mai mult de 8 ore pe zi²⁴, iar cei între 14—16 ani, mai mult de 10 ore (art. 24). Pentru aceste categorii era interzisă munca de noapte (art. 25). Mai departe erau prevăzute detaliat relațiile și obligațiile reciproce dintre patroni și „elevi” (ucenici) (art. 26—33) și dintre patroni și lucrători (art. 34—43).

„Regulamentul privitor la punerea în aplicare a legii pentru organizarea meseriilor”, decretat la 14 august 1902²⁴, se menținea în limitele prevederilor legii de față.

Privind în ansamblu conținutul legii meseriilor din 1902, putem afirma, fără să greșim, că măsurile preconizate nu puteau să asigure realizarea îmbunătățirilor, cerute cu atâta insistență, de lucrătorii din meserii. Aceștia așteptau o reglementare care, prin stabilirea duratei muncii, sistemului de plată, asigurării etc., să ducă la stăvilirea exploatarei patronale. În realitate, legea cuprindea unele concesiuni alături de numeroase prevederi cu caracter restrictiv, de constrângere. Apoi, prin nimic nu se asigura transpunerea în viață a prevederilor mai înaintate care puteau aduce o umbră de lumină în întunericul vieții lucrătorilor meșteșugari.

Din prevederile referitoare la corporații desprindem principalele trăsături negative ale legii: organizarea comună a lucrătorilor cu patronii, caracterul eterogen al corporațiilor (cuprinzând lucrători diferiți ca ocupație și depărtați teritorial) imposibilitatea îndeplinirii îndatoririlor de ocrotire a muncii trecute asupra lor și asigurarea majorității patronale la conducerea acestor organizații. Corporațiile apar, de fapt, ca o reacție a claselor dominante împotriva dezvoltării mișcării muncitorești. Legea meseriilor urmărea să împiedice unitatea clasei muncitoare prin separarea muncitorilor ocupați în industria mică și mijlocie de proletariatul din marile întreprinderi industriale²⁵, să contracareze organizarea muncitorilor în sindicate și, în ultimă instanță, să stăvilească lupta de clasă aflată în continuă creștere.

Aplicarea legii va reveni tot guvernului liberal. Urmărind subordonarea clasei muncitoare și temperarea acțiunilor acesteia, interesate să-și sporească influența în rândul micilor patroni, cercurile liberale guvernamentale se vor îngriji, aproape exclusiv, de constituirea corporațiilor și asigurarea viabilității lor, măsură „care după lege — preciza o circulară a Ministerului de interne din septembrie 1902 — este baza tuturor celorlalte”²⁶. Dar, în afară de preocuparea față de soarta corporațiilor, nu mai găsim, în toată perioada de aplicare a legii, nici un fel de grijă pentru transpunerea în viață și a altor prevederi.

Precedată de o largă acțiune pregătitoare, constând din înregistrarea categoriilor care cădeau sub prevederile legii²⁷, constituirea propriu-zisă a corporațiilor va începe la finele anului 1902. La sfârșitul anului 1903, organizațiile corporatiste formau deja o rețea care cuprindea centrele mai importante din țară.

²⁴ Textul regulamentului, compus din 12 capitole și 154 de articole, este publicat în „Monitorul oficial”, nr. 119, 31 august (13 septembrie) 1902, p. 4121—4132.

²⁵ Pe bună dreptate V. I. Lenin remarca că asemenea sisteme de legiferare împărțeau muncitorii pe categorii „în așa fel încât să se îngreueze prin toate mijloacele unirea și solidaritatea muncitorilor, să provoace și să ațite discordia, nu numai între diferite profesii, între secții, dar și între muncitorii de diferite naționalități, de diferite sexe, de diferite vârste, de diferite grade de calificare, cu un nivel diferit de câștig etc. etc.” (V. I. Lenin, *Era reformelor*, în *Opere*, vol. 6, Ed. politică, București, 1959, p. 497).

²⁶ Arhivele statului Turnu-Severin, fond Camera de comerț și industrie, dosar nr. 1/1902, f. 2 și Arh. St. Iași, fond Camera de comerț și industrie, dosar nr. 39/1902, f. 18.

²⁷ O decizie Ministerială din 7 septembrie 1902 stabilea ca termen de înregistrare a maiștrilor și lucrătorilor din meserii data de 7 septembrie. Aceștia li se înmînau, respectiv, „brevete” sau „carnete”. Datorită mersului anevoios al lucrărilor, termenul acestei operațiuni se va prelungi pînă la 1 noiembrie, același an.

Spațiul nu ne îngăduie să ne oprim asupra activității acestor organizații, problemă, de altfel, elucidată în literatura noastră istorică²⁸. Concluzia care se degajă limpede din cercetarea situației corporațiilor la începutul existenței lor demonstrează, fără putință de tăgadă, fizionomia acestor organizații cu un pronunțat caracter antimuncitoresc. Numeroasele abuzuri, încălcări, ilegalități și alte asemenea fapte, domină activitatea corporațiilor încă din prima jumătate a anului 1903²⁹. Corporațiile s-au născut și vor rămâne organizații rupte de interesele maselor muncitoare, unele în mîna patronilor și a organelor administrative, instituții de spoliere a lucrătorilor și de reprimare a tendințelor de organizare și luptă specifice proletariatului. Ele au fost instituite și conduse după reguli stabilite de guvern, acționînd în folosul claselor dominante. Aparent, după prevederile legii, corporațiile erau concepute ca organizații autonome, pînă la un punct, cu caracter cooperatist. În realitate, conducerea întregii activități a corporațiilor a revenit, chiar de la început Camerelor de Comerț și Industrie și apoi Camerelor de Meserii³⁰ — organe de stat — și nu reprezentanților meseriașilor.

Departa de a da rezultatele scontate, de a instaura „ordinea și munca organizată acolo, unde era dezordine și nepricepere”³¹, cum spera D. A. Sturdza, șeful guvernului sub care se adoptase legea, aplicarea acesteia va trezi o indignare generală printre muncitori, declanșînd o puternică mișcare de opoziție cu un pronunțat caracter de masă. Deși, după titulatură, „legea pentru organizarea meseriilor” părea să aibă un caracter restrîns, limitîndu-se numai la meserii, în realitate, sîntem în fața unei măsuri care se va repercuta asupra clasei muncitoare în general. Aplicabilă tuturor lucrătorilor din industria mică și mijlocie³², cu timpul și unor categorii de lucrători din transporturi³³, legea va afecta pînă la 5/6 din numărul total al lucrătorilor de la noi³⁴, ceea ce face ca să se trezească o puternică reacție de împotrivire în rîndul acestei categorii. Nemulțumiți erau nu numai lucrătorii, dar și micii patroni din meserii care nu căpătaseră nici un fel de ocrotire de pe urma legii. În aceste condiții, neîntîrziat, se vor contura scopul, forțele motrice și formele luptei împotriva regimului corporatist.

Telul acțiunilor anticorporatiste, relevat cu multă claritate de documentele epocii, era de a înlătura corporațiile, a asigura organizarea liberă a muncitorilor și

(Cf. Arh. st. Turnu-Severin, fond Camera de comerț și industrie, dosar nr. 1/1902, f. 2, 20, 48; M. P. Dimitriu, *Activitatea Camerei de meserii, circumscriptia București* (...), p. 224—225).

²⁸ D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, 356 p.; I. Iacoș și V. Petrișor, *op. cit.*, p. 117—147.

²⁹ Arh. St. Ploiești, fond Camera de comerț și industrie, dosar nr. 2/1903, f. 1, 15, 37, 61, 101, 135—138, 144—145, 203, 219, 270, 288, 310, 385, 397, 441—448, 452, 481 etc.

³⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, p. 2453.

³¹ Biblioteca Academiei R.S.R. Mss., Arhiva D. A. Sturdza, II Mss.-32, f. 22 (Un discurs al lui D. A. Sturdza din 1904); A se vedea și V. Anagnoste, *Pagini din istoria mișcării muncitorești din țara noastră de la sfîrșitul sec. XIX*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1172, f. 4—5.

³² Articolul 1 din lege ca și cel similar din regulament, prevedeau că „Nu sînt supuse legii de față fabricile, atelierele mari, industria casnică”. După o circulară din 1902, legea nu se aplica fabricilor cu peste 20 lucrători și forță motrice 5 H.P. și atelierelor cu peste 30 de lucrători. (M. P. Dimitriu, *op. cit.*, p. 224—225). Altă circulară din 1906 prelungea limitele la 50 H.P. pentru fabrici și 50 de lucrători pentru ateliere (A se vedea și nota nr. 46).

³³ Cf. Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1047, f. 3—9 și „România muncitoare”, nr. 53, 3 septembrie 1909.

³⁴ După datele statistice din totalul de peste 280.000 de lucrători din industrie și transporturi circa 45.000 din industria mare nu erau supuși legii (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, București, 1904, p. 6).

obținerea unei adevărate legislații muncitorești. Forța principală angajată în luptă a cuprins micii meseriași și lucrătorii meseriași, cărora li s-au adăugat lucrătorii din unele ramuri sau întreprinderi industriale, loviți prin aplicarea abuzivă a legii. Nu putem neglija nici acțiunile elementelor patronale, nemulțumite de povara taxelor și cotizațiilor, de lipsa unei reale ocrotiri față de concurența industriei mari și mărfurilor de import.

Formele și mijloacele de luptă împotriva corporațiilor au fost dintre cele mai diferite: refuzul de a se înscrie în corporații, neplata cotizațiilor, neparticiparea în masă la activitatea acestora, nesupunerea la prevederile legii, protestele contra abuzurilor comise de organele corporatiste, cererea de a se renunța definitiv la aceste instituții nefolositoare și împovărătoare pentru lucrători etc. Atacînd corporațiile prin presă, întruniri, demonstrații și chiar cu prilejul unor acțiuni greviste, întărindu-se organizatorul, prin centralizarea organizațiilor sindicale și unificarea cercurilor socialiste, mișcarea muncitorească va ajunge, către finele primului deceniu din secolul nostru, să anihileze activitatea și influența regimului corporatist.

Primele acțiuni le datorăm, mai ales, micilor meșteșugari, proprietari de minuscule ateliere împinzite prin toate orașele, loviți puternic de contribuțiile financiare care li se impuneau. Mare parte dintre ei au refuzat să participe la constituirea corporațiilor, sustrăgîndu-se sistematic de la primirea libretelor de meșter. Meseriași intrați în corporații au protestat contra utilității unor asemenea organizații. Neplata cotizațiilor, încercările, în masă, de a se desprinde din corporații, părăsirea atelierelor și intrarea lucrătorilor în fabrici, s-au manifestat cu multă intensitate încă din 1903³⁵. Lucrătorii din meserii vor constitui însă marea masă a frontului anticorporatist. Prin aceste acțiuni izolate se declanșă lupta anticorporatistă, care, în scurt timp, capătă un caracter general³⁶. Astfel, pe întreg parcursul primului deceniu din secolul nostru, vom asista la o mișcare treptată și continuă, mereu ascendentă, legată indisolubil de lupta clasei muncitoare pentru ușurarea condițiilor de muncă și de trai. Mișcarea anticorporatistă se încadrează, de la început, în lupta generală a proletariatului împotriva regimului capitalist, pentru obținerea de drepturi și libertăți democratice.

După o scurtă perioadă de expectativă din partea exponenților de frunte ai mișcării muncitorești³⁷ firească în condițiile cînd se spera obținerea unor îmbunătățiri de la aplicarea legii — o dată cu dezvăluirea adevăratei poziții a guvernului liberal față de această măsură se va declanșa o largă acțiune anticorporatistă. Inițial, opoziția se va manifesta prin presă, menținerea asociațiilor muncitorești existente, izbucnirea mișcărilor greviste.

Gazete ca: „Meseriașul“ (Bîrlad 1903), „Lucrătorul tipograf“ (București 1904), „Tipograful român“ (București 1904), „Solidaritatea“ (București 1905), au cuprins în paginile lor protestele lucrătorilor împotriva corporațiilor, contribuind, în mare măsură, la demascarea regimului corporatist, la înrădăcinarea în rîndurile prole-

³⁵ Arh. St. Ploiești, fond Camera de comerț și industrie, dosar nr. 2/1903, f. 269, 369; nr. 3/1903, f. 45; nr. 1/1903, f. 91—95; Arh. St. Turnu-Severin, fond Camera de comerț, dosar nr. 1/1904, f. 192—197, 216, 372, 530; Nicolae Ștefănescu, *Legea meseriilor și fabricile mari*, în „Meseriașul român“, nr. 43, 14 septembrie 1903, p. 1—2.

³⁶ Semnalăm și protestele muncitorilor din atelierele mari și din fabrici, nemulțumiți de tendința de a-i supune prevederilor legii (Cf. Arh. St. Ploiești, fond Camera de comerț și industrie Ploiești, dosar nr. 2/1903, f. 481).

³⁷ Inițial, reprezentanții mișcării muncitorești și socialiste nu au avut o atitudine favorabilă sau defavorabilă față de lege. Ei au criticat aspru conținutul legii, totuși sperau să influențeze aplicarea ei și astfel să obțină îmbunătățiri în favoarea lucrătorilor. (I. N. Armașu, *Legea meseriilor*, în „România muncitoare“, nr. 3, 20 ianuarie, 1902; Al. Ionescu, *Dezordinele meseriașilor*, Ibidem, nr. 7, 17 februarie 1902; Alexandru Constantinescu, *Muncitorii și noile corporații*, Ibidem, nr. 12, 24 martie 1902).

tariatului a credinței că nu vor putea obține de la corporații nici una din revendicările lor. Principala gazetă muncitorească din această perioadă „România muncitoare” — reapărută în anul 1905 — se va afirma, ca o însemnată tribună de luptă împotriva corporațiilor. Numeroase articole, inserate în coloanele acestei prestigioase publicații muncitorești, dezvăluiau diferitele aspecte ale regimului corporatist, îndemnând lucrătorii să se organizeze pe baze noi, în sindicatele muncitorești. Subliniind că, instituțiile corporatiste au arătat „cît de utopică este dorința de a se împăca reprezentanții muncii cu ai capitalului”³⁸, că aceste corporații „nu sînt făcute ca să reglementeze munca, ci sînt mai mult o perdea ca să împiedice muncitorimea de a vedea drumul ce duce la dezrobire”³⁹, se ajungea la concluzia că va trebui continuată și intensificată lupta contra patronilor și întărită solidaritatea și forța clasei muncitoare prin păstrarea și dezvoltarea organizațiilor proprii.

Existența și activitatea diferitelor societăți profesionale ale muncitorilor a impulsionat lupta împotriva corporațiilor⁴⁰. Un rol determinant în zdrobirea regimului corporatist vor avea sindicatele. După mișcările din anii 1903—1904, care au dovedit că dreptate și o situație mai bună nu poate fi în cadrul corporațiilor, se trece la acțiunea directă pentru înlocuirea corporațiilor prin organizațiile profesionale muncitorești, sindicale, care vor progresa extrem de rapid.

Încă din primele luni ale anului 1905, muncitorii, dîndu-și seama, după cum arăta I. C. Frimu (unul dintre promotorii organizării sindicatelor), „că acțiunea lucrătorilor trebuie să fie în afară de corporație și contra corporației, care se pune în toate felurile și în toate acțiunile în calea revendicărilor muncitorești”⁴¹, au trecut direct din corporații în sindicate⁴². Procesul dezvoltării sindicatelor, lovitură de grație dată corporațiilor, se va intensifica în cursul anului 1905 și la începutul anului următor. În București și în alte orașe din țară, sute de muncitori se îndreptau către sindicate. Corporațiile primeau astfel una din cele mai puternice lovituri care le va zdruncina puternic. La începutul anului 1906 s-a intensificat procesul de organizare al muncitorilor, înființîndu-se noi sindicate și dezvoltîndu-se numeric cele existente. La mijlocul anului 1906 erau circa 60 de sindicate cuprinzînd în jur de 7000 de membri, ajungînd în iunie 1907 la 74 de organizații cu 8470 de membri⁴³.

Începea astfel, din 1905, lupta decisivă contra corporațiilor, angajînd pe lucrătorii din ateliere, muncitorii din fabrici, micii meseriași și chiar parte din micii patroni, împovărați de datorii. O dată cu înființarea sindicatelor, corporațiile pierd treptat caracterul muncitoresc, membrii lor rămîndînd îndeosebi patronii și micii meseriași patroni.

Creșterea opoziției față de corporații aduce cu sine unele măsuri din partea statului, care încerca să contracareze lupta clasei muncitoare, să mențină și să extindă un sistem care era unanim condamnat de forțele progresiste. Guvernul con-

³⁸ I. P. Stegaru, *Lucrătorii și corporațiile*, în „România muncitoare”, nr. 3, 20 martie 1905.

³⁹ I. Predescu, *Corporații sau sindicate*, Ibidem, nr. 6, 10 aprilie 1905.

⁴⁰ Unele date referitoare la societățile profesionale din 1902—1904 și atitudinea lor față de corporații. Vezi în: I. Iacoș, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 125; Idem, *Organizații profesionale muncitorești din vechea Românie în perioada 1899—1904*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, V (1959), nr. 6, p. 79—98.

⁴¹ I. C. Frimu, *Cum s-a format sindicatul nostru*, în „Buletinul sindicatului lucrătorilor tîmplari din București”, 5 iunie 1907. (Pentru activitatea lui I. C. Frimu a se vedea și N. Petreanu și D. Baran, *I. C. Frimu*, Ed. politică, București, 1969, 286 p.).

⁴² I. Robu, *O izbîndă muncitorească*, „România muncitoare”, nr. 3, 26 martie 1905; *Adunarea generală a corporației meseriașilor de încălțăminte*, Ibidem, nr. 2, 13 martie 1905.

⁴³ Cf. *Documente din mișcarea muncitorească 1872—1916*, Ediția II-a, București, 1947, p. 323—324; Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România 1900—1910*, Ed. științifică, București, 1966, p. 179.

servator sub președinția lui Gh. Gr. Cantacuzino, luînd locul liberalilor în decembrie 1904, va susține corporațiile pentru a lăsa în mișcare muncitorească și a întări mica industrie. Tendința generală din partea ocîrmuirii, în deplin acord cu cerințele repetate ale patronilor⁴⁴, era de a lărgi cît mai mult sfera de aplicare a legii meseriilor pentru a spori veniturile și a subordona mase de muncitori, cît mai mari. Întărirea aparatului birocratic⁴⁵ trebuia să asigure strîngerea cotizațiilor, preocuparea centrală în activitatea corporațiilor. Pe lîngă extinderea abuzivă a legii asupra locuitorilor de la sate, prin decizia Ministerului Agriculturii, Comerțului și Domeniilor, din ianuarie 1906, se lărgeste, la maximum, sfera de aplicare a acesteia, cuprinzînd categorii mai largi de muncitori⁴⁶. Rezultatul încercărilor de a impune și chiar lărgi sistemul corporatist va avea efecte contrare, ducînd la intensificarea acțiunilor anticorporatiste.

Creșterea acțiunilor muncitorești și, o dată cu aceasta, clarificarea deplină în privința esenței și scopului legii meseriilor, fac din lupta împotriva corporațiilor un obiectiv principal al mișcării muncitorești. Astfel, anii 1906—1908 vor constitui perioada în care s-a dus cea mai ascutită și mai intensă luptă contra regimului corporatist. Un amplu și impresionant memoriu al sindicatelor din întreaga țară, adresat parlamentului la începutul anului 1906⁴⁷, marchează începutul vastei acțiuni împotriva corporațiilor din acești ani.

Un moment important în demascarea corporațiilor și în lupta contra lor, l-a constituit conferința muncitorească din august 1906. După cum sublinia mult mai tîrziu M. Gh. Bujor, la această conferință „discuția cea mai aprinsă a fost în jurul corporațiilor”⁴⁸. Pe lîngă caracterul însuși al corporațiilor, discuția atît de aprinsă s-a datorat, după cum mărturisește în continuare Bujor, poziției greșite „a cîtorva delegați ieșeni care propuneau activitatea în corporații (ceea ce constituia o cedare față de teoria retrogradă a armoniei dintre capital și muncă)”, propunere care „a ridicat critica înflăcărată a imensei majorități a delegațiilor, adversari convinși ai

⁴⁴ În perioada 1902—1906 găsim numeroase intervenții din partea patronilor-meseriași și a altor categorii, interesante în aplicarea legii, cerînd extinderea acesteia asupra tuturor întreprinderilor industriale (Cf. „Buletinul camerei de comerț și industrie din București”, ianuarie-aprilie, 1903, p. 344—345; „Meseriașul român”, nr. 41, 28 septembrie 1903, p. 1; Ibidem, nr. 5, 14 octombrie 1904, p. 1—4; Ibidem, nr. 19, 27 februarie 1905, p. 1; ș.a.).

⁴⁵ În martie 1906 parlamentul votează o lege prin care, pe lîngă fiecare cameră de meserii se instituie cîte un secretar inspector, iar pe lîngă fiecare corporație cîte un secretar, care urmau să fie plătiți tot din fondurile corporației. Acești funcționari, contrar menirii lor de a supraveghea bunul mers al corporațiilor, în primul rînd prin salariul lor și apoi prin măsurile arbitrar și abuzive, au dus la creșterea nemulțumirilor din corporații. („Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 61, sedința din 3 martie 1906, p. 1101—1102; Arhiva istorică centrală, fond Senatul României, dosar nr. 8936, f. 10—11.)

⁴⁶ În 1906 se decide ca, în aplicarea legii meseriilor, prin fabrici să se înțeleagă așezămîntul industrial „care întrebuițează ca forță motrice (...) mașini de cel puțin 50 cai putere”, iar atelier mare, așezămîntul care întrebuițează permanent” cel puțin 50 de meseriași în una și aceeași meserie sau în meserii similare din acele prevăzute în articolul 1 din lege”. După exemplarul deciziei nr. 7453 de la Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț, dosar nr. 5/1906, f. 21. Vezi și M. P. Dimitriu, *op. cit.*, p. 226; „Meseriașul Brăilei”, nr. 8, 26 februarie 1906, p. 2.

⁴⁷ „Memoriul lucrătorilor sindicați privitor la legea meseriilor și necesitatea unei legislațiuni ocrotitoare a muncii” în: *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, Ed. politică, București, 1968, p. 252—258 (În volumul documentul este datat greșit în 1911).

⁴⁸ M. Gh. Bujor, *50 de ani de la înființarea primului Consiliu general al sindicatelor din România*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1160, f. 147.

acestei „teorii” și a șubredelor ei creațiuni”⁴⁹. Prin discuțiile purtate și documentele adoptate⁵⁰, conferința a dat o ripostă energică și categorică acestor propuneri, cerînd să se intensifice lupta pentru desființarea grabnică a corporațiilor. Prin întreaga desfășurare, conferința „a condamnat în mod definitiv parodia corporațiilor și a legii meseriilor”⁵¹. Cu tot caracterul oarecum limitat al ultimei părți din rezoluția cu privire la corporații⁵², adoptată acum, conferința are marele merit de a fi stabilit necesitatea unei lupte susținute contra corporațiilor pentru înlăturarea lor definitivă.

După conferință, cea mai puternică manifestare a clasei muncitoare, în 1906 și la începutul anului 1907, a constituit-o lupta împotriva corporațiilor. Acțiunile anticorporatiste cunosc o intensitate nemăintîlnită pînă la această dată, ajungînd pentru moment, un obiectiv central al mișcării muncitorești.

Una din formele cele mai pregnante de luptă contra legii meseriilor au constituit-o mișcările greviste. Începînd încă cu anii 1902—1903, grevele muncitorești, fără a fi îndreptate expres împotriva corporațiilor au zdruncinat societatea capitalistă lovind, adesea, din plin sistemul corporatist⁵³. În 1906—1907 s-au desfășurat numeroase acțiuni greviste ale meseriașilor și lucrătorilor din multe orașe ale țării⁵⁴. „România muncitoare”, începînd din septembrie 1906, publică cu regularitate rubrică „În corporații”, referindu-se la neregulile care dominau activitatea acestora și reliefind falimentul către care se îndreptau⁵⁵. La Galați, se constituie un „Comitet de acțiune în lupta pentru desființarea legii meseriilor”, care convoacă o adunare generală a tuturor meseriașilor la 8 octombrie 1906 la sediul cercului „România muncitoare”. „spre a discuta în fond măsurile ce trebuiau luate contra susnumitei legi”. Moțiunea care anunța aceasta, se încheia cu îndemnul către „toți tovarășii” din capitală și provincie de a duce „lupta energică” pentru desființarea legii meseriilor⁵⁶.

Solidari cu gălățenii, lucrătorii din Brăila într-o întrunire publică din 29 octombrie 1906 — convocată și condusă de comisia locală a sindicatelor, în scopul discutării chestiunii „desființării legii meseriilor și a corporațiilor” — aprobă cu entuziasm și semnează următoarea moțiune: „Noi lucrătorii meseriași semnăm mai jos (...) am hotărît înființarea în localitate a unei secțiuni a „Ligei pentru desființarea legii meseriilor și a corporațiilor”, angajîndu-ne a lupta din toate puterile noastre pentru înlocuirea acestei legi cu o altă lege pentru protecția muncii”⁵⁷. După cum aprecia și „România muncitoare”, lucrătorii din Galați și Brăila inițiaseră o adevărată campanie de luptă contra legii meseriilor. Cu acest prilej se expunea foarte clar

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ „România muncitoare”, nr. 25—26, 20—27 august 1906 (Aici găsim de altfel, toate lucrările conferinței din 1906).

⁵¹ Ibidem.

⁵² În rezoluție se mai credita ideea posibilității folosirii corporațiilor de către lucrători. (Ibidem).

⁵³ Detalii asupra mișcărilor greviste din anii 1902—1905, îndreptate împotriva corporațiilor, vezi în: I. Iacoș și V. Petrișor, *Organizații profesionale muncitorești...*, p. 97; Ibidem, *Lupta clasei muncitoare împotriva corporațiilor...*, p. 127—129; „Meseriașul român”, nr. 28, 30 mai 1904, p. 1; Ibidem, nr. 37, 10 iulie 1905, p. 1; Ibidem, nr. 39, 24 iulie 1905, p. 1—2; Ibidem, nr. 41, 7 august 1905, p. 1—2; ș.a.

⁵⁴ 1906, anul grevelor, în „Meseriașul Brăilei”, nr. 14, 23 aprilie 1906, p. 1; Emil Sococ, *Grevele și legea meseriilor*, în „Meseriașul român”, numerele 28, 29 și 30, respectiv din 7, 14 și 21 mai 1906.

⁵⁵ Din septembrie 1906 pînă în iunie 1907 au fost publicate în „România muncitoare” 60 de articole de demascare a corporațiilor. (Vezi: *Loc. cit.*, 8—15 iulie 1907).

⁵⁶ Ibidem, nr. 32, 8—15 octombrie 1906.

⁵⁷ Ibidem, nr. 36, 5—12 noiembrie 1906.

și concis poziția maselor muncitoare față de corporații: „Organizațiile noastre nu pot fi decât organizații de clasă. Corporațiile înșelătoare, dăunătoare și primejdioase condamnate de interesele noastre, de activitatea lor nefastă și de știință, trebuie să piară”⁵⁸.

Un apel al cercului România muncitoare și al Comisiei generale a sindicatelor din România, din noiembrie 1906⁵⁹, urmat de o analiză amănunțită a scopului și rezultatelor legii meseriilor, făcută în două numere consecutive din „România muncitoare”⁶⁰, va declanșa o grandioasă acțiune contra acestei legi exprimată, în-deosebi, prin întruniri și demonstrații desfășurate în capitală și în alte orașe din țară. Apelul menționat sintetiza poziția mișcării muncitorești pornind de la principiul neajuns al legii: „Minciuna alianței între exploatat și exploator, armonia dintre capital și muncă, al cărei rezultat este înșelăciunea lucrătorului în fața patronului, trebuie să înceteze”. Acesta e răul fundamental care stă la baza însăși a legii și pe care muncitorimea întreagă, fără deosebire, „are interesul de a-l suprima”⁶¹.

Primul mare miting contra corporațiilor a avut loc în București la 3 decembrie 1906. Convocat de cercul România muncitoare și Comisia generală a sindicatelor din România, mitingul s-a desfășurat sub lozinca „corporațiile trebuie să piară”⁶². Cei peste 4000 de participanți „muncitori din ateliere și fabrici din capitală” au aclamat cu căldură cuvântările ținute de V. Anagnoste, I. C. Frimu, A. Constantinescu și rezoluția finală care contrapunea situației create prin aplicarea legii meseriilor adevăratele cerințe ale muncitorilor. În aceeași zi au loc asemenea întruniri la Iași, Constanța, Galați, Brăila⁶³ și ceva mai târziu la Cîmpina⁶⁴.

Precedat de alte adunări de protest împotriva corporațiilor din diferite orașe ale țării⁶⁵ la 21 ianuarie 1907 se va desfășura al doilea mare miting în sala Eforie din București, și, concomitent, adunări ale muncitorilor din Brăila, Piatra Neamț și Bacău⁶⁶. Participarea a peste 7000—8000 de persoane și a delegaților din provincie, telegrame de solidaritate primite din țară, denotă caracterul general al luptei împotriva corporațiilor, care va determina ascuțirea crizei regimului corporatist.

La începutul anului 1907, întrunirile și demonstrațiile împotriva corporațiilor, împletite cu grevele muncitorești, se întâlnesc cu marea ridicare a țărănimii din primăvara acestui an. Reprimarea singeroasă a luptelor țărănești, după cum scria „România muncitoare” a dat un sprijin serios și reacționarilor din corporații și tocmai de aceea era necesar „de a căuta acum la ce mijloace trebuia recurs (pentru) a reda luptei noastre nu numai elanul trecut ba chiar de a o face și mai energică”⁶⁷.

⁵⁸ *Contra corporațiilor*, Ibidem, nr. 37, 12—19 noiembrie 1906.

⁵⁹ *La luptă*, Ibidem, nr. 38, 19—26 noiembrie 1906.

⁶⁰ *Loc. cit.*, nr. 39, 26 noiembrie—3 decembrie 1906; Ibidem, nr. 40, 3—10 decembrie 1906.

⁶¹ „România muncitoare”, nr. 38, 19—26 noiembrie 1906.

⁶² Asupra desfășurării mitingului din 3 decembrie, vezi *Marele miting public*, Ibidem, nr. 41, 10—18 decembrie 1906.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, nr. 43, 24—31 decembrie 1906.

⁶⁵ Întruniri contra corporațiilor au avut loc, în ianuarie 1907, la Brăila, Galați, Iași etc. (După: *Documente din mișcarea muncitorească (1872—1916)*, Ediția a II-a, București, 1947, p. 352).

⁶⁶ Asupra desfășurării mitingului din 21 ianuarie 1907 vezi: „România muncitoare”, nr. 48, 28 ianuarie 1907.

⁶⁷ „România muncitoare”, 10—17 iunie 1907.

După manifestele cercului „România muncitoare”⁶⁸ și a Comisiei generale a sindicatelor din România⁶⁹, date cu prilejul zilei de 1 Mai, care cereau muncitorilor să lupte și pentru „desființarea legii meseriilor”, cea de a doua conferință sindicală, deschisă la 29 iunie 1907, va pune din nou la ordinea zilei lupta împotriva corporațiilor⁷⁰. Alături raportul Comisiei generale, prezentat de secretarul ei, Al. Constantinescu, cât și raportul privind sindicatele și corporațiile, prezentat de P. I. Dumitrescu, apreciază însemnătatea deosebită a luptei anticorporatiste dusă între cele două conferințe, care, în mare parte, și-a atins scopul. „Astăzi 90 la sută dintre membrii corporațiilor nu-și mai plătesc cotizațiile”, se arăta în raportul referitor la corporații. Concluzia raportului — lansând lozincă „nici un om și nici un ban la corporații” — arăta că sindicatele trebuie să ceară guvernului „desființarea legii reacționare”⁷¹. Prin rezoluția privitoare la atitudinea față de corporații se adopta „din nou și în totul rezoluțiunea de la prima conferință” și se recomanda, în același timp, „să se ducă o campanie și mai vie contra lor, prin broșuri, adunare de material, conferințe, întruniri publice, manifeste etc. pentru a grăbi astfel cât mai repede suprimarea acestor instituții, care constituie o piedică în mersul spre dezrobire a clasei lucrătoare”⁷².

Aceeași atitudine hotărâtă împotriva corporațiilor au manifestat-o și meseriașii, care, cu prilejul Congresului ținut la Buzău în iulie 1907, specificau în motiunea adoptată: „în unanimitate am aderat a se desființa corporațiile, ca nefiindu-ne la nimic folositoare, ba, din contra, împovărează greutatea vieții”⁷³.

În toamna anului 1907, Comisia generală a sindicatelor din România, într-o „circulară” privitoare la acțiunea împotriva corporațiilor⁷⁴, adresată sindicatelor din țară, cerea tuturor să semneze pentru un memoriu adresat Parlamentului și să se pregătească de luptă.

Presa muncitorească, în frunte cu „România muncitoare”⁷⁵, continua campania anticorporatistă începută din 1906. Aici, se reflecta, în continuare, situația precară din corporații și lupta dusă împotriva lor. Dispariția corporațiilor nu mai era pusă la îndoială, dar se cerea intensificarea luptei tuturor forțelor înainte din țară pentru grăbirea acestui proces.

Prin lucrări și presă, fruntașii socialiști au stat în fruntea acțiunilor din țară. M. Gh. Bujor, redactor al ziarului „România muncitoare”, va ataca consecvent regimul corporatist, susținând ideea înaintată a îmbinării luptei împotriva corporațiilor cu lupta pentru obținerea principalelor revendicări muncitorești: „Numai o serioasă legislație ocrotitoare a muncii și a muncitorului poate da ceea ce legea meseriilor nu a dat și nu poate să dea”⁷⁶. Dr. C. Racovski, în lucrarea cu caracter de manifest *Jos corporațiile*, apărută în 1907, făcea un adevărat rechizitoriu la adresa acestor instituții și a legii în general, al căror rezultat este departe de toate așteptările guvernanților burghezo-mosierești, care nu încetau să spere în efectul pozitiv al unor modificări⁷⁷. N. D. Cocea, apropiat de mișcarea socialistă, era acuzat de

⁶⁸ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, cota M. M. 1907, document nr. 4, inv. 2040.

⁶⁹ *Către sindicatele din România*, în „România muncitoare”, 25 martie 1907.

⁷⁰ *Vezi lucrările conferinței sindicale din 1907*: Ibidem, nr. 19, 8—15 iulie, 1907.

⁷¹ Ibidem.

⁷² *Documente din mișcarea muncitorească (1872—1916)*, ediția a II-a, p. 385.

⁷³ *Congresul din Buzău al meseriașilor*, „România muncitoare”, nr. 22, 29 iulie 1907.

⁷⁴ „România muncitoare”, nr. 36, 4—11 noiembrie 1907.

⁷⁵ Dintre ziarele muncitorești care au atacat consecvent corporațiile cităm: „Meseriașul Brăilei” (1906—1907); „Meseriașul independent” (Iași 1906—1907); „Dezrobirea” (Brăila, Galați, București, 1907).

⁷⁶ „România muncitoare”, nr. 23, 5—12 august 1907.

⁷⁷ Dr. C. R a c o v s k i, *Jos corporațiile*, București, 1907.

poliție ca fiind „capul mișcării meseriașilor care luptau pentru desființarea actualei legii a meseriilor”⁷⁸.

Șirul acțiunilor anticorporatiste din anii 1906—1907, are ca rezultat imediat creșterea mișcării muncitorești și îndepărtarea clasei muncitoare de corporații. Toate străduințele guvernului liberal, venit la cîrma țării în martie 1907, de a-și apăra legea, pe care o elaborase în perioada anterioară de guvernare, au fost socotite eșecului. Ancheta privitoare la aplicarea legii meseriilor, publicată în 1908—1909⁷⁹, deși alcătuită evident de pe pozițiile celor ce susțineau legea, nu putea ocoli seriosasele neajunsuri ale acestei măsuri. Expresia principală a anchetei a constituit-o tocmai nerespectarea prevederilor legii. Cei 127841 de membri ai celor 114 corporații, existente la 1 aprilie 1908, pot fi reduși în realitate doar la 20610 cîți plăteau cotizația la acea dată⁸⁰; și aceștia erau, în majoritate, patroni-meseriași. Părăsirea corporațiilor este evidentă și din cifra de 2565 de lucrători — doar din 147 de fabrici — care reveniseră din corporații sau erau înscrși cu forța în ele⁸¹. Pe lîngă multe alte neajunsuri în aplicarea legii, date de statistică, menționăm lipsa totală a grijii față de situația lucrătorilor, exprimată în existența doar a 4 case de ajutor, 6 birouri de plasare și 5 școli de ucenici pentru cele 114 corporații⁸². Analiza datelor cuprinse în cele două volume ale anchetei⁸³, dezvăluie — de la nivelul cercurilor oficiale — adevărata situație a corporațiilor, aflate în 1908 în pragul căderii lor.

În cursul anului 1909, procesul destrămării corporațiilor se accentuează. Nedreptățile și haosul financiar sînt elemente caracteristice activității organelor corporatiste⁸⁴. Prin măsuri conciliatorii, guvernul liberal căuta, pe de o parte, să slăbească lupta maselor muncitoare și, pe de altă parte, să prelungească existența corporațiilor. Se iau astfel măsuri de limitare a urmărilor pentru neplata cotizațiilor⁸⁵ și de scoaterea lucrătorilor din fabrici, atelierele mari⁸⁶ și a celor de la C.F.R.⁸⁷ de sub jurisdicția legii meseriilor. Aceste decizii au lovit însă corporațiile

⁷⁸ Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 8/1907, f. 1 și 3.

⁷⁹ *Ancheta cu privire la meseriași și la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, partea I și a II-a, București, 1908, 1909.

⁸⁰ După datele statistice erau la curent cu plata cotizației doar 10471 de meșteri (22% din totalul meșterilor) și 10149 de lucrători (15% din totalul lucrătorilor). Din cele 114 corporații doar 9 aveau peste 50% cotizanți (între 52—75%). Ibidem, partea a II-a, p. IX—X.

⁸¹ Ibidem, partea I, p. IV.

⁸² Ibidem, partea a II-a.

⁸³ Vezi și Ștefan Chicos, *Monografia stării meseriilor din Pitești*, 1909, 107 p.

⁸⁴ Asupra abuzurilor din corporații găsim numeroase materiale îndecosebi în presa timpului. Dintre acestea cităm: *Despre nedreptățile de la Constanța și Strehaia* („România muncitoare”, nr. 1, 2, 3, din 1, 5, 8 martie 1909, p. 11), *Mizeriile de prin corporații* (Ibidem nr. 19, 7 mai 1909), *Jaful din corporația tîmplarilor*, (Ibidem, nr. 24, 24 mai 1909), *Cum se întrebuițuează fondurile corporațiilor*, (revista „1907”, nr. 4, 21 decembrie 1909, p. 96—97), *Risipa banilor corporațiilor*, (Ibidem, nr. 5, 28 decembrie 1909, p. 116—117) etc.

⁸⁵ Cf. Deciziei ministeriale nr. 24794 din 1909, „România muncitoare”, nr. 8—9, 25—29 martie, 1909, p. 6.

⁸⁶ Cf. Circulara Camerei de meserii din București către președinții de corporații, menționată în „România muncitoare”, nr. 14, 18 aprilie (1 mai) 1909, (nota „Agonia corporațiilor”).

⁸⁷ După circulara, din 3 septembrie 1909, a Direcției generale C.F.R., menționată în „România muncitoare” nr. 53, 3 septembrie 1900 (articolul „Prăbușirea corporațiilor”).

tocmai în partea esențială a existenței lor : compoziție muncitorească, ceea ce le asigurase inițial un caracter mai larg și o sursă mai sigură de venituri⁸⁸.

La sfârșitul anului 1910, venirea guvernului conservator, în frunte cu P. P. Carp, vechi susținător al patronilor meseriași, va însemna și momentul ultimilor încercări de a mai menține legea perimată din 1902, încercări sortite eșecului. Reglementarea în privința amenzilor⁸⁹, acordarea de fonduri pentru dezvoltarea meseriilor⁹⁰, res-trîngerea aplicării legii numai la întreprinderile mici și mijlocii⁹¹, cerința ca auto-rizațiile să sprijine aplicarea legii⁹², intervențiile repetate la administrația locală de a da prioritate meseriașilor români la antrepriza diferitelor lucrări⁹³, toate acestea nu au dat rezultatul scontat. Regimul corporatist nu mai putea fi refăcut, ci doar i se prelungea agonia⁹⁴, fiind menținut ca un preludiv al viitoarei legi care se pregătea.

Corporațiile vor continua să existe, de drept, pînă la noua lege a meseriilor, din 1912, fără însă ca lupta maselor muncitoare împotriva lor să înceteze. Toate încercările din partea burgheziei patronale, susținătoarea cea mai consecventă a instituțiilor corporatiste, de a extinde cît mai mult legea, pentru a strînge fondurile necesare existenței corporațiilor⁹⁵, se vor lovi de opoziția lucrătorilor din fabrici și ateliere⁹⁶.

Pe plan general, prin ziarul „România muncitoare“, care de la 1 august 1908 apare bisăptămînal, prin adunări și demonstrații, prin refuzul de a participa la activitatea corporațiilor, continuă lupta muncitorilor împotriva legii meseriilor. Două mari întruniri ale muncitorilor din București, desfășurate la 17 februarie și 2 martie⁹⁷ deschid calea unui șir întreg de acțiuni din cursul acestui an. Manifesta-ții asemănătoare celor din București, desfășurate în Ploiești, Turnu Severin pre-

⁸⁸ „România muncitoare“, nr. 14, 18 aprilie (1 mai) 1909.

⁸⁹ O circulară a Ministerului de justiție preciza că transformarea amenzilor la legea meseriilor în închisoare „depășește dispozițiunile cuprinse în legea mese-riilor“ (Ibidem, nr. 1, 4 martie 1910).

⁹⁰ La 8 iulie 1910 se dă o decizie Ministerială pentru fondurile necesare încu-răjării meseriilor, trecînd aceste fonduri camerelor de comerț. („Monitorul oficial“, nr. 85, 17 (31) iulie 1910, p. 3619–3620).

⁹¹ Cf. Circulara ministeriale publicate în „România muncitoare“ nr. 10, 11 apri-lie 1911.

⁹² La cererea Ministerului Industriei și Comerțului, Ministerul de Interne scrie tuturor prefectilor din țară să dea „ordin tuturor autorităților administrative și polițienești (...) ca să dea tot concursul lor acelor corporații, în orice împrejurări legale el va fi cerut“ (Arh. St. București, fond Prefectura Ilfov, dosar nr. 15/1910, f. 86).

⁹³ Circulara nr. 40 din 24 iunie 1910. („Monitorul oficial“, nr. 65, 24 iunie (7 iulie) 1910, p. 2789) și altă circulară similară din 1911. (Arh. St. Brăila, fond Primăria Brăila, dosar nr. 4/1911; Arh. St. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 40/1911, f. 15).

⁹⁴ „Meseriașul român“ ziarul patronilor-meseriași nu poate să nu recunoască căderea corporațiilor, în care s-au instalat „domnia bunului plac, a ilegalității, a băței de joc, a celei mai complete anarhii“ (Loc. cit., nr. 2, 8 august 1910, p. 1; Vezi și numerele 6 și 7 din 12 și 19 septembrie 1910; George C. M a n t u, *Contractul de locația muncii*, București, 1910, p. 91). Vezi, în continuare și nota 131.

⁹⁵ Decizia Ministerului Industriei și Comerțului din 1 mai 1908, în „L'industrie Romaine“, nr. 131, 30 julliet (12 aout), 1908, p. 290.

⁹⁶ Arh. St. Ploiești, fond „Steaua Română“ (corespondență), dosar nr. 3/1908. f. 16, 24, 26, 28 și 29; Arh. St. Turnu-Severin, fond Șantierul Naval, dosar nr. 12/1908, f. 1, 2, 6, 7, 9, 15, 20, 21, 25, 30, 36–40.

⁹⁷ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, cota MM, doc. 7/1908, inv. 2051; Ibidem, doc. 8.

cum și în alte centre⁹⁸, demonstrează indiscutabil poziția potrivnică a tuturor muncitorilor față de legea meseriilor și a oricăror intenții de a o modifica pentru a-i prelungi durata. „Orice modificare e de prisos, — se arăta într-un articol din „România muncitoare” — ele (corporațiile — n.n.) sînt condamnate și de trecutul corporațiilor și de suferințele pe care le-a îndurat muncitorimea, de cînd se aplică legea pe spinarea noastră (...). Trebuie cu o oră mai curînd să doborîm aceste instituții de jaf și apăsare”⁹⁹. Astfel, finele anului 1908 cunoaște o acțiune intensă împotriva corporațiilor. Masele muncitoare sperau să obțină abrogarea imediată a legii.

Adunări și demonstrații de protest, din anul 1909—1910 — fără însă a ajunge la amploarea celor din 1907—1908 — continuă în toată țara. Un manifest al Comisiei generale a sindicatelor din România, din ianuarie 1910, adresat muncitorilor din capitală, chema lucrătorii la o întrunire în ziua de 3 februarie pentru a continua „cu mai multă energie și hotărîre, războiul sfînt în contra corporațiilor”¹⁰⁰. Două mari întruniri muncitorești de la Ploiești s-au încheiat cu hotărîrea binecunoscută „nici un om și nici un ban la corporații”¹⁰¹. Muncitorii din Tecuci „sătui de amăgilele patronului și scandalizați de cele ce se petreceau la corporația din localitate”, într-o întrunire din 14 martie 1910, au hotărît constituirea unui sindicat la 21 ale aceleiași luni¹⁰². Alături de acestea, acțiuni greviste ca cele de la fabrica „Mandrea” din București¹⁰³ și a cizmarilor din corporația aflată în același oraș¹⁰⁴, duc la desprinderea lucrătorilor din corporații.

Scurt timp după refacerea partidului muncitorilor, o dată cu intensificarea atacurilor din presa muncitorească¹⁰⁵, în toamna anului 1910 începe o ultimă campanie contra corporațiilor. Alte două adunări ale muncitorilor din capitală, ținute în zilele de 19 septembrie¹⁰⁶ și 10 octombrie 1910¹⁰⁷, cereau să se ducă o luptă aprigă împotriva corporațiilor și să întărească organizațiile sindicale. Acțiunile anti-corporatiste continuă și în 1911¹⁰⁸, cînd deja se împletea lupta contra vechilor instituții cu manifestarea dezaprobării noii legiuri aflată în pregătire.

⁹⁸ Alte întruniri împotriva corporațiilor în 1908: Ploiești la 15 iunie („România muncitoare”, nr. 17, 22—29 iunie 1908) Turnu-Severin în octombrie (Ibidem, nr. 47, 26 octombrie 1908), București, în iunie, 16 și 21 noiembrie, 7 decembrie (Ibidem, nr. 17, 22—29 iunie 1908; nr. 54, 19 noiembrie 1908; nr. 52, 13 noiembrie 1908 și nr. 54, 4 decembrie 1908).

⁹⁹ *Muncitorii și corporațiile* (semnat Vasile), Ibidem, nr. 50, 6 noiembrie 1908.
¹⁰⁰ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, cota M.M. 1910, doc. 8, inv. 2046.

¹⁰¹ La Ploiești au avut loc întruniri în ziua de 17 ianuarie 1910 (România muncitoare”, nr. 96, 24 ianuarie 1910) și în luna mai același an (Ibidem, nr. 24, 30 mai 1910).

¹⁰² Ibidem, nr. 6, 21 martie 1910.

¹⁰³ *Agitații de la fabrica Mandrea*, „dimineața”, 20 iulie 1909.

¹⁰⁴ „România muncitoare”, nr. 26, 31 mai 1909; nr. 27, 4 iunie 1909; nr. 29, 11 iunie 1909 ș.a.

¹⁰⁵ Aproape în fiecare număr din „România muncitoare” găsim articole care demască jaful din corporații.

¹⁰⁶ „România muncitoare”, nr. 56, 19 septembrie 1910 și nr. 58, 26 septembrie 1910. Moțiunea cu care se încheia întrunirea din 19 septembrie, cerea tuturor lucrătorilor să se îndrepte către sindicate (Ibidem, nr. 58, 26 septembrie 1910, p. 3).

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 63, 14 octombrie 1910.

¹⁰⁸ În 1911 remarcăm mai ales continuarea campaniei de presă împotriva corporațiilor însoțită de unele acțiuni ale maselor muncitoare manifestate prin întruniri, mitinguri și mișcări greviste.

În lupta împotriva regimului corporatist, clasa muncitoare reușește să învingă legea condamnată de înșiși făuritorii ei ¹⁰⁹. Analizînd situația aplicării legii meseriilor, Ottoi Călin, încă din septembrie 1910, constatînd cum că „corporațiunile nu numai că sînt pe punctul de a dispărea cu totul, dar au intrat, prin neactivitatea lor, într-o stare de descompunere”, cerea „ca muncitorimea, printr-o efortare unitară, să traducă și în formă ceea ce a realizat de fapt, adică să ceară, să impună înlăturarea completă și formală a acestor focare de fraude și pungășii, care ne necinîtesc și dăunează țării” ¹¹⁰.

Această înlăturare formală va fi făcută, dar nu în interesul maselor muncitoare, ci tot în spiritul corporatist, burghez. Noua lege asupra meseriilor și asigurărilor muncitorești, promulgată la 25 ianuarie 1912, va încerca să mențină, cu unele schimbări, vechile instituții corporatiste, transformîndu-le în organe ale asigurărilor muncitorești. Dar, regimul corporatist, de natura aceluia instituit prin legea din 1902, nu a mai putut fi renăscut.

Deși reprezentanții ocîrmuirii s-au străduit să prezinte legea din 1902 ca pe o măsură menită să ocrotească meseriile și să amelioreze situația lucrărilor din acest sector, în realitate, împrejurările în care a fost elaborată, conținutul trunchiat și echivoc, aplicarea limitată, vădesc caracterul de clasă al legii, grija pentru a o folosi în scopul apărării intereselor burgheziei și moșierimii. Dar, în pofida acestor tendințe masele de lucrători, strîns unite în jurul organizațiilor profesionale și politice, vor acționa cu consecvență împotriva corporațiilor instituite de lege, pînă la înlăturarea lor.

Mișcarea anticorporatistă ocupă astfel un loc de seamă în trecutul de luptă a clasei muncitoare din perioada modernă a istoriei României. Și cu acest prilej s-au manifestat cu destulă tărie forța și combativitatea proletariatului, unitatea și claritatea ideologică, elemente esențiale care au dus către momentul suprem, constituirea Partidului Comunist Român.

¹⁰⁹ V. Gîdei, fost director general al Casei meseriilor în perioada aplicării legii din 1902, nu a putut ocoli următoarea concluzie, care îi aparține: „Corporația nu era organul de apărare profesională așa cum l-au cerut și dorit meseriașii români. Ne găsim dar după legea Missir cu meseriile aproape în aceeași stare de marasm economic ca în preziua votării legii. Avantajele acordate erau iluzorii, învățămînt profesional complet neglijat; credit muncitoresc inexistent, iar apărarea intereselor profesionale slăbită din cauza amestecului meseriașilor de diferite categorii în aceeași asociație profesională: Corporația”. (După D. R. Ioanițescu, *Renășterea meseriilor* (...), vol. II, p. 188).

¹¹⁰ O. Călin, *Descompunerea corporațiilor*, în „România muncitoare”, nr. 52, 5 septembrie 1910.

REALIZĂRI RECENTE ALE ISTORIOGRAFIEI NOASTRE PRIVIND MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN PERIOADA 1918—1921 ȘI CREAREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

ION AGRIGOROAIEI

Istoriografia românească a obținut, după insurecția națională antifascistă, realități de seamă într-un domeniu în cea mai mare parte neglijat — din motive asupra cărora nu ne oprim aici — de către cercetarea istorică antebelică. Insușindu-și concepția materialismului istoric, numeroși cercetători au elaborat un număr considerabil de articole, studii, volume etc., care analizează diferite aspecte ale apariției și dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste, ale activității Partidului Comunist Român. În ultimii ani, rezultatele obținute în această direcție sînt remarcabile, ca urmare a acumulărilor din cei peste 26 de ani de la Eliberare, a lărgirii bazei documentare și, în special, a abordării problemelor istoriei mișcării muncitorești de pe o poziție consecvent științifică, fără exagerări și fără aprecieri unilaterale. S-au obținut succese, ce merită a fi subliniate, în sensul analizării istoriei mișcării muncitorești, a partidului comunist în contextul vieții economice, politice și sociale generale a țării, în strînsă legătură cu activitatea celorlalte forțe revoluționare, democratice și progresiste. Factorii interni și externi, obiectivi și subiectivi au fost apreciați în mod just, într-o măsură bine determinată, înlăturîndu-se exagerările și absolutizările manifestate într-o anumită perioadă. Au fost subliniate tradițiile revoluționare ale mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră, a fost înfățișată, în adevăratele ei dimensiuni, lupta maselor populare, a întregului popor, pentru eliberarea socială și națională, s-a urmărit aprecierea activității diferiților militanți prin prisma contribuției rolului pe care l-au jucat în fiecare etapă a mișcării revoluționare, în fiecare perioadă a vieții lor.

Este în curs de elaborare o serie nouă de *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, din care au apărut mai multe volume¹. Au văzut lumina tiparului cinci tomuri de presă muncitorească și socialistă ce cuprind un material

¹ Seria a fost deschisă în 1966 de volumul *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București. Recent a apărut *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878)*, Editura politică, București, 1971.

impresionant, atât prin volumul cit și prin semnificația sa². În ultimii doi ani, cercetările din acest domeniu al istoriei patriei au fost aprofundate. Împlinirea a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român a constituit un prilej deosebit pentru completarea și clarificarea problemelor majore ale istoriei mișcării noastre muncitorești. Au apărut numeroase articole în publicațiile de specialitate, lucrări cu caracter monografic ce reprezintă, în cea mai mare parte, rezultatul unor cercetări îndelungate, permanente, reflectând stadiul în care ne aflăm în direcțiile respective. Era și firesc ca mișcarea muncitorească de la sfârșitul primului război mondial, lupta pentru crearea Partidului Comunist Român, importanța istorică a acestui eveniment, să se fi bucurat de o atenție specială din partea cercetătorilor³.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la trei lucrări cu caracter monografic și de mare întindere care tratează, în special, tocmai aceste aspecte⁴. Cîteva constatări sînt valabile, în egală măsură, pentru toate volumele aflate în discuție. Ele au apărut sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Apoi — și faptul trebuie subliniat în mod deosebit — ele sînt rezultatul unor cercetări colective, iar autorii sînt cunoscuți pentru preocupările lor îndelungate, pentru contribuțiile la elucidarea unor aspecte ale problemelor redate, completate cu datele și concluziile cele mai recente în volumele de față. Chiar și numai aceste constatări constituie o garanție că ne aflăm în fața unor realizări importante ale istoriografiei noastre, fapt pe deplin confirmat și de analiza conținutului lor.

Un merit deosebit al autorilor constă în tratarea mișcării muncitorești în contextul situației generale a țării în perioada, atât de plină de frământări și prefaceri, a războiului și în cea imediat următoare acestuia. Această încadrare s-a făcut nu numai prin introducerea unor capitole sau paragrafe privind situația economică, socială și politică ci, în special, printr-o tratare permanentă a mișcării muncitorești în legătură organică cu evoluția celorlalte evenimente interne, fără a fi neglijați nici factorii externi. S-au făcut o serie de precizări absolut necesare înțelegerii mișcării

² Prin apariția, în 1971, a tomului *Presa muncitorească și socialistă din România 1917—1919*, a fost „acoperită”, din acest punct de vedere întreaga perioadă 1865—1919.

³ Spațiul limitat nu ne permite să cităm articolele referitoare la mișcarea muncitorească din perioada 1918—1921, la crearea P.C.R., apărute cu prilejul semi-centenarului în diferite reviste. Indicăm aici numerele revistelor care conțin, în mod deosebit, asemenea materiale: „Lupta de clasă”, nr. 4, 1971; „Anale de istorie”, nr. 1, 2 și 3 din 1971; „Studii” nr. 3, 1971; „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 3, 1971; „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series historia”, fasc. 1, 1971; „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Istorie”, fasc. 1, 1971; „Revista arhivelor”, nr. 2, 1971 ș.a.

⁴ Clara Cușnir-Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1971 (525 pagini); Nicolae Goldberger (coordonator), Florea Dragne, Olimpiu Maticescu, Constantin Mocanu, Nicolae G. Munteanu, Gheorghe Surpat, Gheorghe Unc, *Greva generală din România—1920*, București, 1970 (469 pagini); Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Gheorghe Matei, N. G. Munteanu, Florian Tănăsescu (a mai colaborat Marin Stănescu), *Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921)*, Editura științifică, București, 1971 (641 pagini). Și alte lucrări apărute recent conțin, într-o măsură mai mare sau mai mică, referiri la mișcarea muncitorească din perioada 1918—1921, la crearea P.C.R. Astfel, volumul *P.C.R. în viața social-politică a României 1921—1944* (Editura militară, 1971) este deschis de studiul *Crearea Partidului Comunist Român — rezultat firesc al dezvoltării social-politice a României*; lucrarea *Purtători de flamuri revoluționare* (Editura științifică, București, 1971, autori: Ion Popescu-Puțuri și Titu Georgescu) ne oferă aspecte din activitatea desfășurată de militanți revoluționari ai clasei muncitoare și în perioada avîntului revoluționar de după primul război mondial.

muncitorești, activității partidului socialist. Astfel, s-a stabilit stadiul de dezvoltare a societății românești în perioada analizată, problemele fundamentale ce se cereau a fi rezolvate⁵. Chiar dacă unele aspecte mai pot fi încă discutate — și e firesc să fie așa — apreciem în mod deosebit modul în care au fost făcute observațiile în legătură cu desăvârșirea unității de stat a României, cu situația economică și socială din Transilvania în preajma războiului⁶, cu caracterul participării României la primul război mondial⁷, cu poziția mișcării socialiste față de întregirea țării⁸. În ce privește ultima chestiune, sînt discutate documente deosebit de edificatoare. Congresul organizațiilor social-democratice din Transilvania, desfășurat la Sibiu, la 19—20 ianuarie 1919, s-a declarat de acord cu poziția adoptată de socialiștii transilvăneni care „la Adunarea Națională de la Alba-Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor”. Congresul a constatat că „unirea poporului românesc într-un singur stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziție al tuturor popoarelor”⁹. Se scoate în evidență că socialiștii români, saluînd înfăptuirea unității de stat, aveau în vedere necesitatea transformărilor revoluționare viitoare în noul cadru național, reproducîndu-se, și aici, documente semnificative. Socialiștii români din Transilvania declarau: „Și noi care am luptat pînă acum și am jertfit muncă fără preget pentru dezrobirea atît națională cît și socială a neamului românesc, nu putem uita de trecut și nu ne putem împotrivi atunci cînd e vorba de realizarea dezrobirii naționale. Dar am făcut-o aceasta și pentru ca mai tîrziu atît mai ușor să putem lupta pentru nimicirea oricărei stăpîniri de clasă și pentru înfăptuirea societății socialiste”¹⁰. Partidul socialist din România, în declarația sa de la 13 februarie 1919, arată că partidul unit pe întreaga țară are menirea „să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie (în sensul de România, stat național unitar — A. I.) spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apărarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine”¹¹. Am insistat asupra acestui aspect deosebit de important pentru a sublinia meritele lucrărilor de care ne ocupăm, mai ales că peste aceste documente s-a trecut — chiar în ultimii ani — prea ușor.

Autorii celor trei volume, încadrînd mișcarea muncitorească în contextul situației interne, au acordat importanța cuvenită reformelor elaborate în perioada respectivă, schimbărilor survenite în viața politică. Subliniem interpretarea atentă, nuanțată, a acestor aspecte, evidențierea laturilor, consecințelor pozitive precum și a limitelor generate de caracterul de clasă, izvorîte din „litera” și din modul lor de aplicare. Se arată că reformele au răspuns unor necesități obiective ale societății românești, elaborarea lor fiind grăbită de lupta maselor populare, în condițiile specifice acelor ani. „Viața politică a țării — se arată în *Greva generală din România 1920* — a fost dominată atunci de două mari reforme: reforma electorală și cea agrară. Legiferată în decembrie 1918, reforma electorală a constituit un progres față de perioada anterioară. Ea a desființat sistemul electoral cen-

⁵ *Mișcarea muncitorească...*, p. 11—19; p. 103 și următoarele; p. 130 și următoarele; *Greva generală* p. 5—32; *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 101—127; 216 și următoarele etc.

⁶ *Mișcarea muncitorească...*, p. 18—19.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ *Ibidem*, p. 191—192; *Crearea Partidului Comunist Român...*, paragraful *Desăvîrșirea unității de stat a României, cadrul superior de dezvoltare a mișcării muncitorești* (p. 97—101) ca și întreg capitolul al IV-lea intitulat: *Confruntări politice în România întregită. Rolul istoric al clasei muncitoare și al partidului ei în viața social-politică*.

⁹ *Mișcarea muncitorească...* p. 191.

¹⁰ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 100—101.

¹¹ *Mișcarea muncitorească...*, p. 192.

zitar și a proclamat votul universal, egal și secret, lărgind astfel posibilitatea maselor de a se manifesta pe arena politică. Cu toate acestea, reforma electorală a avut un caracter ciuntit. Egalitatea politică era limitată de inegalitatea social-economică, de legile care permiteau guvernelor să instaureze starea de asediu și cenzura, să suprimă libertățile cetățenești¹². Și în continuare: „În ceea ce privește reforma agrară, clasele dominante, satisfăcând revendicarea esențială a țăranimii, au reușit să frneze înfăptuirea alianței muncitorești—țăranesti. O caracteristică a vieții politice a României din perioada analizată o constituie apariția unor schimbări în raporturile de forțe în sinul claselor dominante. Legiferarea unor reforme, și în special a reformei agrare, impuse de condițiile social-economice obiective și de luptele revoluționare, au ascuțit conflictele din cadrul claselor dominante. Astfel, reforma agrară a slăbit pozițiile economice ale moșierimii, a redus rolul jucat de această clasă în viața politică și socială a țării. În schimb, (am fi preferat expresia *în același timp* — A. I.), a întărit proprietatea și situația burgheziei sătești, a capitaliștilor din agricultură și pozițiile lor politice în sistemul partidelor claselor exploatatoare. Ca rezultat al creșterii rolului industriei și al posibilităților mai largi deschise pentru dezvoltarea ei, burghezia industrială s-a impus tot mai mult în cadrul coaliției burghezo-moșierești, și-a consolidat propriile poziții economice și politice”¹³.

În afară de reforma agrară și electorală, „s-a proclamat egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, și s-a admis apariția de publicații și funcționarea de școli în limbile naționalităților conlocuitoare. Aceasta nu a însemnat însă încetarea politicii de discriminări și persecuții naționale; clasele exploatatoare de toate naționalitățile promovau vrajba șovină, naționalismul, pentru a-și asigura exploatarea maselor de toate naționalitățile”¹⁴.

Apreciem, de asemenea, în mod deosebit, tratarea diferențiată a concepțiilor existente în cadrul claselor dominante, privind refacerea și căile de dezvoltare ale economiei românești¹⁵. De altfel, a fost introdus — și faptul trebuie subliniat — un paragraf intitulat *Concepțiile și poziția partidelor politice burgheze și moșierești față de problemele de bază ale dezvoltării României în noua etapă istorică* și altul ce se ocupă cu *Poziția clasei muncitoare și a partidului ei politic față de problemele fundamentale ale României*. Se scoate în evidență că „spre deosebire de partidele burgheze și moșierești, care militau pentru păstrarea vechilor rînduiri într-un cadru burghez mai mult sau mai puțin democratic, Partidul socialist era singura forță politică din țară care s-a pronunțat și a militat nu numai pentru revendicări cu caracter general-democratic, menite să aducă o îmbunătățire substanțială a nivelului de viață al maselor, ci și pentru schimbarea radicală a societății românești, așezarea ei pe temelii noi, socialiste, în măsură să asigure propășirea nemaiîntîlnită pînă atunci a întregului popor”¹⁶.

Judicioase ni se par aprecierile referitoare la rezultatele primelor alegeri, organizate pe baza noii reforme electorale, în condițiile avîntului revoluționar, ale întăririi mișcării democratice și socialiste. „Parlamentul rezultat din alegeri, cu toate limitele sale, a reunit pentru prima oară reprezentanți din toată țara. El constituia, într-o accepție mai largă, o victorie a democrației”¹⁷. Este scos în

¹² *Greva generală...*, p. 25.

¹³ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴ *Mișcarea muncitorească...*, p. 143.

¹⁵ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 104—105; *Greva generală...*, p. 26; *Mișcarea muncitorească...*, p. 135—136.

¹⁶ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 118—119.

¹⁷ *Ibidem*, p. 230. Se arată că un act semnificativ în acest sens a fost alegerea, ca președinte al Senatului, a lui Paul Bujor. Se poate aminti aici și alegerea lui Nicolae Iorga ca președinte al Adunării Deputaților în ședința din 9 decembrie 1919, în locul lui Al. Vaida-Voevod, numit prim-ministru. În discursul rostit cu acest prilej, N. Iorga arăta necesitatea votării imediate a reformelor democratice.

evidență și faptul că în guvernul Blocului parlamentar (decembrie 1917—martie 1920) au intrat intelectuali de prestigiu, oameni politici, cu vederi democratice ca Ion Borcea, Ion Cantacuzino, N. Lupu ș.a., care au inițiat unele măsuri în favoarea maselor largi populare. Înlăturarea guvernului Blocului parlamentar, formarea guvernului Al. Averescu marchează începutul contraofensivei cercurilor reacționare împotriva tendințelor de democratizare a vieții politice românești impuse de masele populare ¹⁸.

Analizînd, pe larg, acțiunile clasei muncitoare din perioada premergătoare creării P.C.R., autorii celor trei volume insistă în mod deosebit asupra procesului de clarificare ideologică din mișcarea socialistă. Sînt puse în evidență momente importante ale avîntului revoluționar, documente programatice semnificative asupra cărora lucrările anterioare nu au insistat în măsură suficientă („Declarația de principii” din 9/22 decembrie 1918, conferința Partidului socialist din mai 1919, formarea Consiliului general al partidului la sfîrșitul aceluiași an, activitatea parlamentară a deputaților socialiști ș.a.). În același sens, amintim și faptul că autorii acordă o deosebită atenție activității de unificare a mișcării socialiste în urma desăvîrșirii unității de stat, proces ce presupunea nu numai înlăturarea greutăților de natură organizatorică, ci și clarificarea ideologică, stabilirea programului, tacticii, pe baza învățăturii marxist-leniniste, în conformitate cu cerințele fundamentale ale României postbelice ¹⁹.

Acțiunile clasei muncitoare din perioada respectivă (și în special greva generală din octombrie 1920), au fost înfățișate în toată amploarea lor, *pe întregul teritoriu al României de atunci*, aceasta constituind încă un element pozitiv al lucrărilor de față în raport cu cele anterioare ²⁰. De altfel, monografia ce are ca obiect greva generală din 1920, prezintă evident și alte elemente calitative noi față de cea apărută în 1960. Amintim, de exemplu — spațiul limitat nu ne permite să ne ocupăm de toate aceste elemente — modul în care este analizată poziția diferitelor forțe politice față de greva generală, plecîndu-se de la premisa că „fiind un eveniment așa de important și cu asemenea implicații, partidele politice și-au manifestat, în felul lor, atitudinea de aprobare sau de respingere, sub diferite explicații, din unghiul de vedere al intereselor pe care le apărau, al pozițiilor lor de clasă” ²¹. A fost lărgită informația și s-a introdus un paragraf, foarte interesant, referitor la ecoul grevei generale din România peste hotare ²².

Lucrările prezentate aici, scoțînd în evidență condițiile interne ale mișcării muncitorești, acordă importanță cuvenită legăturilor și influențelor externe, analizează luptele sociale din România și crearea P.C.R. în contextul avîntului revoluționar pe plan internațional, a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a înființării Internaționalei a III-a, cu toate implicațiile respective.

Se conturează, cu pregnanță, ideea că înființarea P.C.R. reprezintă rezultatul unui îndelungat proces de maturizare a mișcării noastre muncitorești și socialiste, că în perioada imediat următoare războiului, crearea partidului marxist-leninist constituie o necesitate izvorâtă, în primul rînd, din realitățile interne.

Lupta pentru transformarea partidului socialist în partid comunist, în perioada ce a urmat grevei generale, intensificarea procesului de clarificare ideolo-

Țara, declara noul președinte al primului parlament de după război, „cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale...”. Vezi „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților” în „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69).

¹⁸ *Ibidem*, p. 236—239.

¹⁹ *Ibidem*, p. 232—236; 244—260 ș.a.; *Mișcarea muncitorească...*, p. 223, 321—332; *Greva generală...*, p. 156—157 etc.

²⁰ *Mișcarea muncitorească...*, p. 295—296, 300—301, 374—375 ș.a. *Greva generală...*, vezi localitățile indicate de indicele geografic la p. 464.

²¹ *Greva generală...*, p. 180 și următoarele.

²² *Ibidem*, p. 433 și următoarele.

gică, lucrările Congresului din mai 1921, importanța istorică a creării P.C.R. sînt analizate pe larg²³. Volumul *Crearea Partidului Comunist Român...* conține și un capitol privind poziția diferitelor cercuri ale opiniei publice românești față de acest eveniment, ecoul său intern și internațional²⁴.

În cele trei lucrări, este prezentată cu multă grijă activitatea militanților clasei muncitoare, subliniindu-se meritele lor într-un moment sau altul al acestei perioade pline de frământări, precizîndu-se și limitele manifestate în acțiunile concrete ori în discuțiile cu caracter teoretic.

Fără a ne fi propus să analizăm aici toate realizările obținute de autorii respectivi, am încercat să evidențiem ideea că ei au reușit (utilizînd un amplu material documentar, acordînd o mai mare atenție unor izvoare înainte neglijate etc.), să ne prezinte lucrări deosebit de interesante, care se detașează de cele apărute pînă acum, referitoare la mișcarea muncitorească de la sfîrșitul primului război mondial, la crearea P.C.R. Desigur, anumite aspecte mai pot fi discutate, se pot face unele observații privind organizarea materialului, unele mici nepotriviri se cer a fi înlăturate²⁵ ș.a.

Subliniind meritele lor deosebite, dintre care am menționat, pe scurt, doar cîteva, considerăm că lucrările prezentate aici constituie realizări importante ale istoriografiei noastre actuale. A fost reluată și analizată, de pe poziții consecvent științifice, în perspectiva largă de care dispunem astăzi, una din problemele majore ale istoriei patriei: condițiile istorice și importanța creării Partidului Comunist Român.

²³ Aproape 120 pagini în *Crearea Partidului Comunist Român...* și cca. 110 în *Mișcarea muncitorească...*

²⁴ *Crearea Partidului Comunist Român...* p. 447 și următoarele.

²⁵ Tratarea mai unitară a unor capitole și paragrafe ar fi contribuit, poate, la înlăturarea fragmentării discuției. Din acest considerent, credem că în *Crearea Partidului Comunist*, Capitolul X *Sub semnul internaționalismului proletar. Relații externe ale Partidului socialist român* se putea trata împreună cu capitolul V *Crearea Internaționalei a III-a*. Formularea capitolului al III-lea: *Începutul perioadei de radicalizare a mișcării muncitorești*, nu ni se pare cea mai fericită, deoarece o considerăm prea generală. În *Mișcarea muncitorească...*, se afirmă (la p. 223) că Consiliul general al Partidului socialist s-a creat în noiembrie 1919, iar în *Crearea Partidului Comunist Român...* că s-a creat în decembrie 1919 (p. 232—233). În prima lucrare (p. 326—327) se menționează că au fost aleși în mai 1920, 20 de deputați socialiști în Cameră și doi deputați în Senat; în a doua (p. 290) se arată că socialiștii au obținut cu acest prilej 21 mandate pentru Cameră și un mandat pentru Senat ș.a.

PAUL TOMBEUR et ANDRÉ STAINIER : *Les méthodes et les travaux du Centre de traitement électronique des documents*, «Bulletin de philosophie médiévale», édité par la Société internationale pour l'étude de la philosophie médiévale 0—12, 1968—1970, Louvain, Belgique, (p. 141—174), 23 p. + 11 anex.

Începută în 1849, utilizarea ordinarilor electronice în studiul documentelor a devenit, se poate spune, o practică curentă, cu largă întrebuințare. După inițiativa reverendului Roberto Busa, din 1949, care a studiat opera lui Thomas d'Aquino, numeroși alți specialiști, lingviști, mai ales, au pășit ferm pe această cale bogată în promisiuni, de natură să revoluționeze cercetarea în diverse discipline.

După constituirea, în 1960, la Besançon și Nancy, a centrelor ce aveau drept obiectiv studiarea limbii franceze, în 1961, profesorul Louis Delatte a înființat la Universitatea din Liège un laborator de analiză statistică a limbilor vechi. Lucrările inițiate aici depășeau stadiul inventarelor generale, a listelor exhaustive de vocabular, propunându-și o analiză aprofundată a textelor cu ajutorul mașinilor. Punctul de vedere anterior era prin excelență lexicografic. Laboratorul din Liège își propunea să întreprindă un studiu gramatical și stilistic.

Deși inițiativa a avut-o filologia, calea deschisă interesă, în egală măsură, toate cercetările care porneau de la texte. Atât istoricii, cât și filozofii, alături de filologi, firește, resimțeau acut nevoia de a dispune de indici, tipuri de concordanțe, de liste exhaustive de cuvinte. Automatizarea a oferit posibilitatea creării unor asemenea instrumente, considerate, până nu de mult, ca imposibil de realizat, mai ales în cazurile în care numărul datelor erau de o amploare considerabilă. Ea a îngăduit să fie abordate noi forme de descriere și de apreciere a unui text, grație mai cu seamă studiului cantitativ aprofundat a diverselor fenomene pe care le comportă acest text.

Cercetătorii evului mediu, intuind consecințele utilizării mașinilor în explorarea vastului material documentar, au popularizat și au militat pentru introducerea ordinarilor electronice în domeniul specialității lor. Pe această linie se plasează eforturile lui Dom Froger care, în aceeași revistă în care este inserat și materialul de care ne ocupăm (nr. 3, 1961), a publicat articolul intitulat *Emploi de la machine électronique dans les études médiévales*, precum și ale profesorului Léopold Genicot, de la Universitatea din Louvain. Acesta din urmă a publicat în 1963 articolul *Ordinateurs électroniques et études médiévales* (Bulletin de l'Académie Royale de Belgique — Classe des Lettres — 5 e série, 49 (1963), p. 66—76), care a reprezentat un apel călduros în favoarea utilizării noilor procedee, în studiul multipelilor și complicatelor probleme ale evului mediu.

Profesorul belgian, subliniind limitele în care poate fi utilizată mașina, consideră că posibilitățile oferite de ordinarile electronice sînt „uimitoare și entu-

ziasmante" (*loc. cit.* p. 69). Textele pot fi analizate sub toate aspectele deschizând cercetărilor perspective, din care sînt indicate doar trei, considerate a fi cele mai importante. În primul rînd, se poate ajunge la studiul aprofundat al unei opere. Mașina înlesnește reconstituirea originalului, atunci cînd acesta nu mai există, îngăduie examinarea uneia sau a cîtorva probleme limitate în mai multe opere sau studiul unui mare număr de fapte dintr-un foarte mare număr de opere" (*Ibidem*, p. 70—71). Adevărul este dovedit, cu prisosință, în lucrarea pe marginea căreia stăruim.

Profesorul Tombeur, el însuși, în 1964, a publicat un studiu descriptiv cu titlul *Application des méthodes mécanographiques à un auteur médiéval*, „Archivum Latinitatis Medii Aevii”, 34 (1964), p. 125—160.

Aceste preocupări au fost materializate la 1 octombrie 1968 cînd, Universitatea Catolică din Louvain a creat actualul *Centre de Traitement Electronique des Documents* (CETEDOC). Obiectivul principal al Centrului l-a reprezentat dezvoltarea automatizării în domeniul studierii documentelor.

Lucrarea care face obiectul atenției noastre, așa cum se desprinde, de altfel, chiar din titlu, trece în revistă metodele uzitate și lucrările ce au fost realizate de Centrul din Louvain. După un scurt istoric privind strădaniile ce au precedat crearea Centrului belgian și a obiectivelor urmărite, este examinată, în detalii utile și semnificative, *pregătirea și înregistrarea datelor*. Partea cea mai substanțială a lucrării este consacrată analizei datelor unde sînt înfățișate modalitățile de prelucrare a textelor și rezultatele ce pot fi obținute.

În sfîrșit, în ultima parte sînt enumerate lucrările realizate în cadrul Centrului. Printre acestea, notăm studiul filologic aprofundat asupra *Cronicii Sfîntului Hubert*, una din cele mai importante cronici de la începutul secolului al XII-lea. Pentru a ilustra maniera de lucru, notăm că volumul conține, în ordine succesivă: „lista alfabetică a cuvintelor operei însoțită de frecvența lor și de următoarea explicare: cuvînt semnificativ sau cuvînt util; o concordanță optimizată pentru cuvintele semnificative; un *index verborum* pentru cuvintele utile; un indice onomastic; lista frecvențelor vocabularului, clasate în ordine descrescînd; tabele de distribuția vocabularului; mai multe tabele și liste statistice privind morfologia, sintaxa și stilul. Tabelele morfologice generale ce prezintă distribuția termenilor întîmplători (toate formele) și a vocabularului (cuvîntee diferite) după categoriile gramaticale, cu indicarea valorilor absolute, a valorilor în procentaje și a mijloacelor de întrebuintare; tabele detaliate ce descriu, la fel, întrebuintările fiecăreia din categoriile gramaticale (cu distincția declinărilor, a conjugărilor, a modurilor și a timpurilor etc.). Tabelele sintactice cuprind distribuirea tuturor funcțiilor și o descriere detaliată a tuturor tipurilor de subordonare. Tabelele stilistice privesc lungimea frazei și ordinea cuvintelor în frazi” (p. 161).

Semnalam, de asemenea, *Vitae Ursmari* a lui Anson și Rathier de Lobbs care cuprinde o *comparație exhaustivă și sistematică*, făcută cu ajutorul ordinatorului, a două texte înrudite din secolele VIII și X.

Procedeul analizei filologice aprofundate utilizat pentru studiul *Cronicii Sfîntului Hubert* continuă să fie aplicat la diverse opere medievale. Profesorul Tombeur, autor al studiului operelor notate mai sus, îi aparține în egală măsura și studiul textelor din *Gesta abbatum Trudonensium*, din care, cartea a IX-a a apărut încă din 1969.

Numeroși cercetători străini au realizat, de asemenea, importante lucrări a Centrul din Louvain.

Pe linia realizărilor de mare valoare științifică se înscrie alcătuirea *Dicționarului latinei medievale belgiene*, întreprinsă de Comitetul național, special constituit. În încheierea articolului său, autorii indică cercetările ce se desfășoară în domeniul comparării textelor și rezultatele obținute. De asemenea, sînt indicate utilitățile multiple ale metodelor întrebuintate de Centrul din Louvain.

Lucrarea, ce și-a propus o informare exactă asupra posibilităților oferite prin introducerea automatizării în domeniul studiilor textelor și documentelor și a capacității de prelucrare a Centrului din Louvain, subliniază, în măsură egală, progresele ce pot fi realizate continuu, atât prin dezvoltarea tehnologiei, cât și prin acel al procedeelelor de utilizare în domeniile date.

Articolul profesorului Tombeur, care este, în același timp, și director al Centrului și a colaboratorului său se încheie cu un număr de 11 anexe în care sînt incluse tabele ce exemplifică maniera de lucru și ilustrează rezultatele prelucrării electronice a textelor.

Utilizarea noilor metode de lucru, pe larg expuse, rezultat al dezvoltării științei și tehnicii contemporane, reprezintă și pentru cercetarea istorică un sprijin considerabil. În afară de faptul că scutește o uriașă cantitate de muncă analitică, mașina conferă, într-o măsură cu mult mai mare, girul exactității, permițînd analizei și interpretării istorice să-și scoată substanța nu din o cercetare parțială ci din considerarea exhaustivă a întregului material documentar. Rezultatele obținute pînă acum ne îngăduie să admitem că utilizarea electronicii în domeniul cercetării istorice poate să determine o sporire considerabilă nu numai a spațiului de cercetare, ci și o lărgire corespunzătoare a posibilităților de interpretare. Istoria, și ea, trebuie să-și adapteze ritmul de dezvoltare cerințelor vieții contemporane.

Gh. Platon

Dr GH. ZAHARIA, (coordonator), ION ALEXANDRESCU, Dr. M. FĂTU, P. NICHITA, Dr. C. OLTEANU, GH. TUȚUI, VL. ZAHARESCU. *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, Editura politică, București, 1971, (341 p. + Anexe, Indice, Bibliografie și fotografii).

Apariția unei lucrări de sinteză care tratează problemele majore ale unei perioade istorice, cu un bogat conținut de idei, cu o cercetare aprofundată și multilaterală, constituie, întotdeauna, un eveniment important în viața științifică. Sărbătorirea semicentenarului Partidului Comunist Român a reprezentat prilejul pentru publicarea unor numeroase și importante lucrări, cu tematică largă și variată. Printre lucrările de istorie care, după opinia noastră, merită o apreciere elogiasă este și cea intitulată *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, opera unui colectiv de autori, cunoscuți cercetători ai Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Necesitatea editării unei lucrări care să aibă drept obiectiv prezentarea perioadei cuprinsă între Insurecția națională antifascistă din August 1944 și proclamarea republicii (30 decembrie 1947), perioadă bogată în evenimente de importanță și semnificații deosebite în istoria poporului român, a fost de mult resimțită¹.

Lucrarea, în cele cinci capitole cu numeroase subdiviziuni, tratează aprofundat problemele majore ale perioadei istorice dintre anii 1944—1947: premisele și necesitatea istorică a revoluției în România, lupta maselor, sub conducerea P. C. R. pentru instaurarea puterii populare, activitatea P.C.R. și a guvernului dr. P. Groza în primul an de existență a puterii democrat-populare, dezvoltarea revoluției în cursul anului 1947 etc. În afara textului propriu-zis, în *Anexe* sînt publicate docu-

¹ Vezi în acest sens, Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Adunarea festivă cu prilejul celei de a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie, 1945*, Edit. pol., Buc., 1970, p. 27.

mentele cele mai importante ale perioadei, este prezentată lista membrilor guvernelor care și-au desfășurat activitatea între 23 August 1944 și 30 decembrie 1947, la care se adaugă un indice de nume și localități, un tabel cu date cronologice mai importante și bibliografia consultată.

Autorii consideră, pe drept cuvânt, că geneza revoluției trebuie căutată în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și în prima jumătate a sec. al XX-lea, epocă istorică ce este supusă unei atente și competente analize. În această perioadă istorică, societatea românească se caracteriza prin dezvoltarea și apoi dominația deplină a capitalismului, prin afirmarea în societate și viața politică a clasei muncitoare, în fruntea căreia, după 1921, se afla Partidul Comunist Român. În timpul dictaturii militarofasciste, contradicțiile sociale deja existente — dintre proletariat și burghezie, țărănime și moșierime, poporul român și monopolurile străine, poporul român și dictatura fascistă — au cunoscut o serioasă agravare. Aceste contradicții vor duce în mod necesar, în condiții prielnice, la declanșarea revoluției în care rolul conducător trebuia să-l aibă clasa muncitoare. Urmare logică a acestor contradicții este, după cum se știe, Insurecția națională antifascistă, momentul de început al revoluției populare.

În cadrul transformărilor revoluționare dintre anii 1944—1947, se subliniază, ca o trăsătură dominantă a epocii, rolul maselor populare și antrenarea lor, într-o măsură nemaiîntâlnită până atunci, la viața politică a țării. Prin investigații serioase în arhivele centrale și județene, autorii au putut aduce contribuții însemnate la cunoașterea activității maselor și aportul lor în momentele capitale ale perioadei.

Rolului P.C.R. în procesul revoluționar de după cel de-al doilea război mondial i se acordă, în lucrare, un spațiu larg și o atenție deosebită. Activitatea laborioasă a partidului este prezentată într-o formă unitară și firească. Folosind bogatul material consacrat acestei perioade, autorii expun faptele legate de activitatea partidului într-o manieră originală care dă un plus de eleganță și seriozitate lucrării. Utilizarea unor fonduri documentare, mai puțin cunoscute, conferă lucrării, de asemenea, un serios suport științific. Cunoașterea temeinică a epocii istorice în care P.C.R. și-a dovedit forța sa politică pe multiple planuri, duce la concluzia — subliniată de autori — că partidul a reușit să aplice creator „adevărurile general-valabile ale teoriei marxist-leniniste, legitățile obiective ale dezvoltării sociale, ale revoluției la condițiile concret istorice, economice, sociale și naționale ale României“ (p. 173).

Nu mai puțin interesante ni se par datele referitoare la situația economică, financiară și politică a României. Reținem maniera de tratare; situația politică este urmărită în strînsă interdependență cu cea economică și socială. Această manieră îngăduie cititorului să-și formeze o imagine cât mai exactă asupra cadrului general al perioadei.

Utilizînd o gamă variată de informații — lucrări străine, memorii, discursuri politice, documente inedite din Arhiva Ministerului de externe și din alte arhive — autorii au reușit, pentru prima dată și în condiții optime, să prezinte aspecte importante ale politicii externe a României legate de semnarea armistițiului și a păcii, de reluarea relațiilor diplomatice și economice cu alte state, de recunoașterea, pe plan internațional, a suveranității și independenței țării.

În urma analizei minuțioase a relațiilor internaționale, a raportului dintre factorii interni și externi, care au contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la desfășurarea evenimentelor din România anilor 1944—1947, lucrarea face o precizare importantă, verificată de istorie. Este vorba de rolul hotărîtor al factorilor interni în izbucnirea și dezvoltarea revoluției populare din România. Firește, contribuția factorilor externi nu este neglijată. Aceștia însă, opinează autorii, „nu pot crea acel complex de condiții economice, sociale și politice care au determinat și caracterizat dezvoltarea îndelungată a unei țări pînă la stadiul în care revoluția socială, de un anumit tip, este reclamată ca o necesitate istorică“ (p. 340).

Revoluției populare din România i-au fost consacrate pînă acum numeroase studii, articole, note, publicate în diverse reviste de specialitate. Autorii au folosit întregul material, adăugînd informații din lucrările de peste hotare, memorii, discursuri și articole politice, presa timpului, documente inedite din principalele arhive din București ca și din arhivele județene. N-ar fi fost lipsit de interes, credem, o prezentare a materialului informațional în partea introductivă a lucrării, ca și o discuție privind aprecierile făcute asupra perioadei în istoriografia română și străină.

Privită în general, lucrarea dedicată revoluției populare din România constituie un remarcabil succes al științei istorice românești. Prezentarea faptelor într-un cadru unitar, cercetarea aprofundată și multilaterală, bogăția de idei, interpretarea științifică, sobrietatea stilului sînt calități incontestabile ale lucrării iar utilitatea ei indiscutabilă.

Em. Bold

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“, tom. VIII, 1971, Iași, 554 pagini + XXV.

Volumul recent apărut al „Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași, atrage atenția, chiar de la primul contact, prin varietatea materialelor care tratează probleme importante ale istoriei patriei și istoriei universale. Și cînd afirmăm aceasta ne referim atît la studiile propriu-zise cît și la recenziile și notele bibliografice ce ocupă un spațiu deosebit de întins în numărul de față al „Anuarului...“ Revista și-a făcut o preocupare constantă din prezentarea unor aspecte din activitatea, opera personalităților de seamă ale istoriografiei noastre: Vasile Pîrvan în numărul din 1969, A. D. Xenopol în 1970, și articolele N. Iorga (*100 de ani de la naștere*) și N. Iorga și problemele cercetării istorice în tomul VIII, 1971, Studiile referitoare la istoria medie a României analizează aspecte dintre cele mai semnificative: *Diplomatica latină în Țările române. Noi contribuții*, *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV—XVII)*, *Camătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă*, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea*. Rubrica „Documentar“ prezintă 25 de documente moldovenești din secolul al XVII-lea, documente referitoare la ceremonialul domnesc și o listă a marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII). Se remarcă atenția deosebită acordată secolului al XVIII-lea și începutul epocii moderne. La materialele amintite privind această perioadă adăugăm: *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, articol ce se referă, din motive bine întemeiate, în special la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Aspecte majore ale societății românești către și la mijlocul secolului al XIX-lea sînt analizate în studiile: *Despre gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei, la mijlocul secolului al XIX-lea*, *Unificarea vamală dintre Moldova și Țara Românească (I)*, *Sfatul administrativ al Moldovei între 1832 și 1862*. Ca o completare a studiilor anterioare referitoare la lupta pentru Unire, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova* comunică și știrile culese din documente găsite de autor în Arhivele de la Merseburg (Republica Democrată Germană). Avînd la bază tot izvoare străine, de altă natură, articolul *Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw Czatoryski*, scoate în evidență importanța acestor memorii, de o factură specială, pentru cunoașterea raporturilor româno-poloneze dintre anii 1859 și 1864. Studiul *Frîmțări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870)* continuă

și încheie analiza evenimentelor respective, analiză începută în numărul precedent al revistei.

Articolele de istorie contemporană analizează probleme importante privind situația economică și politica economică din perioada interbelică: *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale, Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928), Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*; privind mișcarea muncitorească: *Tradițiile revoluționare ale muncitorimii ceferiste ieșene* (momente cuprinse între primul război mondial și insurecția națională antifascistă — n.n.); privind relațiile externe: *Relațiile româno-germane în perioada 1928—1932*.

Peste 120 de pagini au fost rezervate recenziilor și notelor bibliografice. Ele se referă la un material de specialitate bogat și divers, apărut în țară și străinătate, în ultima vreme. Multe din intervențiile cercetătorilor Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, cuprinse în aceste două rubrici, constituie contribuții nu numai la discutarea critică a rezultatelor din literatura istorică internă și străină ci și la completarea unor aspecte neglijate sau tratate superficial.

Numărul din 1971 al „Anuarului...” conține și două scurte prezentări referitoare la lucrările Conferinței anglo-române cu tema „Matematica în arheologie și științele istorice” (Mamaia, 16—24 septembrie 1970) și la activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1970, precum și informații despre susținerea publică și acordarea titlului științific de doctor în istorie unor cercetători ai Institutului.

Prin problematica majoră abordată, prin varietatea tematică, prin ținuta riguros științifică a materialelor pe care le conține „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom. VIII, 1971 constituie, fără îndoială, o importantă realizare a cercetătorilor ieșeni, și nu numai a acestora.

Ion Agrigoroaiei

